

**UCHWAŁA NR XLVII/511/2022
RADY MIASTA TOMASZÓW LUBELSKI**

z dnia 26 sierpnia 2022 r.

w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Miasta Tomaszów Lubelski do 2030 roku

Na podstawie art. 10e, 10f ust. 4 oraz art. 18 ust. 2 pkt 6a ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2022 r. poz. 559, z późn. zm.), w związku z art. 3 pkt 3 i art. 4 ust. 1 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (Dz. U. z 2021 r. poz. 1057, z późn. zm.) - Rada Miasta uchwała, co następuje:

§ 1.

Przyjmuje się Strategię Rozwoju Miasta Tomaszów Lubelski do 2030 roku, stanowiącą załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2.

Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Miasta Tomaszów Lubelski.

§ 3.

Uchwała wchodzi w życie z dniem podjęcia.

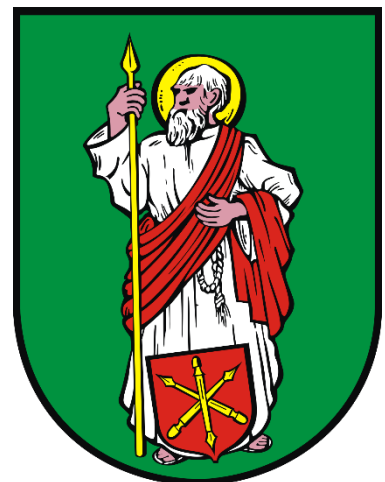
Przewodniczący Rady Miasta

Mirosław Fus

Załącznik do uchwały nr XLVII/511/2022
Rady Miasta Tomaszów Lubelski
z dnia 26 sierpnia 2022 roku

Słoneczne Serce Roztocza

Strategia Rozwoju Miasta Tomaszów Lubelski do 2030 roku

Spis treści

Wstęp	3
Przesłanki opracowania dokumentu	4
Zakres rzeczowy Strategii	4
Uwarunkowania zewnętrzne.....	6
Miasto Tomaszów Lubelski w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego	6
Portret miasta Tomaszów Lubelski na tle innych miast rdzeni Miejskich Obszarów Funkcjonalnych ośrodków lokalnych.....	8
Diagnoza sytuacji przestrzenno-przyrodniczej	15
Obszary chronione i cenne przyrodniczo	15
Warunki przyrodnicze.....	17
Zabudowa	19
Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej	20
Demografia	20
Sytuacja mieszkaniowa i infrastruktura sieciowa.....	25
Aktywność gospodarcza	28
Rynek pracy	32
Opieka w żłobkach i klubach dziecięcych	33
Edukacja przedszkolna	35
Edukacja w szkołach podstawowych.....	36
Kultura i czytelnictwo	37
Sport i rekreacja	38
Turystyka	39
Pomoc społeczna	40
Usługi świadczone przez powiat - szkolnictwo ponadpodstawowe.....	41
Szkolnictwo wyższe	43
Usługi świadczone przez powiat - zdrowie.....	44
Obszary strategicznej interwencji	45
Analiza SWOT	48
Wizja obszaru	51
Cele rozwoju Miasta Tomaszów Lubelski	52
Kierunki działań	53
Wskaźniki monitoringowe i oczekiwane rezultaty działań.....	56
Model struktury funkcjonalno-przestrzennej	57

Ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania polityki przestrzennej	59
Zgodność postanowień strategii z celami na poziomie europejskim, krajowym i regionalnym	64
Wdrażanie strategii oraz dokumenty wykonawcze.....	66
Monitoring postanowień strategii i procesy nadzorcze	68
Ramy finansowe i źródła finansowania	69
Partycypacja społeczna w procesie opracowania Strategii.....	79
Spis tabel	81
Spis map	81
Spis wykresów	81
Spis rysunków.....	82

Wstęp

Niniejsza strategia została przygotowana zgodnie z zapisami Ustawy o samorządzie gminnym odnośnie wymogów stawianym strategiom rozwoju i zawiera wszelkie niezbędne elementy wskazane w art. 10e Ustawy, tj. cele strategiczne rozwoju w wymiarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym; kierunki działań podejmowanych dla osiągnięcia celów strategicznych; oczekiwane rezultaty planowanych działań, w tym w wymiarze przestrzennym oraz wskaźniki ich osiągnięcia; model struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy; ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w gminie; obszary strategicznej interwencji określone w strategii rozwoju województwa, o której mowa w art. 11 ust. 1 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz. U. z 2020 r. poz. 1668 oraz z 2021 r. poz. 1038) wraz z zakresem planowanych działań; obszary strategicznej interwencji kluczowe dla gminy, jeżeli takie zidentyfikowano wraz z zakresem planowanych działań; system realizacji strategii, w tym wytyczne do sporządzania dokumentów wykonawczych; ramy finansowe i źródła finansowania. Strategia ma na celu zaplanowanie zintegrowanych działań rozwojowych na obszarze miasta Tomaszów Lubelski w powiązaniu i we współpracy z organizacjami pozarządowymi, sąsiednimi gminami, powiatem tomaszowskim oraz instytucjami sfery społeczno-gospodarczej. Dokument jest również kontynuacją opracowywanych dotychczas dokumentów strategicznych i zrealizowanych interwencji.

Obszar miasta Tomaszów Lubelski został poddany analizie w ujęciu dynamicznym i porównawczym w kluczowych dla jego rozwoju sektorach. Analiza uwzględnia różnorodne aspekty potencjału społeczno-gospodarczego i przestrzennego. Diagnoza została opracowana z wykorzystaniem statystyki publicznej danych pozyskanych od przedstawicieli Miasta Tomaszów Lubelski oraz innych materiałów analitycznych.

Diagnoza społeczno-gospodarczo-przestrzenna przedstawia obraz Tomaszowa Lubelskiego zarówno pod względem opisowym jak i przestrzennym z wykorzystaniem licznych tabel, wykresów i map.

Przesłanki opracowania dokumentu

Pierwszą przesłanką związaną z opracowaniem niniejszego dokumentu była wola samorządu Tomaszowa Lubelskiego do określenia przy współudziale mieszkańców i organizacji społeczno-gospodarczych wizji miasta Tomaszów Lubelski w 2030 roku.

Wolę przystąpienia do opracowania Strategii Rozwoju Miasta Tomaszów Lubelski na lata 2021 -2027 z perspektywą do roku 2030 wyraziła Rada Miasta Tomaszów Lubelski, uchwałą nr XXXIV/344/2021 z dnia 10 września 2021 r. w sprawie przystąpienia do opracowania Strategii Rozwoju Miasta Tomaszów Lubelski na lata 2021 -2027 z perspektywą do roku 2030 oraz określenia szczegółowego trybu i harmonogramu opracowania projektu strategii, w tym trybu konsultacji. Uchwałę opublikowano w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego 20 września 2021 r., pod pozycją 3849.

9 listopada 2021 roku również w Dzienniku Urzędowym Województwa Lubelskiego pod pozycją 4595 opublikowano kolejną Uchwałę Nr XXXVI/346/2021 Rady Miasta Tomaszów Lubelski z dnia 29 października 2021 r. zmieniającą uchwałę w sprawie przystąpienia do opracowania Strategii Rozwoju Miasta Tomaszów Lubelski na lata 2021 - 2027 z perspektywą do roku 2030 oraz określenia szczegółowego trybu i harmonogramu opracowania projektu strategii, w tym trybu konsultacji. Zmiana dotyczyła załącznika: Szczegółowy tryb opracowania projektu Strategii Rozwoju Miasta Tomaszów Lubelski na lata 2021 - 2027 z perspektywą do roku 2030, w tym tryb konsultacji, o których mowa w art. 6 ust. 3 ustawy z dnia 6 grudnia 2006 r. o zasadach prowadzenia polityki rozwoju. W załączniku do uchwały doprecyzowano formy przeprowadzenia konsultacji stacjonarnie lub on-line (ze względu na zagrożenia wprowadzenia obostrzeń w okresie pandemii COVID-19) oraz form zgłaszania uwag do dokumentu podczas konsultacji.

Drugą przesłanką, równie ważną w zakresie pozyskania zewnętrznych środków na realizację przedsięwzięć wdrażających Strategię, jest wymóg posiadania strategii rozwoju przed jednostką samorządu terytorialnego, z terenu której instytucje publiczne i prawne osoby niepubliczne starają się pozyskać dotacje i granty na realizację projektów.

Ostatni aspekt, równie istotny co poprzednie, dotyczy usystematyzowania prac rozwojowych w perspektywie roku 2030 w kontekście zdiagnozowanych szans i potencjałów, zaplanowanie wydatkowania środków własnych budżetu Miasta Tomaszów Lubelski oraz opracowanie harmonogramu zabezpieczania środków, przygotowania dokumentacji technicznej i realizacji inwestycji ważnych dla rozwoju miasta.

Zakres rzeczowy Strategii

Zakres rzeczowy strategii rozwoju gminy określa art. 10e Ustawy o samorządzie gminnym. Przepisy ustawy wskazują również zakres merytoryczny i minimum warunków, jakie musi spełnić strategia rozwoju gminy. Należy jednak zaznaczyć, że podmiot przygotowujący dokument może zamieścić w nim dodatkowe elementy, jeśli jest to zasadne ze względu na zakres tematyczny podejmowany w danej strategii.

Na poniższym rysunku zaprezentowano podstawowe elementy dokumentu zgodnie z wymaganiami ustawowymi.

Rysunek 1 Minimalny zakres Strategii rozwoju gminy

Wnioski z diagnozy	•W strategii wskazujemy najważniejsze wnioski wynikające z diagnozy sporządzonej zgodnie z art. 10a ust. 1 znowelizowanej ustawy • o zasadach prowadzenia polityki rozwoju (uzppr).
Cele strategiczne rozwoju w wymiarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym	•Cel to odpowiedź na problem/potencjał, który chcemy przy pomocy zaplanowanej interwencji rozwiązać/wzmocnić.
Kierunki działań podejmowanych dla osiągnięcia celów strategicznych	•Identyfikacja kluczowych zmian niezbędnych do realizacji założonych celów pozwoli na określenie najważniejszych kierunków interwencji, • a następnie instrumentów realizacyjnych.
Oczekiwane rezultaty planowanych działań oraz wskaźniki ich osiągnięcia	•Rezultaty wskazują jaki efekt planowanych działań należy osiągnąć. Jakie zmiany są potrzebne na danym terytorium, aby osiągnięcie założonych celów było możliwe.
Model struktury funkcjonalno-przestrzennej	•Model przedstawia długookresową strategiczną wizję rozwoju wynikającą z uwarunkowań związanych z położeniem przestrzennym gminy, trendami rozwojowymi oraz kierunki zmian.
Obszary strategicznej interwencji (OSI) wraz z zakresem planowanych działań	•Należy wskazać OSI określone w strategii rozwoju województwa oraz dodatkowe OSI kluczowe dla gminy, jeżeli takie zidentyfikowano.
System realizacji strategii i wytyczne do sporządzania dokumentów wykonawczych	•Główne zadania poszczególnych podmiotów zaangażowanych w realizację zaplanowanej interwencji oraz mechanizmy i najważniejsze instrumenty służące realizacji celów strategicznych.
Ramy finansowe i źródła finansowania	•Należy wskazać wielkości i źródła środków finansowych zaplanowanych na realizację strategii wraz z potencjalnymi źródłami finansowymi.

Źródło: opracowanie własne.

Zgodnie z wymogami ustawy o samorządzie gminnym, strategia rozwoju została opracowana w formie tekstowej oraz graficznej. Forma graficzna pozwala na zobrazowanie poszczególnych elementów dokumentu, jak na przykład: model struktury funkcjonalno-przestrzennej oraz obszary strategicznej interwencji. Przedstawione w strategii i diagnozie mapy pozwalają na przedstawienie zaplanowanych kierunków interwencji w przestrzeni. W ramach prac nad dokumentem posłużono się również zobrazowaniem poszczególnych elementów diagnozy i innych elementów części strategicznej w postaci tabel, rysunków i wykresów.

Należy zaznaczyć, że Strategia Rozwoju podlega wszelkim procesom konsultacyjno-uzgodnieniowym przewidzianym w ustawach tj. uprzedniej ewaluacji trafności (art. 10a ust. 2 uzppr), konsultacjom społecznym (zgodnie z art. 6 ust. 3 uzppr), strategicznej ocenie oddziaływania na środowisko (na podstawie art. 46 ust. 1 pkt 1 ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku (...) i opiniowaniu przez Zarząd Województwa Lubelskiego (zgodnie z art. 10g ust. 5 i 6 usg).

Zakres merytoryczny Strategii rozwoju będzie koncentrować się na wykorzystaniu endogenicznych potencjałów. Istotnym celem strategii jest takie zaplanowanie działań, aby posiadane zasoby wzmocniły lokalną gospodarkę w zakresie wzrostu produktywności, skutecznej transformacji społeczno-gospodarczej realizującej cele UE, przy zaangażowaniu środowisk lokalnych: samorządów, podmiotów prywatnych, organizacji pozarządowych. Strategia będzie jednocześnie wskazywać także potrzeby w zakresie rozwiązywania problemów charakterystycznych dla obszaru i jego mieszkańców. Dokument ma być odpowiedzią na potrzebę wspólnego planowania rozwoju w obrębie miasta Tomaszów Lubelski. Wspólne programowanie strategiczne docelowo wpłynie na jakość realizowanych zadań oraz możliwości pozyskiwania funduszy zewnętrznych przez wszystkich partnerów współpracujących ze sobą w ramach realizacji niniejszej Strategii.

W procesie opracowania Strategii rozwoju zastosowano model partycypacyjno-ekspercki. Zakłada on wiodącą rolę ekspertów zewnętrznych oraz udział przedstawicieli różnych grup interesariuszy w procesie opracowania i konsultowania dokumentu. Wszelkie działania były realizowane zgodnie z dobrymi praktykami partycypacji społecznej i partnerstwa. Położono nacisk na uspołecznienie kolejnych etapów prac nad strategią, przy wykorzystaniu doświadczeń lokalnej społeczności, podmiotów publicznych i prywatnych. Zasadę partnerstwa i współpracy z interesariuszami zastosowano również w proponowanym systemie wdrażania Strategii.

Odnosnie zakresu merytorycznego dokumentu, należy zaznaczyć, że na każdym etapie prac w procesie jego opracowywania, zadbane o jego spójność z dokumentami nadrzędnymi na poziomie krajowym i regionalnym. Poświęcono szczególną uwagę na spójność z założeniami polityki regionalnej poziomu krajowego i regionalnego. Dlatego też strategia jest spójna z kierunkami i obszarami interwencji oraz celami określonymi w Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030 oraz Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego 2030. Dostosowano rodzaj i zakres interwencji oraz system wdrażania strategii do wyzwań i uwarunkowań perspektywy UE 2021 – 2027 opierając się na zasadach obowiązujących w unijnych, krajowych i regionalnych dokumentach strategicznych i operacyjnych.

Uwarunkowania zewnętrzne

Miasto Tomaszów Lubelski w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego

W Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego, przyjętym Uchwałą nr XI/162/2015 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 30 października 2015 roku, miasto Tomaszów Lubelski wskazane jest:

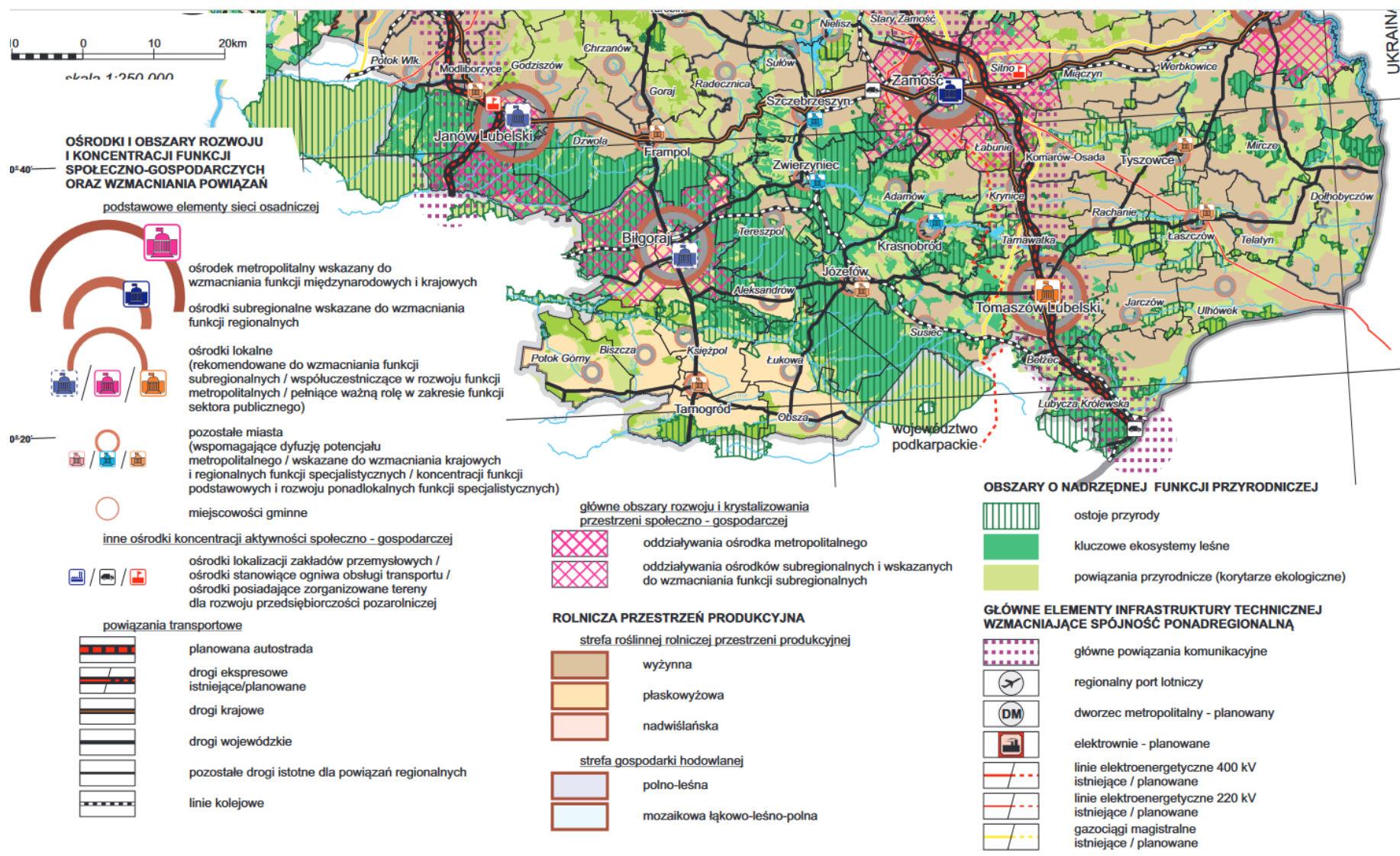
- jako ośrodek lokalny pełniący ważną rolę w zakresie funkcji sektora publicznego (s. 57),
- jako część pasma kulturowego Jana III Sobieskiego, traktowane jako wieloprzestrzenne struktury wyznaczone na obszarach koncentracji potencjału kulturowego pozwalającego na ukierunkowanie rozwoju turystyki i zintegrowany rozwój infrastruktury turystycznej (s. 77),
- jako główny ośrodek koncentracji przemysłu, w którym występują strefy o specjalnych warunkach inwestowania (s. 84) i należy wspierać rozwój przemysłu wysokiej techniki (s. 84), ale również zakłady przeróbki drewna (s. 91),
- jako ośrodek rozwoju infrastruktury turystycznej i służącej ochronie walorów turystycznych w zakresie turystyki krajoznawczo-poznawczej (s. 93) i turystyki wypoczynkowej znaczących w skali kraju (s. 93) i o zasięgu regionalnym (Szlak Architektury Sakralnej) (s. 95).

Ponadto w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego wskazano miasto jako miejsce, w którym należy chronić i eksponować miejsca pamięci narodowej (w tym walk i wydarzeń historycznych (s.79), oraz w którym należy chronić drewniane obiekty sakralne (s.79), eksponować sanktuaria i miejsca pielgrzymkowe (s. 79), chronić obiekty stawowe (stawy Rogóźno, s. 89).

Miasto Tomaszów Lubelski leży w Przygranicznym obszarze funkcjonalnym wskazanym w Planie Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego (s. 141).

Mapa 1 Kierunki rozwoju – struktura funkcjonalno-przestrzenna południowej części województwa Lubelskiego

Źródło: Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego, przyjęty uchwałą nr XI/162/2015 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 30 października 2015 roku

Portret miasta Tomaszów Lubelski na tle innych miast rdzeni Miejskich Obszarów Funkcjonalnych ośrodków lokalnych

Miasto Tomaszów Lubelski jest jednym z 12 miast-rdzeni Miejskich Obszarów Funkcjonalnych ośrodków lokalnych wskazanych wraz z delimitacją obszaru MOF w Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego (Załącznik do Uchwały nr CCLXXV/4850/2021 Zarządu Województwa Lubelskiego z dnia 6 lipca 2021 r.).

Analizując wybrane wskaźniki benchmarkingowe sytuacji społeczno-gospodarczo-środowiskowej jest liderem spośród wszystkich miast-rdzeni Miejskich Obszarów Funkcjonalnych ośrodków lokalnych.

W analizie porównawczej uwzględniono następujące wskaźniki statystyki publicznej:

- Sfera społeczna:
  - ludność na 1 km²
  - ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym
  - współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi
  - odsetek osób w wieku 65 lat i więcej w populacji ogółem
  - współczynnik skolaryzacji brutto szkoły podstawowe
  - współczynnik skolaryzacji netto szkoły podstawowe
  - fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne na 1000 mieszkańców

- Sfera gospodarcza:
  - dochód budżetu gminy na 1 mieszkańca
  - wydatki budżetu gminy na 1 mieszkańca
  - pracujący na 1000 ludności
  - udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym - ogółem [%]
  - udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym - kobiety [%]
  - instytucje otoczenia biznesu na 10 tys. podmiotów gospodarki narodowej
  - udział osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą w liczbie podmiotów gospodarki narodowej ogółem [%]
  - udział podmiotów gospodarki narodowej o liczbie pracujących do 9 osób w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON [%]
  - udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarki narodowej [%]
  - podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. ludności
  - podmioty na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym
  - jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 ludności
  - podmioty nowo zarejestrowane na 10 tys. ludności w wieku produkcyjnym

- Sfera środowiskowa:
  - udział parków i zieleńców w powierzchni ogółem
  - obszary prawnie chronione - ogółem [ha]
  - zużycie wody na 1 mieszkańca [m³]
  - budynki mieszkalne podłączone do infrastruktury technicznej - w % ogółu budynków mieszkalnych -wodociąg,

- budynki mieszkalne podłączone do infrastruktury technicznej - w % ogółu budynków mieszkalnych -kanalizacja.

Jak wynika z analiz statystycznych i porównania miast oraz przydzielenia miejsc rankingowych, miasto Tomaszów Lubelski zajmuje pierwsze miejsce w rankingu pod względem:

- zagęszczenia mieszkańców (co oznacza, że terytorium miasta jest wykorzystywane najbardziej racjonalnie),
- współczynnika skolaryzacji netto i brutto (co oznacza, że infrastruktura placówek edukacyjnych – szkół podstawowych zarządzanych przez miasto Tomaszów Lubelski jest na tyle dostępna pod względem liczby miejsc i poziomu nauki, że ze szkół podstawowych korzystają mieszkańcy pozostałych miejscowości – w tym głównie uczniowie z terenu gminy wiejskiej Tomaszów Lubelski, okalającej miasto Tomaszów Lubelski - rdzeń MOF-u),
- liczby fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych na 1000 mieszkańców (co oznacza, że społeczeństwo mieszkańców miasta Tomaszów Lubelski – spośród wszystkich miast rdzeni Miejskich Obszarów Funkcjonalnych ośrodków lokalnych - jest najbardziej aktywne i stanowi niewątpliwą potencjał rozwojowy obszaru funkcjonalnego.

W sferze społecznej zbadano również wskaźniki obrazujące problem starzejącego się społeczeństwa – miasto Tomaszów Lubelski zajmuje wysokie 3 i 4 miejsca w rankingu obciążenia demograficznego osobami starszymi i liczby mieszkańców w wieku 65 lat i więcej. Wskaźniki te wskazują na rodzący się problem zabezpieczenia usług społecznych skierowanych do tej grupy docelowej, ale również potencjał w kwestiach dialogu międzypokoleniowego, aktywności osób w wieku emerytalnym w stowarzyszeniach i fundacjach wspierających rozwój lokalny, budujących tożsamość lokalną, zwłaszcza na terytorium bogatym w tradycje i wydarzenia historyczne kształtujące tożsamość lokalną, ale także stanowiącą niewątpliwą potencjał rozwoju turystyki.

Ostatni wskaźnik sfery społecznej dotyczy udziału ludności w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym. Odsetek ten jest stosunkowo wysoki, z wynikiem 71,3 plasuje Tomaszów na 6 miejscu w rankingu miast rdzeni MOF ośrodków lokalnych. Interpretacja tego wyniku wskazuje na zjawisko migracji osób w wieku produkcyjnym poza granice miasta Tomaszów Lubelski. Z jednej strony jest to dosyć powszechne zjawisko suburbanizacji i osiedlania się na terenie gmin wiejskich okalających miasto (w gminie wiejskiej Tomaszów Lubelski w ostatnich 10 latach liczba mieszkańców gminy wiejskiej zwiększyła się o 1,5%). Wynika to z wielu czynników – w tym np. większej atrakcyjności cenowej mieszkań i domów poza terenem miejskich, braku dostępności mieszkań czy domów na terenie miasta. Innym powodem migracji jest migracja osób młodych do szkół średnich i szkół wyższych poza obszarem powiatu tomaszowskiego – do większych ośrodków miejskich o znaczeniu ponadlokalnym i regionalnym oraz migracji osób o wysokich kompetencjach społecznych i zawodowych za lepszymi warunkami pracy. W tej kwestii istnieje zagrożenie depopulacji, którą może zatrzymać podaż nowych mieszkań i domów, podaż miejsc pracy – w tym dla pracowników o wysokich kompetencjach zawodowych, poprawa jakości kształcenia w szkołach średnich na terenie miasta, rozważenie możliwości powrotu do kształcenia wyższego (filia uczelni wyższej – Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego lub innej uczelni, która mogłaby skorzystać z infrastruktury wydziału zamiejscowego KUL) oraz zapewnienie możliwości rozwoju usług wyższego rzędu dla mieszkańców (dostęp do wydarzeń kulturalnych, przestrzeni rekreacyjno-turystycznych, organizację aktywności i wydarzeń sportowych wspartych dostępnością obiektów sportowych i naturalnych tras i przestrzeni umożliwiających aktywność fizyczną mieszkańców całego obszaru funkcjonalnego, a nawet Roztocza i województwa Lubelskiego).

Tabela 1 Wybrane wskaźniki benchmarkingowe dotyczące sfery społecznej miast rdzeni Miejskich Obszarów Funkcjonalnych ośrodków o znaczeniu lokalnym

rdzeń Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego ośrodka lokalnego [wg kolejności alfabetycznej]	ludność na 1 km ²	poz. w rankingu województwa		ludność w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym		poz. w rankingu województwa		poz. w rankingu miast lokalnych MOF		współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi		poz. w rankingu województwa		poz. w rankingu miast lokalnych MOF		odsetek osób w wieku 65 lat i więcej w populacji ogółem		poz. w rankingu województwa		poz. w rankingu miast lokalnych MOF		współczynnik skolaryzacji brutto szkoły podstawowe		poz. w rankingu województwa		poz. w rankingu miast lokalnych MOF		współczynnik skolaryzacji netto szkoły podstawowe		poz. w rankingu województwa		poz. w rankingu miast lokalnych MOF		fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne na 1000 mieszkańców		poz. w rankingu województwa		poz. w rankingu miast lokalnych MOF				
Biłgoraj (Gmina miejska)	1238	8	3	73,7	15	4	30,1	69	7	19,9	68	6	107,70	13	7	107,00	11	5	3,83	93	6																					
Hrubieszów (Gmina miejska)	522	16	7	68,1	62	10	31,0	54	5	20,7	51	5	114,76	3	3	113,19	3	3	3,54	108	8																					
Janów Lubelski (Gmina miejsko-wiejska)	88	40	11	64,8	127	12	26,8	133	12	18,2	128	12	96,47	36	11	95,67	36	12	4,09	71	5																					
Krasnystaw (Gmina miejska)	436	17	8	74,1	13	3	34,7	20	2	22,5	19	2	108,00	12	6	105,43	13	7	4,41	55	4																					
Kraśnik (Gmina miejska)	1300	7	2	71,7	27	5	35,1	18	1	22,9	13	1	102,71	19	8	101,54	19	8	3,18	137	11																					
Łuków (Gmina miejska)	824	12	4	75,2	9	1	31,0	54	6	19,9	68	7	109,38	10	5	107,06	10	4	2,45	193	12																					
Opole Lubelskie (Gmina miejsko-wiejska)	88	40	12	65,0	124	11	28,8	92	11	19,1	92	9	96,46	37	12	96,18	33	11	3,42	117	9																					
Parczew (Gmina miejsko-wiejska)	98	34	10	70,3	39	8	29,2	84	8	19,2	89	8	101,93	20	9	101,00	20	9	3,28	131	10																					
Radzyń Podlaski (Gmina miejska)	799	13	5	70,5	35	7	28,9	91	10	19,1	92	10	110,69	8	4	106,87	12	6	4,67	44	3																					
Ryki (Gmina miejsko-wiejska)	125	29	9	69,9	44	9	29,0	89	9	19,1	92	11	96,88	34	10	96,47	31	10	3,61	103	7																					
Tomaszów Lubelski (Gmina miejska)	1413	6	1	71,3	30	6	32,5	32	4	21,3	29	3	135,58	1	1	133,11	1	1	4,79	36	1																					
Włodawa (Gmina miejska)	719	14	6	74,5	12	2	32,7	31	3	21,2	34	4	120,72	2	2	116,52	2	2	4,72	40	2																					

Źródło: Opracowanie własne na podstawie rankingu JST wg danych GUS – Bank Danych Lokalnych

Tabela 2 Wybrane wskaźniki benchmarkingowe dotyczące sfery gospodarczej miast rdzeni Miejskich Obszarów Funkcjonalnych ośrodków o znaczeniu lokalnym

rdzeń Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego ośrodka lokalnego [wg kolejności alfabetycznej]	dochód na 1 mieszkańca		wydatki na 1 mieszkańca		pracujący na 1000 ludności		Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym - ogółem [%]		Udział bezrobotnych zarejestrowanych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym - kobiety [%]		instytucje otoczenia biznesu na 10 tys. podmiotów gospodarki narodowej		udział osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą w liczbie podmiotów gospodarki narodowej ogółem [%]		udział podmiotów gospodarki narodowej o liczbie pracujących do 9 osób w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON [%]		udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarki narodowej [%]		podmioty wpisane do rejestru REGON na 10 tys. Ludności		podmioty na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym		jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 ludności		podmioty nowo zarejestrowane na 10 tys. ludności w wieku produkcyjnym												
	poz. w rankingu województwa	poz. w rankingu miast lokalnych MOF	poz. w rankingu województwa	poz. w rankingu miast lokalnych MOF	poz. w rankingu województwa	poz. w rankingu miast lokalnych MOF	poz. w rankingu województwa	poz. w rankingu miast lokalnych MOF	poz. w rankingu województwa	poz. w rankingu miast lokalnych MOF	poz. w rankingu województwa	poz. w rankingu miast lokalnych MOF	poz. w rankingu województwa	poz. w rankingu miast lokalnych MOF	poz. w rankingu województwa	poz. w rankingu miast lokalnych MOF	poz. w rankingu województwa	poz. w rankingu miast lokalnych MOF	poz. w rankingu województwa	poz. w rankingu miast lokalnych MOF	poz. w rankingu województwa	poz. w rankingu miast lokalnych MOF	poz. w rankingu województwa	poz. w rankingu miast lokalnych MOF	poz. w rankingu województwa	poz. w rankingu miast lokalnych MOF	poz. w rankingu województwa										
Biłgoraj (Gmina miejska)	5289,88	132	5457,83	81	321	8	4,6	165	2	5,1	168	2	717,5	19	5	75,6	146	10	97,1	74	1	3,0	194	9	1286	3	2	223,4	3	2	10,86	3	1	190	3	1	
Hrubieszów (Gmina miejska)	5126,35	156	5636,96	68	228	20	8,9	31	10	9,6	43	11	734,7	16	3	75,8	141	9	96,7	115	2	2,9	197	11	1201	8	4	201,8	8	4	8,85	11	2	150	9	3	
Janów Lubelski (Gmina miejsko-wiejska)	5460,98	109	4637,20	175	251	18	9,0	29	11	9,3	50	10	456,6	54	11	77,6	109	3	96,5	134	4	3,6	177	6	1148	10	5	189,2	12	5	6,20	99	9	103	101	10	
Krasnystaw (Gmina miejska)	4369,52	212	4673,79	169	294	12	7,9	55	8	8,3	69	9	719,5	18	4	75,9	140	8	94,9	201	11	4,9	125	1	900	31	11	156,6	27	10	6,05	105	10	106	91	9	
Kraśnik (Gmina miejska)	4421,96	211	4224,80	207	257	16	8,2	47	9	8,1	73	8	998,1	3	1	71,0	186	12	96,0	167	6	3,4	184	7	925	28	9	158,7	26	9	7,41	39	6	128	27	6	
Łuków (Gmina miejska)	5111,51	159	4891,41	140	318	9	3,9	187	1	4,4	190	1	616,8	26	7	78,8	97	2	95,9	172	7	2,0	211	12	1250	4	3	219,0	4	3	8,64	13	3	152	7	2	
Opole Lubelskie (Gmina miejsko-wiejska)	6177,84	33	6071,97	30	160	36	6,7	95	7	6,4	118	7	541,1	35	9	76,5	129	5	96,5	134	5	3,9	166	4	882	32	12	145,5	34	12	6,98	55	7	116	55	7	
Parczew (Gmina miejsko-wiejska)	4969,61	176	4810,33	149	242	19	4,9	147	3	5,8	135	4	561,6	32	8	76,2	135	6	95,1	199	10	3,4	184	7	957	25	8	163,0	22	8	7,64	27	4	131	21	4	
Radzyń Podlaski (Gmina miejska)	5079,44	164	4723,92	160	355	5	5,2	135	4	5,4	154	3	667,5	22	6	76,9	119	4	95,4	196	9	4,8	131	3	981	19	6	167,2	20	7	7,57	29	5	130	24	5	
Ryki (Gmina miejsko-wiejska)	5860,29	66	5680,11	63	189	28	5,5	123	6	5,8	135	5	437,8	64	12	76,1	136	7	95,9	172	8	3,9	166	4	915	29	10	155,5	28	11	6,00	108	11	103	101	11	
Tomaszów Lubelski (Gmina miejska)	6153,41	35	5865,92	50	310	11	4	5,5	123	5	5,9	132	6	521,8	40	10	79,3	86	1	96,5	134	3	3,0	194	9	1612	1	1	276,2	1	1	6,55	80	8	113	65	8
Włodawa (Gmina miejska)	5082,37	160	4828,33	147	211	24	9,1	25	12	9,6	43	12	824,7	9	2	73,3	170	11	94,8	204	12	4,9	125	1	967	21	7	168,7	19	6	5,61	124	12	99	109	12	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie rankingu JST wg danych GUS – Bank Danych Lokalnych

W odniesieniu do wskaźników sfery gospodarczej, miasto Tomaszów Lubelski plasuje się na pierwszym miejscu rankingu miast rdzeni MOF ośrodków lokalnych w wysokim poziomie przedsiębiorczości mieszkańców (najwyższy udział osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą w liczbie podmiotów gospodarki narodowej ogółem) oraz najwyższymi współczynnikami liczby przedsiębiorstw na 10 tysięcy mieszkańców i na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym. Z analizy wartości przedstawionych wskaźników (bez kontekstu rzeczywistego i liczby przedsiębiorstw: małych (22 na terenie gminy wiejskiej i 78 na terenie miasta), średnich (2 na terenie gminy wiejskiej i 27 na terenie miasta) i dużych (1 przedsiębiorstwo na terenie miasta) mogłoby wynikać błędne wnioski rozdrobnienia przedsiębiorczości świadczące usługi o zasięgu typowo lokalnym. Jednak przedsiębiorstwa zlokalizowane na terenie obszaru funkcjonalnego mają zarówno bogate tradycje, markę, jak i bardzo duże zdolności pozyskiwania środków zewnętrznych – z inwestycji zagranicznych (np. SVZ Poland sp. z o.o. z udziałem kapitału holenderskiego), ale przede wszystkim ze środków z Unii Europejskiej. Tylko w ostatniej perspektywie finansowej przedsiębiorstwa zlokalizowane na terenie MOF miasta Tomaszów Lubelski pozyskały prawie 80 mln zł, w ramach PO Inwestycje i Rozwój 189 602,50 zł (SŁAWEX; UMAJONY S.C SAWICKA-NEĆ, SZABAT), PO Infrastruktura i Środowisko 15 148 364,63 zł (PGKiM, SZPITAL), PO Polska Cyfrowa 6 739 390,75 zł (PPHU KOPER JAN), PO Polska Wschodnia 34 456 486,18 (NEKOPOL, SŁAWEX, KRISMAR, UREN, PRD-M, ARBUDY, ANTEX II, SLC-AUTOMATION, RS ENGINEERING), czy regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego na kwotę 23 035 219,62 (95 projektów).

Pod względem nowych przedsiębiorstw Tomaszów plasuje się na 8 miejscu w rankingu miast. Z jednej strony oznacza to stabilność rynku (przy zachowaniu najwyższych wskaźników nasycenia przedsiębiorczości), z drugiej zaś w odniesieniu do sytuacji gospodarczej województwa wskazuje, że na tym polu istnieje potencjał dla nowych przedsiębiorstw uzupełniających łańcuch dostaw lub oferujących nowe usługi, które mogą być świadczone lokalnie – bądź w branżach okotourystycznych, zarówno dla mieszkańców, jak też przyjezdnych (np. turystyka wypoczynkowa, zdrowotna, rekreacyjna, historyczna, przyrodnicza i kulinarna).

Jedno z niższych miejsc w rankingu zajmuje Tomaszów Lubelski pod względem liczby jednostek otoczenia biznesu na 10 tysięcy podmiotów gospodarki narodowej. W tym obszarze istnieje nienasycony jeszcze potencjał rozwoju jednostek otoczenia biznesu, utworzenia nowych lub filii istniejących na rynku regionalnym instytucji. Zacieśnienie współpracy pomiędzy przedsiębiorstwami z lokalnymi instytucjami otoczenia biznesu, w tym ośrodkami badawczo-rozwojowymi, może w przyszłości zaowocować podniesieniem konkurencyjności przedsiębiorstw MOFu Tomaszów Lubelski zarówno na rynku lokalnym, jak też regionalnym lub szerszym.

Na uwagę zasługuje wskaźnik udziału fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarki narodowej. W skali miast rdzeni MOF ośrodków lokalnych jest to słaba 9 pozycja – również w skali wszystkich jednostek samorządu terytorialnego wynik jest poniżej średniej regionu (194 pozycja spośród 213 jednostek). Przy wysokich wskaźnikach przedsiębiorczości nie jest to szczególnie problemem gospodarczym, ale wsparcie stowarzyszeń, fundacji i organizacji społecznych prowadzących działalność gospodarczą stanowi niewątpliwie duże wyzwanie i daje nowe możliwości rozwoju – zadania zlecane w drodze ustawy o pożytku publicznym i wolontariacie, w ramach programów współpracy z organizacjami pozarządowymi świadczenia usług społecznych skierowanych od osób zagrożonych wykluczeniem może pobudzić rynek usług społecznych i znacząco ułatwić socjalizację osób zagrożonych wykluczeniem ze względów finansowych, wiekowych czy niepełnosprawności.

Ostatnią grupą wskaźników wskazującą na dobre wyniki rozwoju gospodarczego wśród miast rdzeni MOF ośrodków lokalnych są wyniki budżetowe. Zarówno pod względem wysokości dochodu i wydatków budżetu miasta na 1 mieszkańca miasto Tomaszów Lubelski plasuje się na drugim miejscu. W skali wszystkich jednostek samorządu terytorialnego w województwie zajmuje odpowiednio 35 miejsce w rankingu dochodów na 1 mieszkańca i 50 miejsce w rankingu wydatków budżetu na 1 mieszkańca.

W ostatniej grupie wskaźników środowiskowych analizowano poziom podłączenia mieszkańców do infrastruktury sieciowej – wodociągu i sieci gazowej (2 pozycja w rankingu miast rdzeni MOF ośrodków lokalnych). Pod względem świadomości ekologicznej zużycia wody na 1 mieszkańca są to wartości średnie (7 pozycja w rankingu) – wskaźnik ten dotyczy nie tylko zużycia wody na potrzeby gospodarstw domowych, ale także przemysłu.

W obszarze gospodarki niskoemisyjnej, która do momentu zasilenia bazy danych obowiązkowymi od kilku miesięcy danymi na temat zużycia energii i paliw kopalnych przez urządzenia wykorzystujące węgiel i odnawialne źródła energii, niemalże niemożliwe jest porównanie miast pod względem ograniczania niskiej emisji – na uwagę jednak zasługuje funkcjonowanie na obszarze funkcjonalnym jednej z pierwszych farm fotowoltaicznych. W ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Lubelskiego Termosystemy sp. z o.o. pozyskała prawie 2 mln zł na realizację projektu pn.: „Budowa instalacji fotowoltaicznej o mocy 950 kW (999,6kWp) wraz z infrastrukturą techniczną, stacją transformatorową, wewnętrznymi instalacjami kablowymi oraz przyłączem kablowym SN do sieci energetycznej na działce nr 243/3 w miejscowości Tomaszów Lubelski, gmina Tomaszów Lubelski”. Ponadto na terenie miasta zlokalizowane są dodatkowe dwie instalacje fotowoltaiczne o mocy do 1 MW. W tym obszarze obszar funkcjonalny miasta Tomaszów Lubelski jest niewątpliwie liderem wśród samorządów – miast rdzeni MOF nie tylko ośrodków lokalnych.

Wśród wszystkich miast MOF ośrodków lokalnych Tomaszów przoduje pod względem powierzchni terenów zielonych w stosunku do powierzchni miasta. Z prawie 4% udziałem powierzchni zielonej zostawia w rankingu pozostałe miasta daleko w tyle.

Reasumując ogólna pozycja miasta Tomaszów Lubelski jako lidera, na tle innych miast rdzeni Miejskich Obszarów Funkcjonalnych we wszystkich trzech obszarach – społecznym, gospodarczym i środowiskowym, w odniesieniu do iloczynu miejsc rankingowych dla poszczególnych wskaźników jest bezapelacyjnie nie zagrożona.

Tabela 3 Wybrane wskaźniki benchmarkingowe dotyczące obszaru ochrony środowiska miast rdzeni Miejskich Obszarów Funkcjonalnych ośrodków o znaczeniu lokalnym

	Udział parków i zieleni w powierzchni ogółem	poz. w rankingu województwa	poz. w rankingu miast lokalnych MOF	Obszary prawnie chronione - ogółem [ha]	poz. w rankingu województwa	poz. w rankingu miast lokalnych MOF	zużycie wody na 1 mieszkańca [m3]	poz. w rankingu województwa	poz. w rankingu miast lokalnych MOF	Budynki mieszkalne podłączone do infrastruktury technicznej - w % ogółu budynków mieszkalnych - wodociąg	poz. w rankingu województwa	poz. w rankingu miast lokalnych MOF	Mieszkania wyposażone w instalacje - w % ogółu mieszkań - gaz sieciowy	poz. w rankingu województwa	poz. w rankingu miast lokalnych MOF	RANKING WG WSKAŹNIKÓW
Tomaszów Lubelski (Gmina miejska)	3,9	5	1	0,00	-	9	69,1	68	7	98,9	7	2	96,1	3	2	1
Kraśnik (Gmina miejska)	3,4	7	2	151,10	132	7	35,5	128	12	98,7	9	4	96,9	1	1	2
Opole Lubelskie (Gmina miejsko-wiejska)	0,2	26	9	7870,97	23	2	521,8	15	1	92,6	43	11	59,2	21	5	3
Janów Lubelski (Gmina miejsko-wiejska)	0,1	36	10	13020,37	4	1	198,2	31	3	96,6	17	7	37,9	48	7	4
Włodawa (Gmina miejska)	0,8	17	7	1111,00	105	5	39,9	107	10	99,4	2	1	3,1	106	12	5
Łuków (Gmina miejska)	0,8	17	6	259,84	126	6	63,8	72	8	97,6	12	5	82,2	10	3	6
Biłgoraj (Gmina miejska)	1,4	11	3	0,00	-	9	54,2	80	9	98,7	9	3	38,8	47	6	7
Krasnystaw (Gmina miejska)	0,5	20	8	2108,89	86	4	81,4	58	5	96,3	18	8	76,4	12	4	8
Ryki (Gmina miejsko-wiejska)	0,1	36	12	2460,00	80	3	175,5	36	4	92,8	41	10	35,7	50	8	9
Radzyń Podlaski (Gmina miejska)	1,1	14	5	0,00	-	9	72,8	66	6	95,8	20	9	29,6	59	9	10
Parczew (Gmina miejsko-wiejska)	0,1	36	11	81,90	139	8	218,0	27	2	92,0	44	12	5,8	101	11	11
Hrubieszów (Gmina miejska)	1,1	14	4	0,00	-	9	37,1	118	11	96,9	15	6	17,8	78	10	12

Źródło: Opracowanie własne na podstawie rankingu JST wg danych GUS – Bank Danych Lokalnych

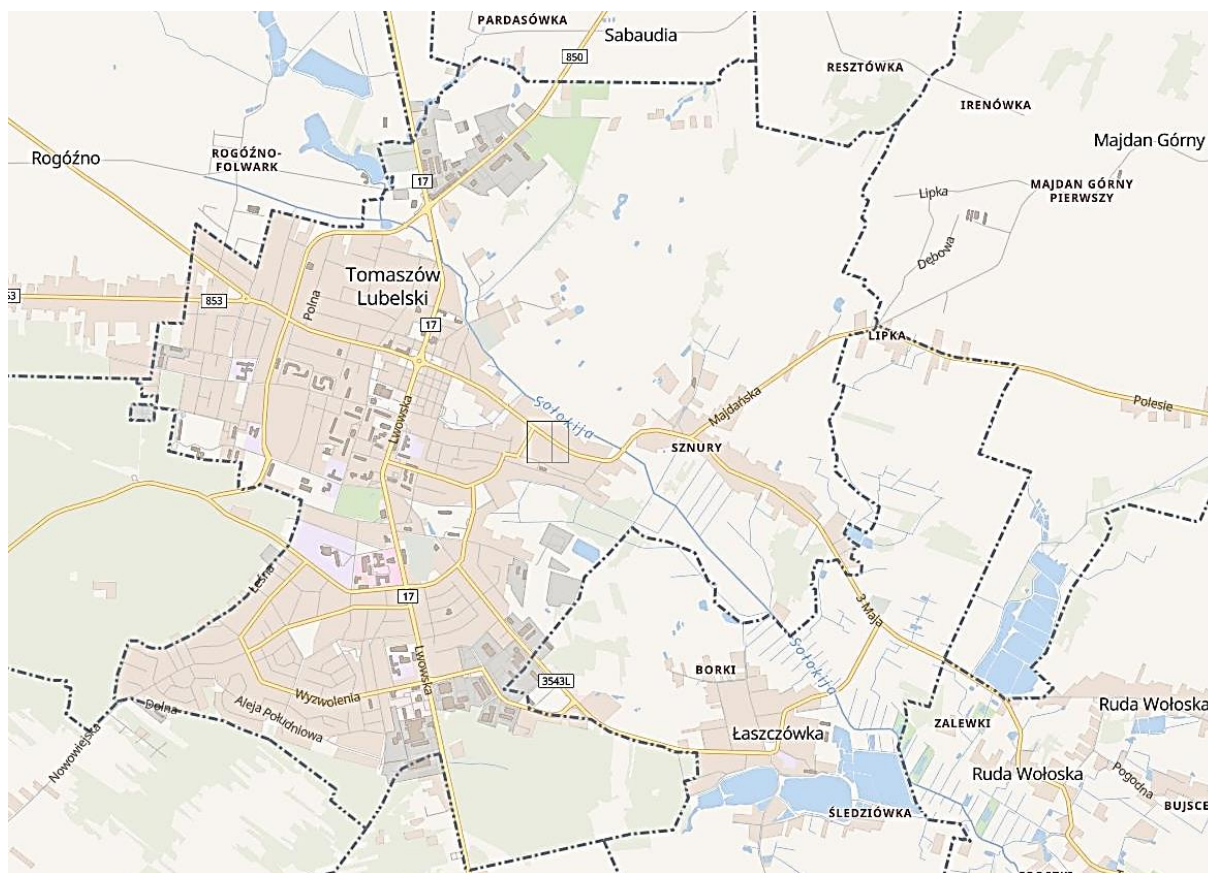

Diagnoza sytuacji przestrzenno-przyrodniczej

Miasto Tomaszów Lubelski położone jest w południowo-wschodniej części województwa lubelskiego, w odległości nieco ponad 20 km od granicy z Ukrainą i przejścia granicznego w Hrebennem. Zgodnie z klasyfikacją terytorialną jest gminą miejską o numerze TERYT: 0618011. Na terenie miasta swoje siedziby mają władze powiatu tomaszowskiego oraz okalającej miasto z każdej strony gminy wiejskiej Tomaszów Lubelski.

Przez miasto przebiega droga krajowa S17 (która wkrótce zostanie przekształcona na drogę wojewódzką, a docelowo w drogę gminną w związku z oddaniem do użytkowania obwodnicy Miasta Tomaszów Lubelski) oraz drogi wojewódzkie 850 i 853. Obecnie część drogi S17 prowadzona jest przez centrum od ronda przez ulicę Lwowską. W dniu 29 listopada 2021 r. została oddana do użytkowania obwodnica miasta Tomaszowa Lubelskiego, biegnąca głównie przez niezabudowane, wschodnie tereny miasta. Zarys przebiegu obwodnicy widoczny jest na mapie satelitarnej (mapa 3).

Mapa 2 Mapa poglądowa Miasta Tomaszów Lubelski

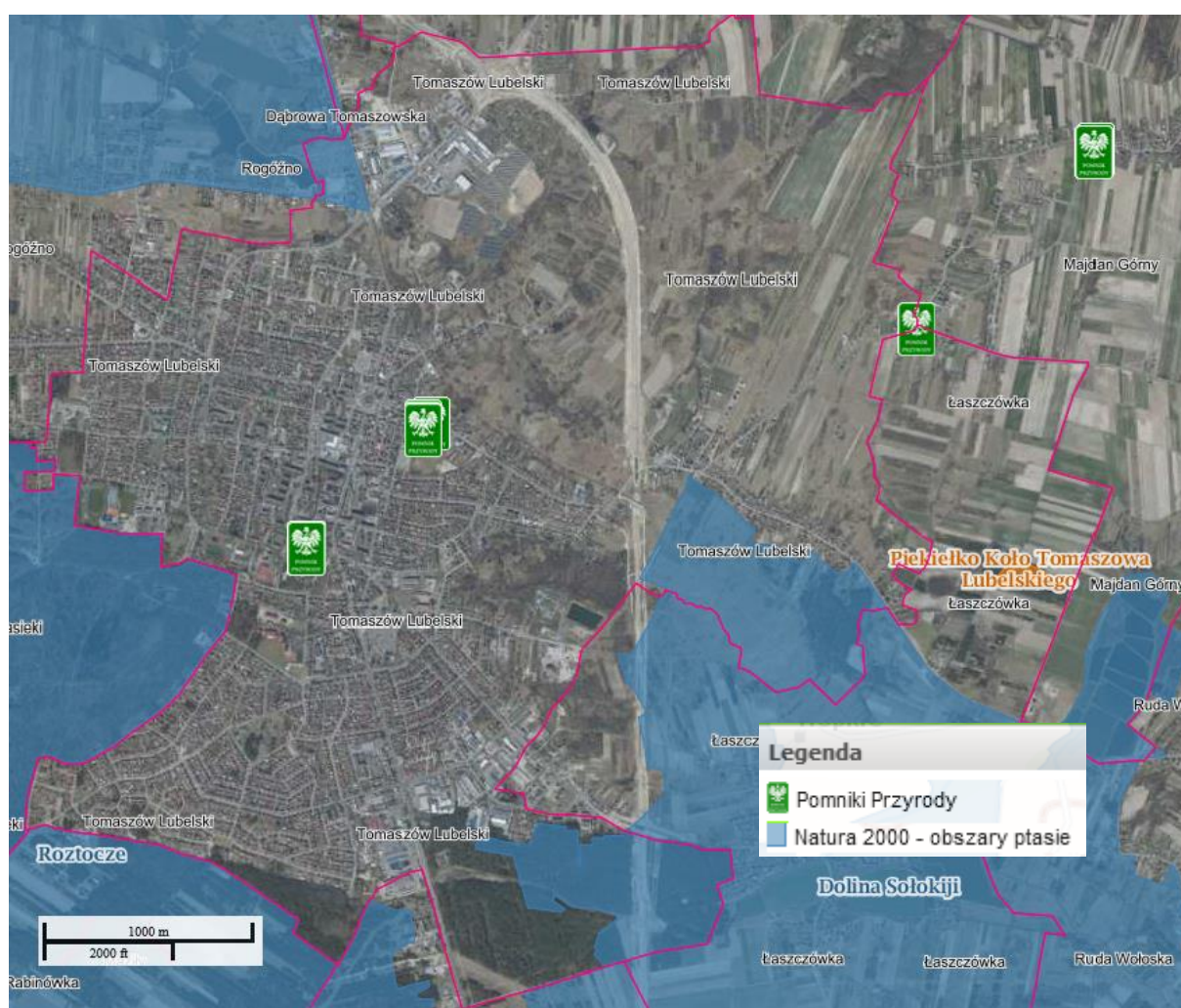
Źródło: <https://geoportal360.pl>

Obszary chronione i cenne przyrodniczo

Tomaszów Lubelski położony jest w na terenie Roztocza Środkowego i stanowi centrum obsługi ruchu turystycznego powiatu tomaszowskiego i obszaru Roztocza. Przez północno-wschodnią część miasta

przeptywa rzeka Sołokija, tworząca korytarz ekologiczny wiążący Tomaszów Lubelski z Południoworoztoczańskim i Krasnobrodzkim Parkiem Krajobrazowym. Południowowschodnia część miasta wchodzi w skład obszaru Natura 2000 – ostoi ptasiej Dolina Sołokiji, a północna część objęta częściowo terenami chronionymi - Roztocze. Na terenie miasta występują również pomniki przyrody: dęb szypułkowy przy ul. 29-go Listopada, 4 klony pospolite i 1 wiąz górski jako pomnik wieloobiektowy przy ul. Żwirki i Wigury oraz 3 lipy szerokolistne jako pomnik wieloobiektowy na terenie parafii rzymskokatolickiej przy kościele Zwiastowania Najświętszej Marii Panny przy ulicy Królewskiej. W niedalekiej odległości od wschodniej granicy miasta położony jest geologiczny rezerwat Piekietko koło Tomaszowa Lubelskiego, w którym znajdują się zachowane ze względów naukowych i dydaktycznych duże skupienia głazów narzutowych, przyniesionych przez lodowiec, o wyjątkowo dużych rozmiarach. Rezerwat podlega Międzynarodowemu Rezerwatowi Biosfery Roztocze.

Mapa 3 Obiekty ochrony przyrody na terenie i w najbliższych okolicach miasta Tomaszów Lubelski

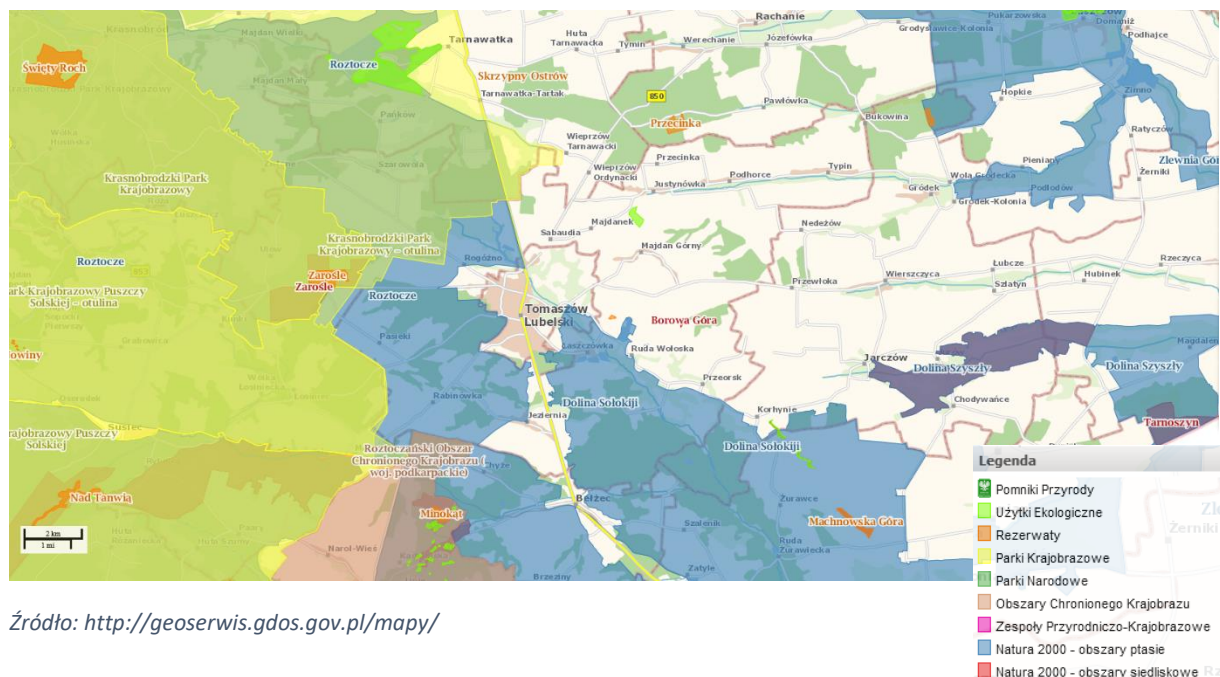
Źródło: <http://geoserwis.gdos.gov.pl/mapy/>

W dalszej okolicy w promieniu do około 30 km od granic miasta Tomaszów Lubelski znajdują się kolejne formy ochrony przyrody:

- Roztoczański Obszar Chronionego Krajobrazu,
- Roztoczański Park Narodowy,
- Południoworoztoczański Park Krajobrazowy (gm. Lubycza Królewska),

Krasnobrodzki Park Krajobrazowy (gm. Susiec, gm. Tomaszów),
 Park Krajobrazowy Puszczy Solskiej (gm. Susiec),
 Rezerwat krajobrazowy Nad Tanwią (gm. Susiec),
 Rezerwat leśny Las Lipowy w Uroczysku Bukowiec (gm. Jarczów),
 Rezerwat florystyczny Skrzyżny Ostów (gm. Tarnawatka),
 Rezerwat torfowiskowy Nowiny (gm. Susiec),
 Rezerwat leśny Zarośle (gm. Tomaszów Lubelski),
 Rezerwat leśny Przecinka (gm. Rachanie),
 Rezerwat leśny Jalinka (gm. Lubycza Królewska),
 Rezerwat stepowy Machnowska Góra (gm. Lubycza Królewska),
 Obszar specjalnej ochrony siedlisk sieci Natura 2000 Tarnoszyn (kod obszaru: PLH060100) (gm. Ulhówek),
 Obszar specjalnej ochrony ptaków sieci Natura 2000 Dolina Szyszły (kod obszaru PLB060018) (gm. Ulhówek),
 Obszar specjalnej ochrony siedlisk sieci Natura 2000 Borowa Góra (kod obszaru PLH060070),
 Obszar specjalnej ochrony siedlisk sieci Natura 2000 Minokąt (kod obszaru PLH060089),
 Obszar specjalnej ochrony siedlisk sieci Natura 2000 Święty Roch (kod obszaru: PLH060022) (gm. Krasnobród).

Mapa 4 Obiekty ochrony przyrody w dalszych okolicach miasta Tomaszów Lubelski

Źródło: <http://geoserwis.gdos.gov.pl/mapy/>

Warunki przyrodnicze

Obszar miasta Tomaszów Lubelski znajduje się w obrębie zlewni źródłowego odcinka doliny Sołokiji. W dolinie występują liczne podmokłości oraz niewielkie, naturalne i sztuczne zbiorniki wodne. Ciek biorą początek ze źródeł przeważnie mających charakter szczelinowo-warstwowy. Rzeka Sołokija jest korytarzem ekologicznym łączącym Krasnobrodzki i Południoworoztoczański Park Krajobrazowy. Sołokija płynie naturalnym korytem, zachowało się szereg meandrów i starorzeczy. W odcinku przygranicznym jej dolinę wypełniają rozległe, nieużytkowane łąki i ugory. Wzdłuż koryta

rzeki zachowały się dosyć duże płaty olsów oraz podmokłych borów sosnowych. Rzeka stanowi ważny czynnik integrujący lokalną społeczność. W okresie pierwszego dnia wiosny kultywowane są przez uczniów szkół podstawowych obrzędy topienia Marzanny. Tereny brzegów rzeki Sołokiji powinny być wykorzystywane do celów rekreacji. Należy zastanowić się nad umiejscowieniem w bezpośrednim sąsiedztwie rzeki miejsc piknikowych, małej infrastruktury odpoczynku i rekreacji np. trasy spacerowe, ścieżki edukacji ekologicznej, ławki z koszami na śmiecie, siłownie zewnętrzne itp.

Wody podziemne występują w utworach kredowych. Cały obszar miasta położony jest w zasięgu Głównego Zbiornika Wód Podziemnych Nr 407 Niecka Lubelska (Chełm – Zamość), który został zakwalifikowany jako obszar najwyższej ochrony (ONO). W obrębie Roztocza wody podziemne związane są głównie z utworami węglanowymi (gezy opoki i margle) kredy górnej. Kredowy poziom wodonośny znajduje się tu w więzi hydraulicznej z poziomem czwartorzędowym, a w strefie krawędziowej Roztocza, z poziomem trzeciorzędowym z którym tworzy jeden zbiornik wód podziemnych (główny poziom wodonośny). Wody w utworach kredowych gromadzą się w szczelinach pochodzenia tektonicznego i w szczelinach będących wynikiem rozdzielczości międzyławicowej. Wodonośna jest tylko górna część utworów kredowych, do głębokości około 130 m. Zasilanie obszaru Roztocza odbywa się poprzez infiltrację wód opadowych. Wielkość infiltracji uzależniona jest głównie od morfologii terenu, miąższości strefy aeracji oraz szczelności nadkładu. Zwierciadło wody poziomu kredowego na przeważającym obszarze, ma charakter swobodny. Napięte jest tylko lokalnie, w miejscach, gdzie masyw kredowy jest słabo spękany. Występuje na głębokości od kilku metrów do ponad 60 m na północnym zachodzie i północnym wschodzie. Wydajności studni wahają się od 10-30 m³/h w strefie wododziałowej (Wapielnia – Rabinówka - Pasieki) do 50-70 m³/h na pozostałym terenie. w Tomaszowie Lubelskim i Narolu dochodzą do 120 m³/h, a w północno-zachodniej części Tomaszowa znacznie przekraczają tę wartość. Z analiz przedstawionych w Studium Uwarunkowań i Zagospodarowania Przestrzennego miasta Tomaszów Lubelskie, wynika, że wody podziemne głównego poziomu wodonośnego są wysokiej jakości. Zawartość większości składników mieści się w granicach dopuszczalnych stężeń dla wód pitnych. Ujmowane studniami kopanymi przypowierzchniowe wody podziemne, występujące zarówno w utworach czwartorzędu jak i kredy wykazują znacznie gorszą jakość niż wody poziomu głównego. Największym ujęciem wód podziemnych jest wielootworowe ujęcie komunalne „Siwa Dolina” w Tomaszowie Lubelskim o zatwierdzonych zasobach w ilości 940 m³/h. Jego eksploatacja doprowadziła do powstania leja depresyjnego. Obejmuje ono 5 studni zlokalizowanych na zachód od granic miasta, w kompleksie leśnym przy drodze wyjazdowej wzdłuż szlaku turystycznego Walk Partyzanckich. Dla ujęć ustanowiona została strefa ochrony bezpośredniej ustanowionej przez Dyrektora Zarządu Zlewni w Białej Podlaskiej – decyzja z dnia 7 sierpnia 2019 r.

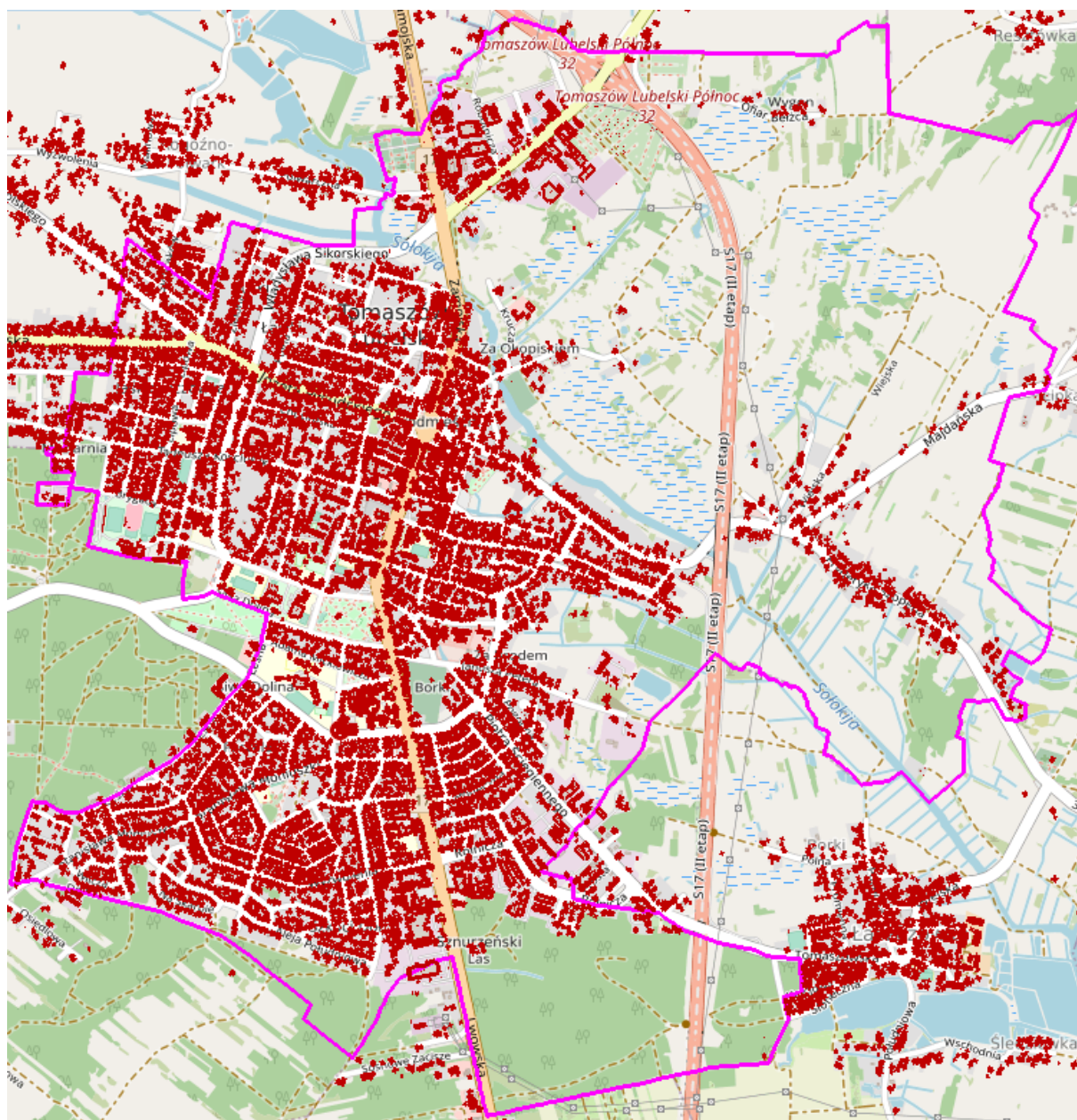
Północno-wschodni obszar miasta Tomaszowa ma w większości charakter rolniczy. Większość gruntów rolnych mieści się w klasach bonitacyjnych III – IVa. Układ osadniczy koncentruje się głównie w zachodniej części miasta. Zabudowania wielorodzinne koncentrują się głównie przy ulicach: Traugutta, Andersa, Tadeusza Kościuszki (osiedle Kamienny Krąg), Alei Sportowej, Jana Pawła II, Króla Zygmunta, Wyzwolenia i Marie Curie-Skłodowskiej i Rolniczej. Nowe osiedla zabudowy wielorodzinnej zaczynają powstawać w centralno-wschodniej i zachodniej części Tomaszowa – tak jak osiedle przy ul. Kardynała Wyszyńskiego, Aleja Sportowa, Króla Zygmunta III Wazy.

Zabudowa

Zabudowa mieszkaniowa jest zwarta w zachodniej części miasta. Obszar zwartej zabudowy nie przekracza 3 km na linii wschód zachód i 4 km na linii północ-południe. Obwodnica oddziela od centrum mieszkańców ulic Majdańskiej i Szopena oraz kilka gospodarstw przy ul. Ofiar Betłża.

Zasoby budynków użyteczności publicznej położone są w granicach do 3 km od najdalej wysuniętych zabudowań, co bezpiecznie pozwala na pokonanie takiego dystansu pieszo. Centra handlowe i dyskonty spożywcze położone są zarówno w centrum jak też na północy i południu miasta. Przy zachodniej granicy miasta zlokalizowane są obiekty sportowe w sąsiedztwie lasów i Siwej Doliny.

Mapa 5 Układ sieci osadniczej miasta Tomaszów Lubelski

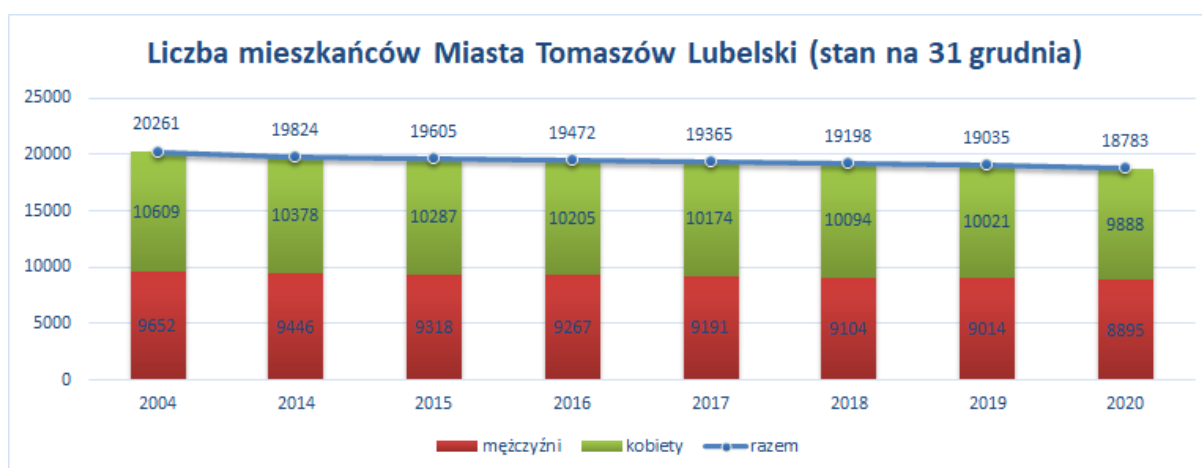
Źródło: Geoportal Powiatu Tomaszowskiego: <https://tomaszowlubelski.geoportal2.pl/>

Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej

Demografia

Miasto Tomaszów Lubelski na koniec grudnia 2020 roku zamieszkiwały 18 783 osoby, z czego większość stanowiły kobiety (52,64%). Wysoki odsetek kobiet świadczy o kilku zjawiskach spotykanych ostatnio w miastach. Po pierwsze emigracja zarobkowa mężczyzn do krajów Unii Europejskiej, po drugie zjawisko suburbanizacji powoduje odpływ mieszkańców miast na rzecz miejscowości podmiejskich, jednak ze względu na zapewnienie dostępu dzieci do przedszkoli i szkół podstawowych matki z dziećmi pozostają wciąż zameldowane w mieście, po trzecie – statystyki są zaburzone ze względu na nieznaną prawo i ogólne błędne przekonanie o braku obowiązku meldunkowego, szczególnie w kontekście gospodarki odpadami i naliczania opłat od liczby mieszkańców danego gospodarstwa domowego. Czwarty czynnik to znacząca przewaga liczby kobiet w wieku senioralnym – w grupie wiekowej 65+ kobiety są liczniejsze o ponad 870 niż grupa mężczyzn. W tej kategorii wiekowej udział kobiet sięga aż 60,87%. Oznacza to, że co prawda życie ludzkie się wydłuża, jednak umieralność mężczyzn w tej grupie wiekowej jest znacząco wyższa.

Wykres 1 Liczba mieszkańców miasta Tomaszów Lubelski w roku 2004 i latach 2014-2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

W nawiązaniu do liczby ludności należy podkreślić znaczący jej spadek. Przy zachowaniu linii trendu z lat 2014-2020, szacuje się, że liczba ludności w 2030 roku może osiągnąć nieco ponad 17 200 osób. Z roku na rok liczba ludności spada o około 1% (0,5% w 2017 i 1,3% w 2020). Problem wyludniania miasta najlepiej zobrazować porównując liczbę mieszkańców w roku 2004 (akcesja Polski do Unii Europejskiej), w którym to roku Tomaszów Lubelski zamieszkiwało 20 261 osób i ostatni rok 2020, w którym liczba ludności zmalała w stosunku do 2004 roku o prawie 1500 osób.

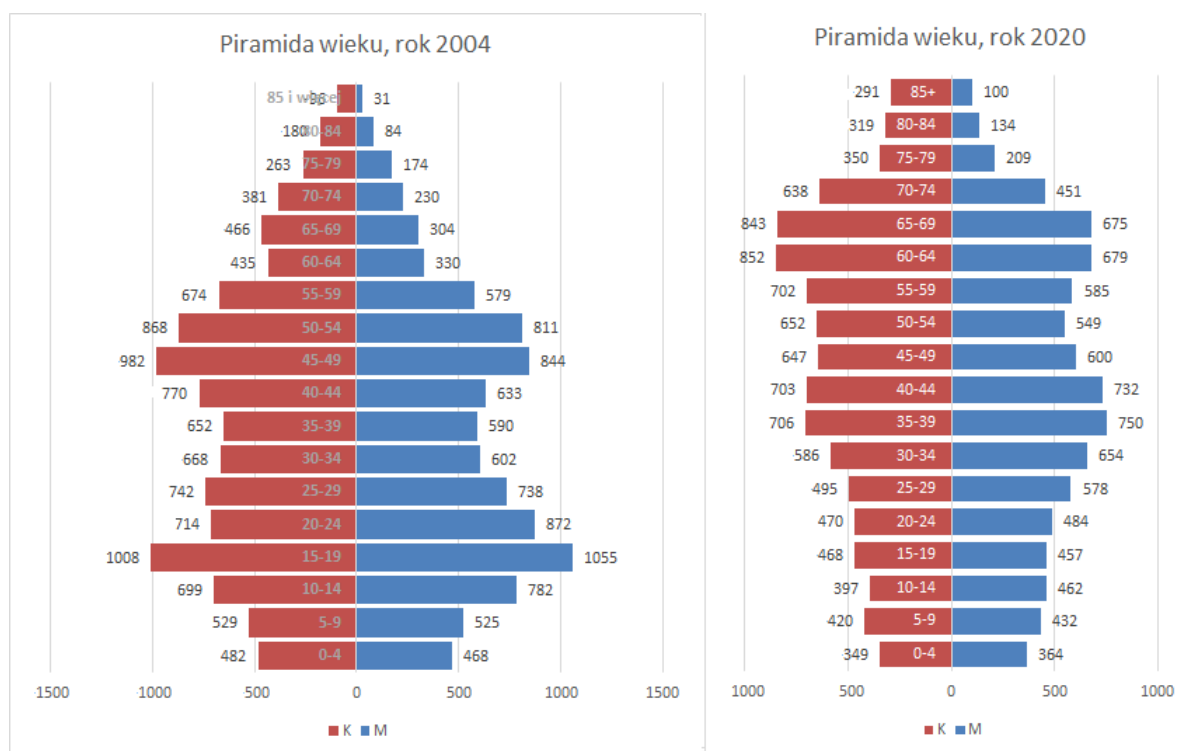
Zmiany demograficzne najlepiej analizować na podstawie porównania piramidy wieku z lat 2004 i 2020. Na podstawie danych liczbowych dotyczących mieszkańców w grupach wiekowych obejmujących po 5 roczników, w podziale na płeć, należy zwrócić przede wszystkim uwagę na spłaszczenie w stosunku do roku 2004 roczników wyższych – dysproporcje pomiędzy grupą wiekową 15-19 lat i 45-54 lat z piramidy roku 2004 w stosunku do liczebności pozostałych grup rocznikowych na wykresie piramidy wieku w 2020 znacznie się spłaszczyły. Co prawda zachowały się pewne

odchylenia w stosunku do liczebności pozostałych grup wiekowych roczników 35-29 lat oraz 60-69 lat, jednak nie są one tak wyraźne jak w roku 2004.

Kolejny wniosek widoczny po analizie poniższych wykresów, to znaczący wzrost liczby osób w wieku poprodukcyjnym. W roku 2004 roczniki 50+ układały się w kształt piramidy, w 2020 roku jest to kształt wrzeciona, przy czym czubek piramidy znacząco „poszerzył się” w stosunku do roku 2004. Zjawisko to nazywane jest przez demografów „Srebrnym Tsunami”. W kolejnych latach udział grupy senioralnej w liczbie mieszkańców miasta będzie wciąż rósł, przeciwstawić się temu może polityka prorodzinna i promieszkaniowa – w tym wzrost liczby zabudowań wielorodzinnych – szczególnie we wschodniej, mniej zurbanizowanej części miasta, udostępnienie możliwości kształcenia na wysokim poziomie, rozwijanie pasji oraz kształcenie ustawiczne i zawodowe powiązane z możliwościami zapewnienia miejsc pracy w lokalnym biznesie, polityka probiznesowa – tworzenie warunków do rozwoju zielonych miejsc pracy w usługach i w końcu zapewnienie cen usług komunalnych i podatków na konkurencyjnym poziomie w stosunku do miast średnich w południowej części województwa lubelskiego i północnej części województwa podkarpackiego.

Trend „Srebrnego Tsunami” należy wykorzystać i przekuć problem w wyzwanie rozwojowe. Powstanie nowych prywatnych obiektów wsparcia seniorów (rodzinne domy opieki, dzienne ośrodki wsparcia, ośrodki rehabilitacji, zakłady opiekuńczo-lecznicze) nie tylko znajdzie popyt mieszkańców miasta i okolicznych gmin, ale również otworzy możliwości rynku pracy w nowych sektorach usług, których finansowanie jest obowiązkiem ustawowym zarówno samych podopiecznych, jak też ich rodzin i jednostek samorządu gminnego (różnice pomiędzy odpłatnością osoby korzystającej z placówki i ich rodzin, a faktyczną kwotą utrzymania miejsca w placówce), przy czym odpłatność w zakładzie opiekuńczo-leczniczym możliwa jest również ze środków NFZ czy PEFRON, a koszty placówek dziennych są znacząco niższe niż koszty w placówkach całodobowych.

Wykres 2 Piramida wieku mieszkańców miasta Tomaszów Lubelski w roku 2004 i roku 2020

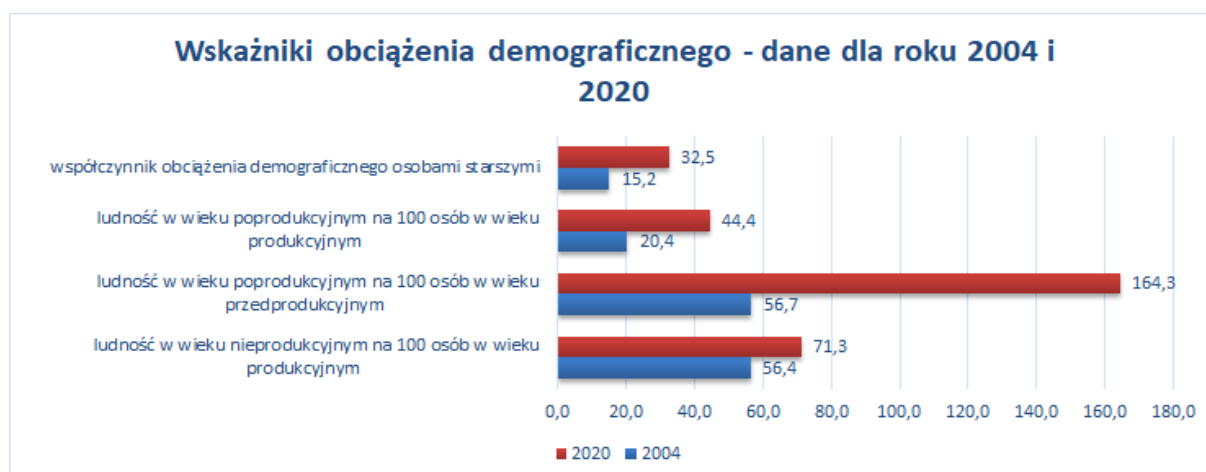

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

Proporcja liczebności grupy ludności w wieku przed- i poprodukcyjnym pokazuje, jaki dana społeczność ma potencjał zastępowalności pokoleń. Przyjmuje się, że umowną granicę równowagi tych grup jest ich równoliczność. Oznacza to, że powodem do niepokoju jest liczebność osób w wieku poprodukcyjnym większa, niż liczebność osób w wieku przedprodukcyjnym. Niestety w przypadku ludności Tomaszowa Lubelskiego wskaźnik ten przewyższa o ponad 60 osób w wieku poprodukcyjnym liczbę osób w wieku przedprodukcyjnym. O ile dla roku 2004 wskaźnik ten wynosił 56,7 o tyle w 2020 roku jest to już 164,3 osoby w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku przedprodukcyjnym. Starzenie się społeczeństwa pokazują również inne wskaźniki: współczynnik obciążenia demograficznego osobami starszymi (który od 2004 roku wzrósł ponad dwukrotnie) oraz ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym (wskaźnik również wzrósł dwukrotnie).

Dla systemu zabezpieczenia społecznego istotny jest wskaźnik ludności w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym. O ile w 2004 roku na 1 pracującego przypadało 0,56 osoby niepracującej o tyle w 2020 jest to już 0,71 osoby i wskaźnik ten wciąż rośnie. Sytuacja okaże się krytyczna, kiedy wskaźnik będzie się zbliżał lub przekroczył wartość 100 osób w wieku nieprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym.

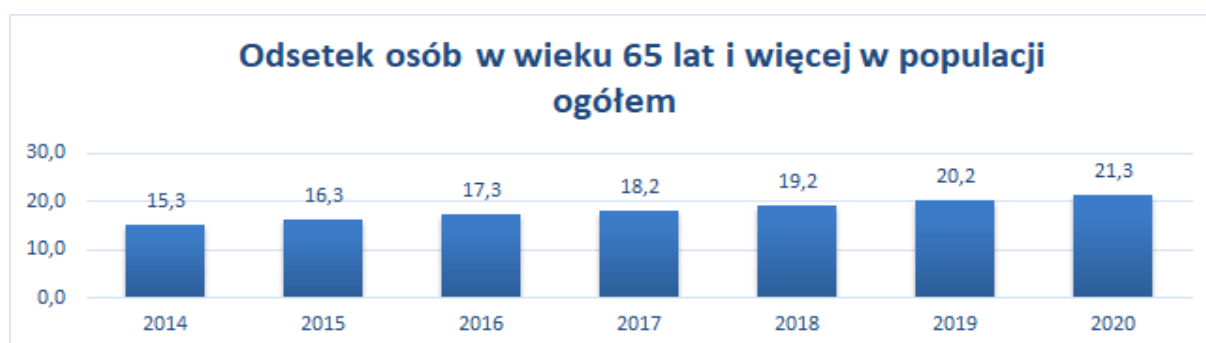
Wykres 3 Wskaźniki obciążenia demograficznego – dane dla roku 2004 i 2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

Aby dokładniej zobrazować zjawisko „starzenia się społeczeństwa” na wykresie poniżej przedstawiono dane odsetka osób w wieku 65 lat i więcej w ogóle mieszkańców. Od 2014 roku odsetek ten zwiększa się średnio o 1 punkt procentowy. Oznacza to, że przy zachowaniu obecnego trendu w 2030 roku osoby w wieku 65 lat i więcej mogą stanowić ponad 1/3 populacji miasta.

Wykres 4 Odsetek osób w wieku 65+ w populacji mieszkańców Tomaszowa Lubelskiego ogółem

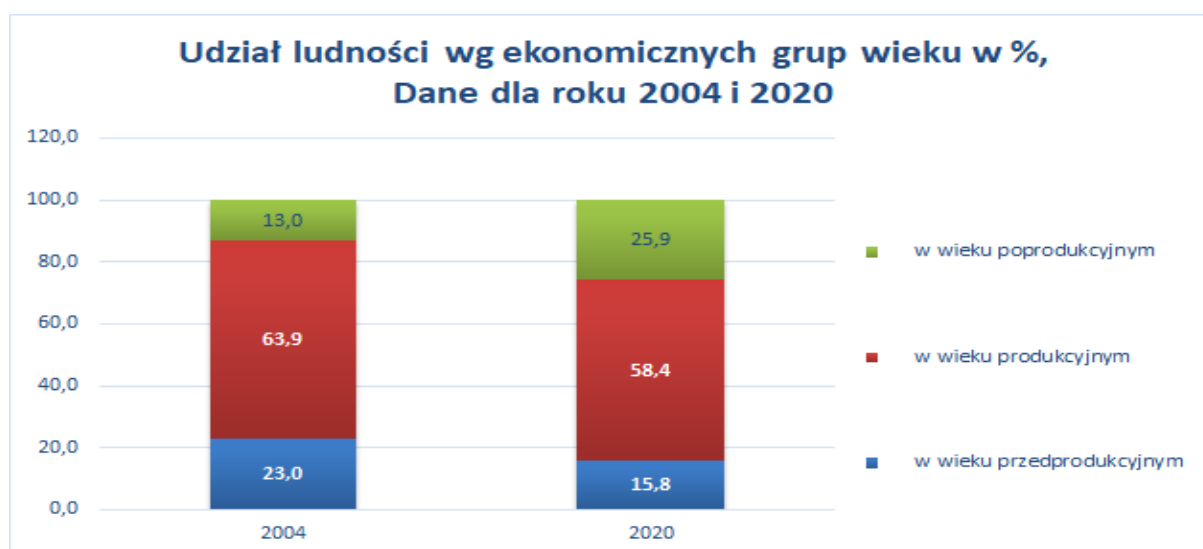

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

We wszystkich miastach i regionach w Polsce można odczuć korzyści, które niesie za sobą społeczeństwo cieszące się lepszym zdrowiem oraz wzrost średniej długości życia. Jednak długowieczność ma zasadniczy wpływ na procesy związane ze starzeniem się społeczeństwa. Wzrost liczby seniorów w liczbie mieszkańców ogółem przez ostatnie 16 lat jest w przypadku Tomaszowa Lubelskiego większy niż w innych średnich miastach. Postępujące zjawisko starzenia się społeczeństwa daje to niewiele czasu na przygotowanie się do zmian społeczno-gospodarczych. Starzejące się społeczeństwo ma istotny wpływ na zrównoważony rozwój i stabilność działań gospodarczych. Wzrost tego wskaźnika powoduje potencjalną przeszkodę dla pracowników we wspieraniu systemów zabezpieczenia społecznego i ochrony zdrowia. O wadze problemu starzenia się społeczeństwa w mieście Tomaszów Lubelski najlepiej obrazuje poniższy wykres – udział ludności wg ekonomicznych grup wieku. Widać na nim, że w przeciągu 15 lat wzrósł znacząco odsetek osób w wieku poprodukcyjnym, o 10 punktów procentowych spadł udział osób w wieku produkcyjnym i o ponad 7% spadł udział osób w wieku przedprodukcyjnym.

Wykres 5 Udział ludności wg ekonomicznych grup wieku, dane dla roku 2004 i 2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

W celu efektywnego zarządzania procesem należy monitorować dane dotyczące wskaźnika ubóstwa osób starszych, dobrobyt i więzi społeczne jak też podjąć działania zapobiegające wykluczeniu społecznemu seniorów, takie jak programy profilaktyki, zapewnienie miejsc pracy osobom z długoletnim doświadczeniem i stażem pracy, kształcenie ustawiczne osób w wieku produkcyjnym pozwalające na lepsze dostosowanie się do zmieniających się warunków rynku pracy, zapewnienie usług transportowych i dostępności komunikacyjnej ludziom w podeszłym wieku oraz wszelkie działania związane z poprawą kondycji psychofizycznej w tym dostępność grup wsparcia i placówek wsparcia, a także zapewnienie bezpieczeństwa i promowanie aktywności obywatelskiej osób z najstarszej grupy wiekowej.

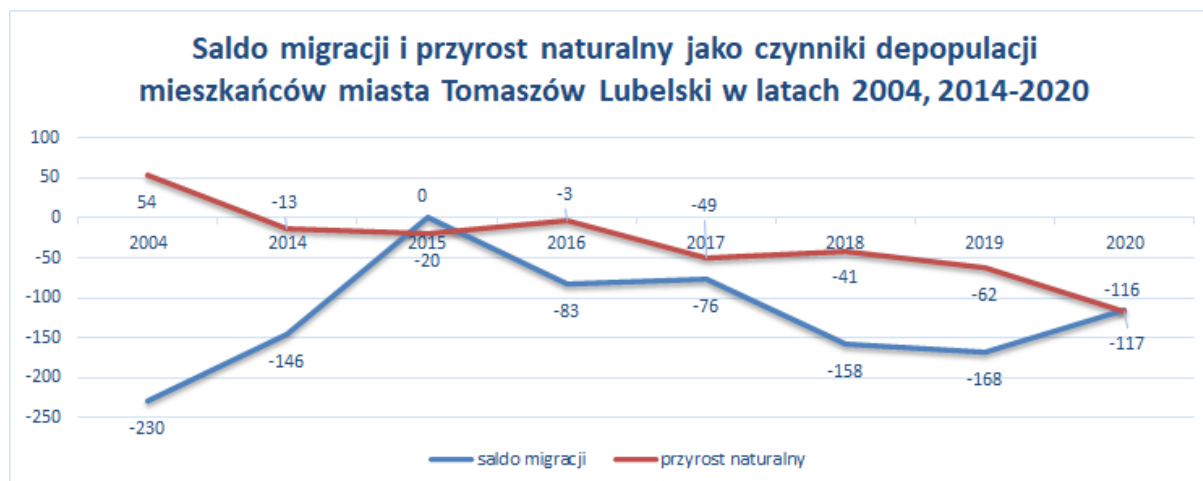
Zarówno otoczenie fizyczne, jak i społeczne powinny umożliwiać ludziom zdrowe, niezależne i autonomiczne funkcjonowanie w społeczeństwie, aż do późnej starości. Systemy transportu i mobilności, infrastruktura techniczna, środowisko, budownictwo mieszkaniowe, przestrzeń publiczna i usługi publiczne powinny zostać przystosowane do potrzeb starzejącego się społeczeństwa. Należy zwiększyć dostęp do usług zdrowotnych i działań prewencyjnych związanych z wczesnym zapobieganiem chorobom, inwestowaniem w zdrowy tryb życia i aktywizacją społeczną osób starszych. Należy rozwijać infrastrukturę zdrowotną i wsparcia społecznego w celu ograniczenia kosztów leczenia na późniejszych etapach życia mieszkańców.

Ostatni z analizowanych wskaźników w obszarze demografii dotyczy czynników wpływających na depopulację miasta Tomaszów Lubelski. Najistotniejszą przyczyną takiego stanu są migracje. Saldo migracji w ostatnich 7 latach jest ujemne, przy czym waha się od 20 osób w roku 2015 do prawie 170 osób w roku 2019.

Co ciekawe wskaźniki dotyczące sytuacji mieszkaniowej i liczby przedsiębiorstw nie wskazują na powody migracji związane z brakiem możliwości zakupu mieszkania czy znalezienia pracy (bądź samozatrudnienia). Tu czynniki migracji wiążą się głównie z wyjazdem ludzi młodych kontynuujących edukację w szkołach średnich i wyższych i pozostawaniem w miejscach ukończenia edukacji oraz z migracją zarobkową do krajów Europy Zachodniej, w których poziom wynagrodzenia specjalistów zawodów medycznych i technicznych jest znacznie odbiegający od średniej płacy nie tylko w Tomaszowie, ale nawet w Polsce wschodniej.

Kolejny czynnik to ujemny przyrost naturalny. Do końca roku 2018 nie był on aż tak odczuwalny – jednak na uwagę zasługuje znaczący wzrost wartości ujemnych w latach 2019-2020 – w okresie tym zmagamy się z pandemią COVID-19 i zwiększoną umieralnością, szczególnie osób starszych (średnie wartości zgonów z lat 2014-2019 wynoszą 180 osób rocznie a liczba zgonów w roku 2020 wyniosła ponad 230). Wpływ urodzeń w przypadku Tomaszowa Lubelskiego ma mniejszy wpływ na wskaźniki przyrostu naturalnego. Średniorocznie rodzi się w Tomaszowie około 150 dzieci (jedynie w ostatnich latach liczby te są nieznacznie niższe – 131 dzieci w roku 2019 i 116 dzieci w 2020). Względnie równy wskaźnik urodzeń liczony liczbą dzieci na liczbę kobiet w wieku 20-40 lat utrzymuje się na poziomie od 5% do 5,8% poza rokiem 2020, kiedy wskaźnik ten wyniósł 4,7%. Wskaźnik ten wymaga monitoringu w latach kolejnych, jednak nie stanowi on niepokoju do realizacji polityki prorodzinnej, tym bardziej, że w porównaniu z danymi dotyczącymi dostępności miejsc w żłobkach, klubach dziecięcych i przedszkolach dostępność miejsc jest wystarczająca zarówno dla mieszkańców miasta jak też mieszkańców obszaru funkcjonalnego.

Wykres 6 Saldo migracji i przyrost naturalny jako czynniki depopulacji miasta

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

Sytuacja mieszkaniowa i infrastruktura sieciowa

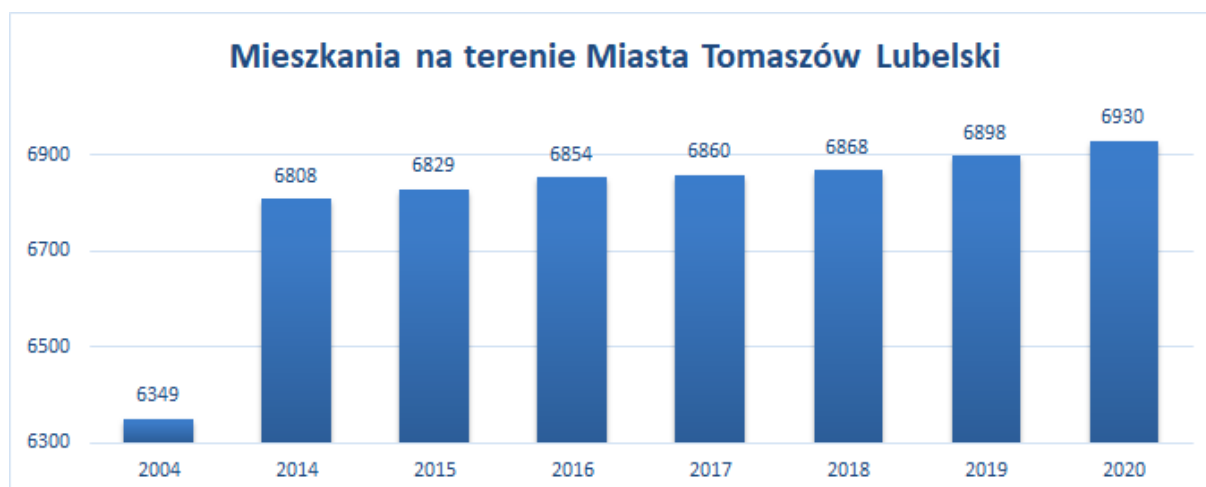
Jak opisano w części diagnozy przestrzenno-przyrodniczej dotyczącej zabudowy w Tomaszowie Lubelskim, zabudowa mieszkaniowa koncentruje się głównie w zachodniej części miasta. Pomimo spadku liczby mieszkańców wciąż widoczny jest popyt na nowe mieszkania. Analizując mieszkania na 1000 mieszkańców wskaźnik ten rośnie rokrocznie o około 5 mieszkań na 1000 mieszkańców, przy czym z stosunku do roku 2004 widoczny jest wyraźny wzrost o ponad 55 mieszkań na 1000 mieszkańców (przy spadku liczby mieszkańców o około 1,5 tysiąca). W ogólnej liczbie mieszkań przyrost liczby mieszkań jest jeszcze lepiej widoczny – w ostatnich latach rokrocznie przybywa około 30 mieszkań, przy czym od roku 2004 jest to znaczący przyrost prawie 600 mieszkań (przy depopulacji wynoszącej około 1,5 tys. mieszkańców).

Wykres 7 Sytuacja mieszkaniowa – liczba mieszkań na 1000 mieszkańców

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

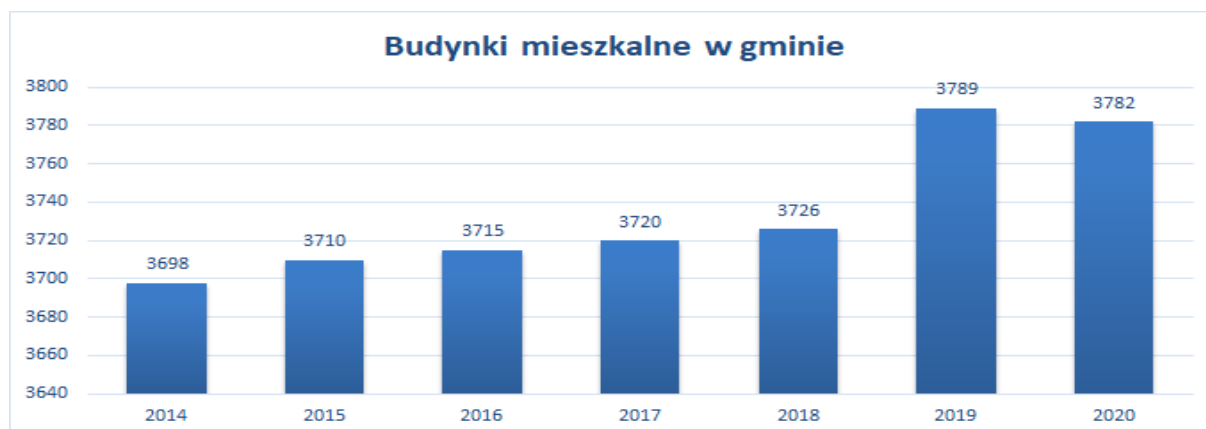
Wykres 8 Sytuacja mieszkaniowa – liczba mieszkań na terenie miasta

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

Istotnym wskaźnikiem określającym zasoby mieszkaniowe w obszarze funkcjonalnym jest liczba budynków mieszkalnych w gminie. Na wykresie poniżej można zauważyć, że w ostatnich dwóch latach liczba budynków mieszkalnych znacznie wzrosła do 3 782 budynków.

Wykres 9 Sytuacja mieszkaniowa – liczba budynków mieszkalnych na terenie miasta

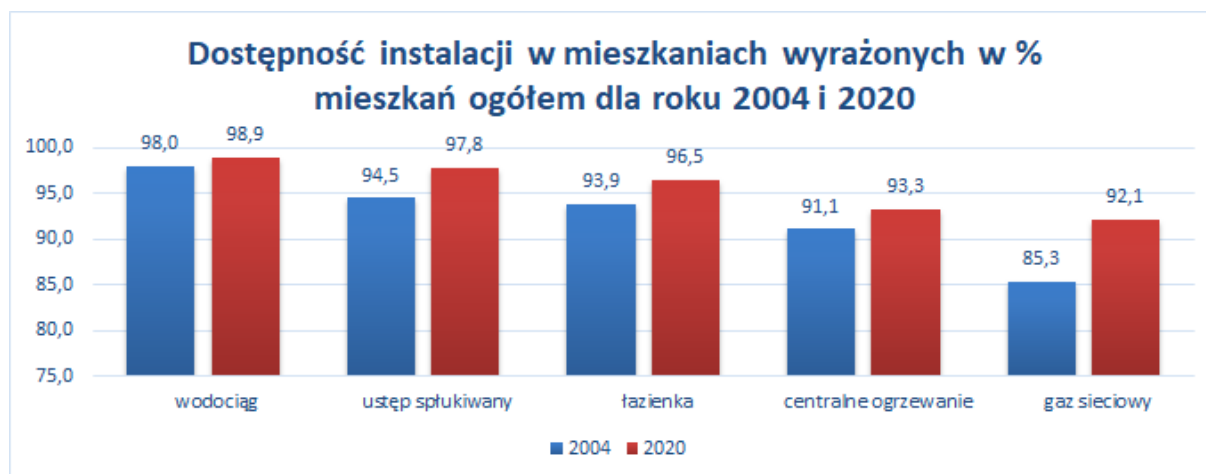

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

W zakresie określenia zasobów mieszkaniowych istotna jest nie tylko ilość budynków mieszkalnych, ale również ich powierzchnia. Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania od 2014 roku plasuje się na poziomie prawie 83m², przy czym wskaźnik powierzchni przypadający na 1 osobę nieznacznie się zwiększył z 28,3m² na osobę w 2014 roku do 30,6m² na osobę w roku 2020. Depopulacja i wzrost liczby mieszkań wpłynął na poprawę wskaźnika przeciętnej liczby osób przypadającej na 1 mieszkanie. W 2014 roku osiągał wartość 2,91 osób na 1 mieszkanie, a w roku 2020 wyniósł 2,71 osoby na 1 mieszkanie.

Kolejne wskaźniki świadczące o bardzo dobrej sytuacji mieszkaniowej mieszkańców Tomaszowa Lubelskiego dotyczą dostępności instalacji w mieszkaniach. Pod tym względem dostępność instalacji jest na bardzo wysokim poziomie i stawia miasto Tomaszów w czołówce miast z tak dużą dostępnością instalacji. Na uwagę zasługuje ponad 90% wskaźnik dostępności gazu sieciowego i jeszcze wyższe wskaźniki dotyczące centralnego ogrzewania i wodociągu.

Wykres 10 Sytuacja mieszkaniowa – dostępność instalacji w mieszkaniach

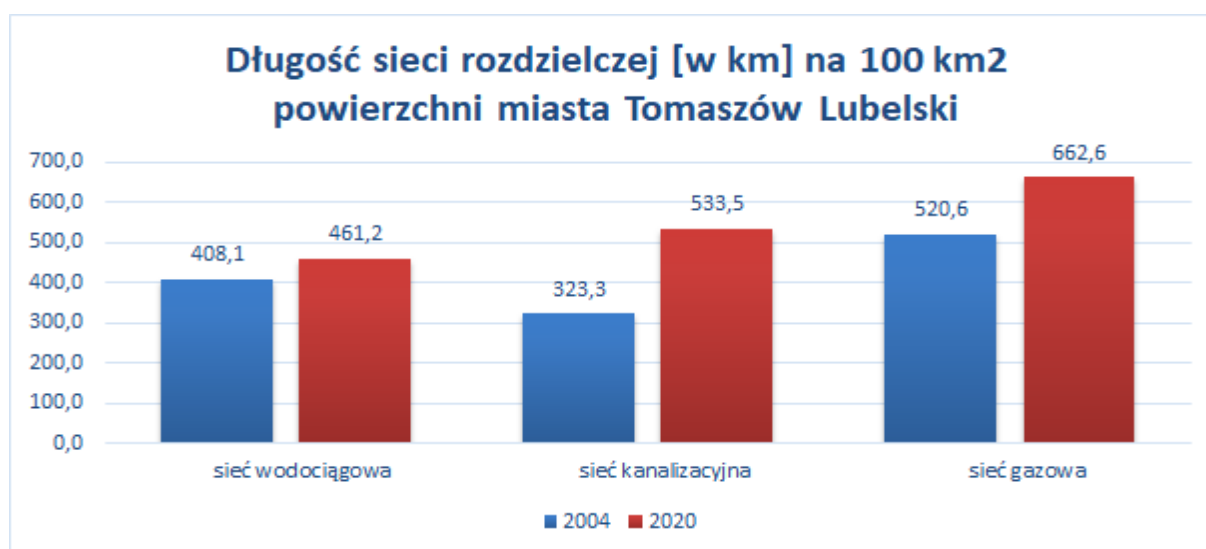

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

O bardzo dobrym zagęszczeniu sieci rozdzielczej świadczą wskaźniki zwodociągowania, skanalizowania i zaopatrzenia w sieć gazową. Na 100km² powierzchni miasta przypada 461,2 km sieci

wodociągowej, 533,5 km sieci kanalizacyjnej i 662,6 km sieci gazowej. Dla porównania w miastach województwa lubelskiego wskaźniki te wynoszą odpowiednio 297,7 km sieci wodociągowej, 288,1 km sieci kanalizacyjnej i 285,1 km sieci gazowej na 100 km² obszaru miast. Porównanie powyższych danych świadczy o wystarczającym doinwestowaniu infrastruktury sieciowej, tym bardziej, że w ostatnich latach Miasto Tomaszów Lubelski pozyskało znaczące dofinansowanie na projekty sieciowe, m.in. 6 482 119,82 zł na projekt: Modernizacja i rozbudowa systemu gospodarki wodno-ściekowej wraz z wykorzystaniem odnawialnych źródeł energii w Tomaszowie Lubelskim (całkowita wartość projektu wyniosła 12 589 318,59 zł); 1 312 298,27 zł na projekt: Poprawa aktywności gospodarczej terenów inwestycyjnych i podstrefy ekonomicznej poprzez budowę infrastruktury technicznej przy ul. Łaszczowieckiej w Tomaszowie Lubelskim (całkowita wartość projektu: 2 340 911,68 zł). Dodatkowo miasto Tomaszów Lubelski pozyskało znaczne dofinansowanie na infrastrukturę odnawialnych źródeł energii, np. 3 109 428,00 zł na projekt: „Odnawialne Źródła Energii w Mieście Tomaszów Lubelski” (wartość całkowita: 5 647 700,40 zł).

Wykres 11 Zasoby infrastruktury sieciowej – długość sieci rozdzielczej na 100 km² powierzchni miasta Tomaszów Lubelski

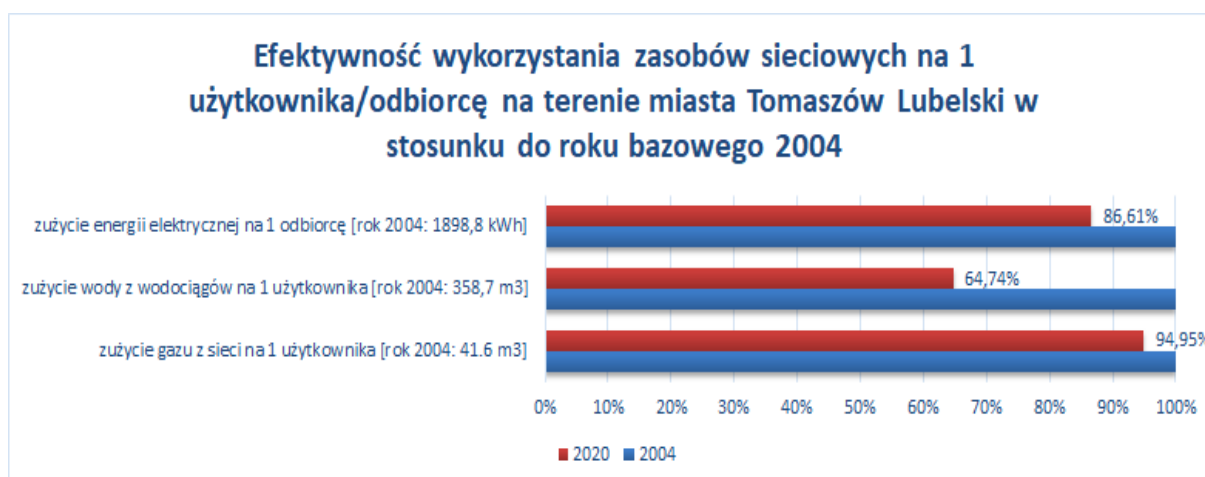

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

Ostatni wskaźnik części diagnozy dotyczącej sytuacji mieszkaniowej dotyczy efektywności wykorzystania zasobów sieciowych na 1 użytkownika odbiorcę. Poniższy wykres, a w zasadzie malejące wartości wskaźników świadczą o zwiększaniu świadomości zrównoważonego korzystania z zasobów. W porównaniu do danych wojewódzkich należy promować zmniejszenie użycia wody z wodociągów, które w 2020 roku dla korzystającego mieszkańca miasta Tomaszów Lubelski wyniosły 42,7 m³, a dla mieszkańca miast wojewódzkich o niemalże 10 m³ mniej (33,3 m³/użytkownika). Wartości dotyczące zużycia gazu też są znacząco wyższe 2571,2 kWh/1 korzystającego w Tomaszowie przy średniej 2007 kWh/1 mieszkańca miast w województwie – jednak w przypadku Tomaszowa jest to wynik nie budzący powodu do niepokoju, gdyż większość mieszkań zużywa gaz ziemny jako źródła ciepła (centralnego ogrzewania). Również zużycie prądu przypadające na 1 użytkownika jest wyższe niż średnia dla województwa 1644 kWh/użytkownika w Tomaszowie przy średniej 1548,2 kWh/odbiorcę w miastach województwa lubelskiego.

Pomimo wyższych niż średnie wskaźników, należy zauważyć zmniejszenie zużycia zasobów sieciowych w stosunku do roku 2004 o ponad 40% w przypadku wody, ponad 13% energii elektrycznej i nieco ponad 5% gazu sieciowego. Zrównoważone wykorzystanie zasobów, zwłaszcza w kontekście podwyżek cen może w dalszej perspektywie czasowej wpłynąć na dalszą tendencję spadkową.

Wykres 12 Efektywność wykorzystania zasobów sieciowych na 1 użytkownika/odbiorcę

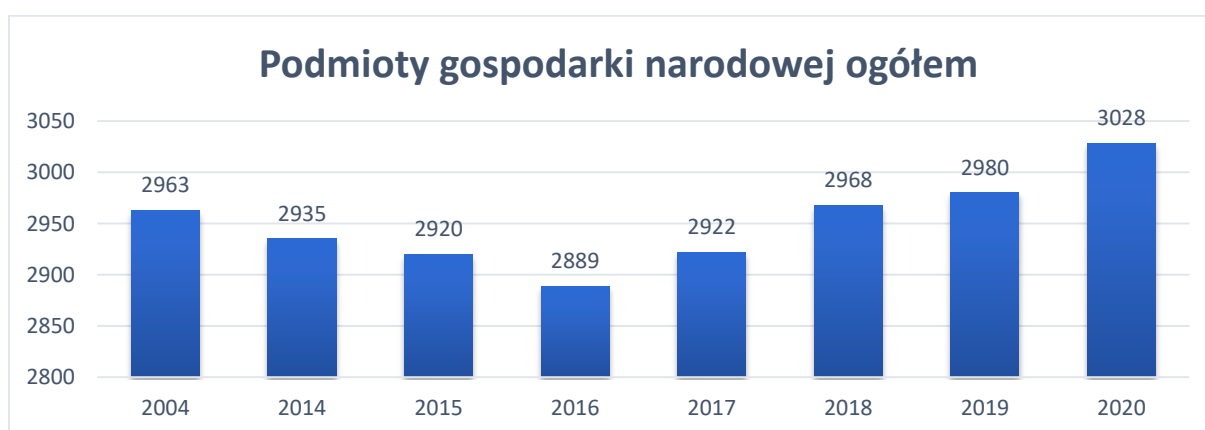

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

Aktywność gospodarcza

W mieście Tomaszów Lubelski wg danych na koniec 2020 r. zarejestrowano 3028 podmiotów gospodarki narodowej ogółem, z czego 61 to podmioty publiczne, 47 jednostek to państwowe i samorządowe jednostki prawa budżetowego oraz 2 publiczne spółki handlowe. Wśród 2940 podmiotów prywatnych aż 2401 stanowią osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, 128 podmiotów to spółki handlowe i aż 21 to spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego. Dodatkowo w grupie podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych jest 9 spółdzielni, 7 fundacji i 83 stowarzyszenia i organizacje społeczne.

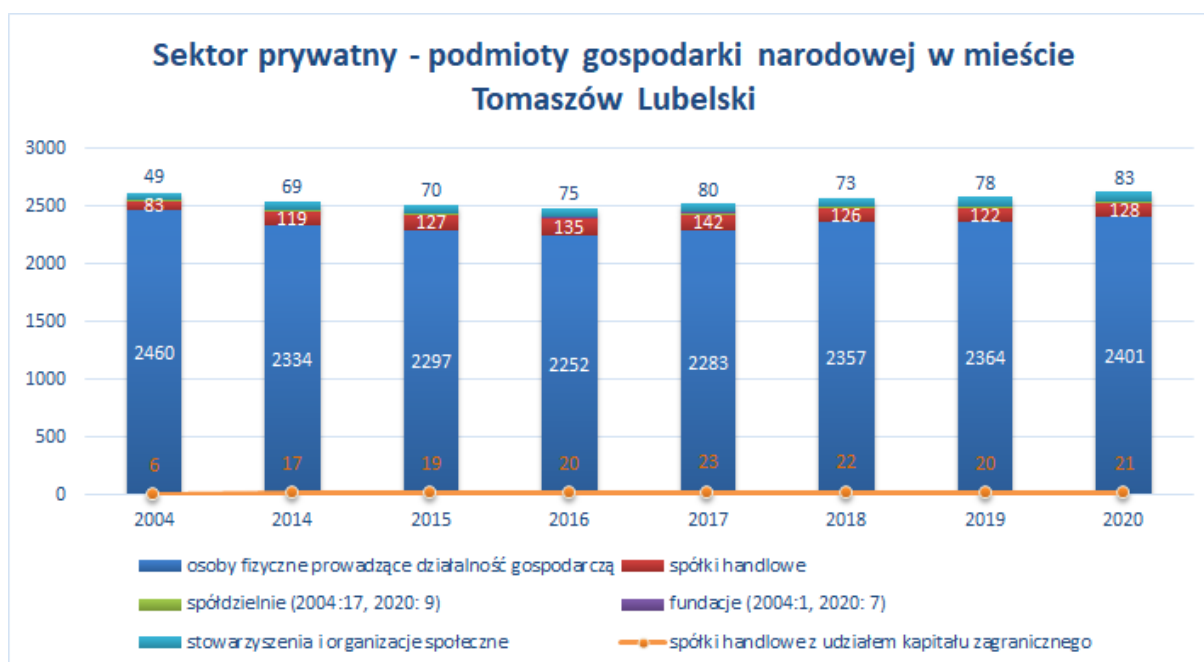
Wykres 13 Sytuacja gospodarcza – liczba podmiotów gospodarki narodowej ogółem w latach 2004-2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

W odniesieniu do linii czasu wyraźny kryzys przedsiębiorczości miał miejsce w 2016 roku, przy czym finalnie liczba podmiotów gospodarki narodowej w 2020 roku (pomimo pandemii COVID i ogólnej tendencji spowolnienia gospodarki) osiągnęła najwyższą wartość 3028 podmiotów. Co ciekawe przy wzroście z poziomu 2 889 podmiotów w roku 2016 (przyrost o 139 podmiotów), w stosunku do roku 2004 przyrost roku 2020 wyniósł jedynie 65 podmiotów, z czego 52 to liczba osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą.

Wykres 14 Sytuacja gospodarcza – liczba podmiotów gospodarki narodowej w sektorze prywatnym

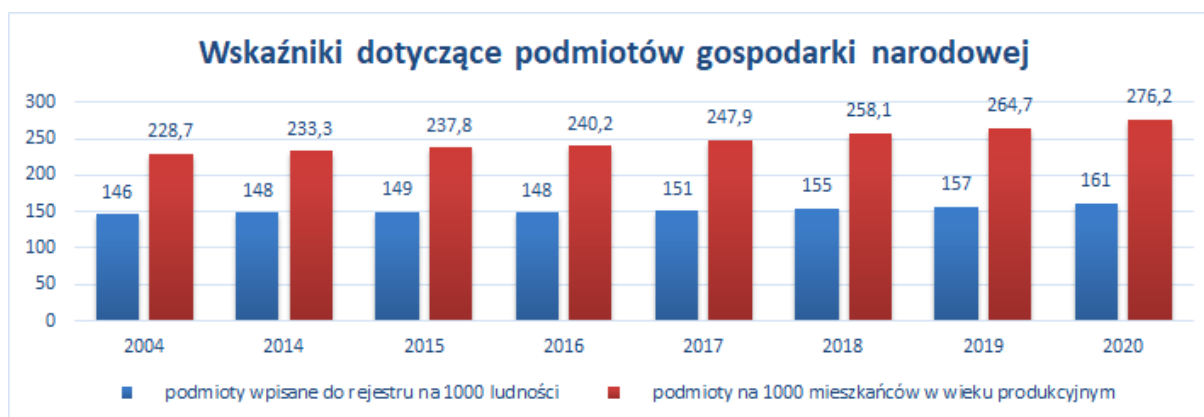

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

W odniesieniu do spółek handlowych w porównaniu z rokiem 2004 widać znaczący wzrost – z poziomu 83 podmiotów w 2004 do 128 podmiotów w 2020, czy czym spółki z udziałem handlu zagranicznego wzrosły z poziomu 6 w 2004 do 21 w roku 2020.

Również samoświadomość mieszkańców i zaangażowanie społeczne mierzone liczbą stowarzyszeń i organizacji społecznych wzrosło z poziomu 49 podmiotów w roku 2004 do poziomu 83 podmiotów w roku 2020.

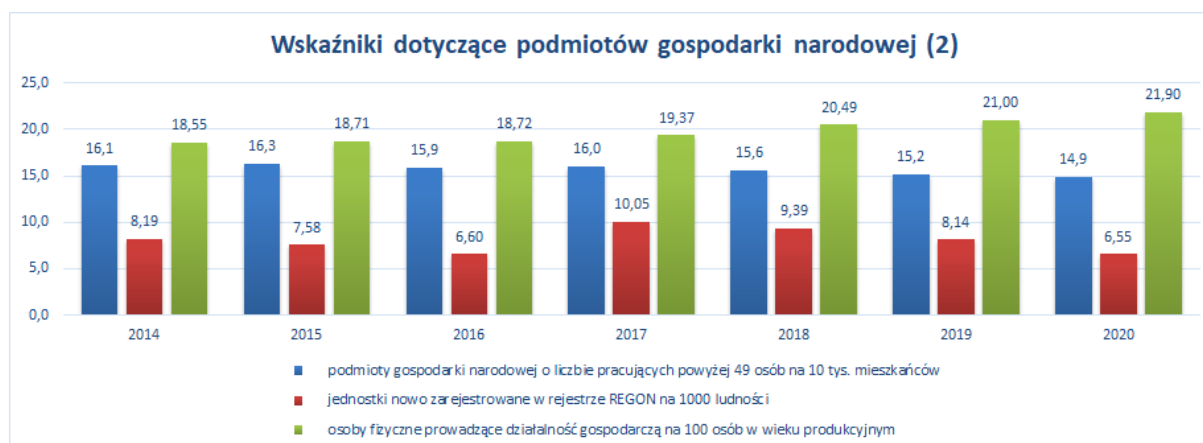
Wykres 15 Sytuacja gospodarcza – wskaźniki dotyczące gospodarki narodowej na 1000 mieszkańców

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

W porównaniu do średniej wskaźników nasycenia przedsiębiorczością w województwie zauważalna jest znacząca dysproporcja na korzyść sytuacji gospodarczej Tomaszowa Lubelskiego. w województwie na 1 000 ludności wpisane są do rejestru REGON 92 podmioty (w Tomaszowie wskaźnik ten jest trzykrotnie wyższy), w przypadku podmiotów wpisanych do rejestru przypadających na 1000 osób w wieku produkcyjnym różnice są niewielkie i wynoszą 154,2 podmioty w województwie i 161 podmiotów w mieście Tomaszów Lubelski.

Wykres 16 Sytuacja gospodarcza – wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej w odniesieniu do liczby mieszkańców

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

Również pozostałe wskaźniki rysują sytuację gospodarczą Tomaszowa korzystniej niż średnia dla województwa. Liczba podmiotów gospodarki narodowej o liczbie pracujących powyżej 49 osób na 10 tys. mieszkańców dla województwa wynosi 6, w Tomaszowie wartość tego wskaźnika jest ponad dwukrotnie wyższa i wynosi prawie 15.

Do roku 2019 również wskaźnik dotyczący nowo zarejestrowanych podmiotów na 1000 ludności był wyższy w Tomaszowie niż średnia dla województwa i wynosił odpowiednio 8,14 w Tomaszowie i 7,86 w województwie. Niestety ostatni rok przyniósł tendencję spadkową i wartości dla Tomaszowa zmniejszyły się do poziomu 6,55 (przy średniej 7,48 dla województwa lubelskiego).

Kolejny wskaźnik świadczy o rozdrobnieniu przedsiębiorstw. W porównaniu do liczby osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą w województwie na 100 osób w wieku produkcyjnym w 2020 roku wskaźnik dla województwa wyniósł 11,65, a w Tomaszowie Lubelskim wskaźnik ten osiągnął wartość niemal dwukrotnie wyższą. W tym aspekcie miasto powinno kontynuować z jednej strony kształtowanie postaw przedsiębiorczych wśród osób wchodzących na rynek pracy, ale z drugiej wspierać sieciowanie przedsiębiorstw oraz promować przedsiębiorstwa zatrudniające większą liczbę pracowników, pomimo iż wskaźniki liczby przedsiębiorstw małych, średnich i dużych na 10 000 mieszkańców również wypadają korzystniej w Tomaszowie niż średnia dla województwa – w przypadku mikroprzedsiębiorstw wskaźnik dla województwa wynosi 1542,1 podmiotów na 10 000 mieszkańców w wieku produkcyjnym, a w przypadku Tomaszowa aż 2665,6; w przypadku małych przedsiębiorstw wskaźnik dla województwa wynosi 41,9 podmiotów na 10 000 mieszkańców w wieku produkcyjnym, a w przypadku Tomaszowa aż 71,2; w przypadku średnich przedsiębiorstw wskaźnik dla województwa wynosi 9 podmiotów na 10 000 mieszkańców w wieku produkcyjnym, a w przypadku Tomaszowa aż 24,6. Jedynie w przypadku dużych przedsiębiorstw wskaźniki są porównywalne i wynoszą 1 podmiot na 10 000 mieszkańców w wieku produkcyjnym w województwie i 0,9 podmiotów na 10 000 mieszkańców Tomaszowa w wieku produkcyjnym.

Co ciekawe w stosunku do roku 2004 widać nieznaczny spadek zarówno w liczbie przedsiębiorstw małych jak i dużych przypadających na 10 000 mieszkańców Tomaszowa w wieku produkcyjnym. Dynamikę zmian w liczbie podmiotów wg klas wielkości na 10 000 mieszkańców w wieku produkcyjnym przedstawia kolejny wykres.

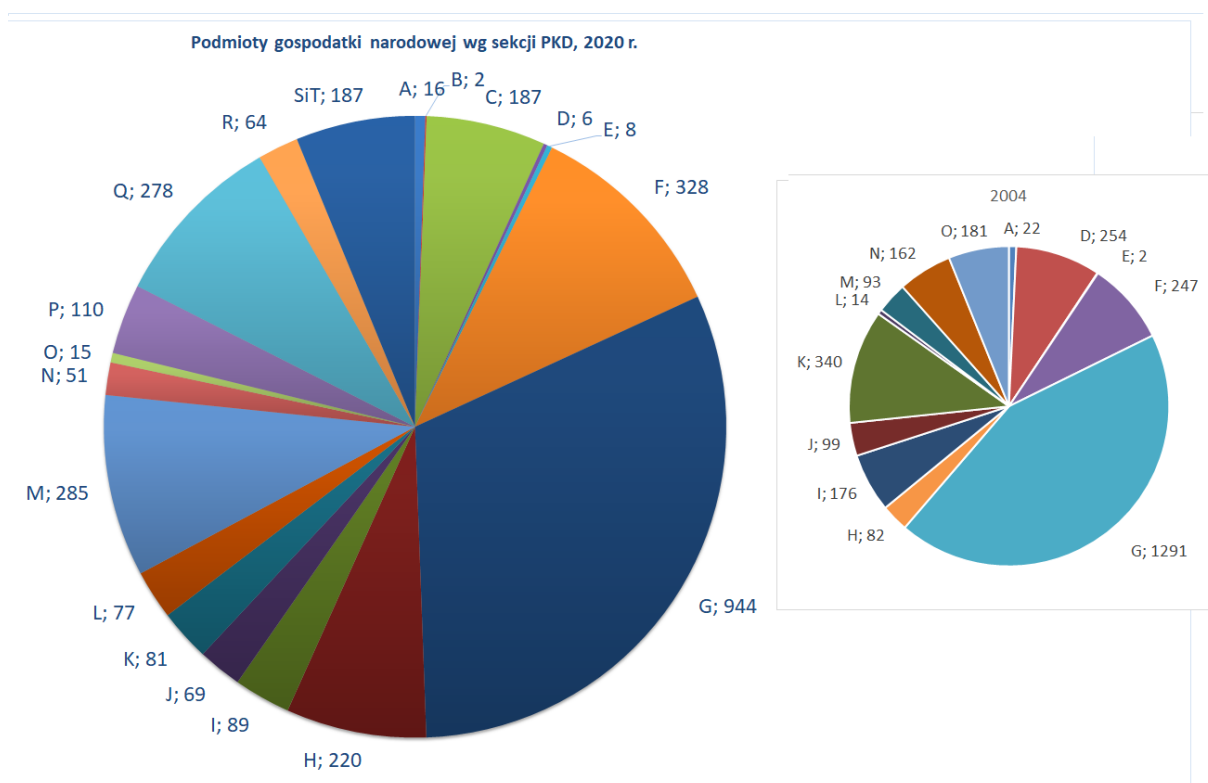

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

W odniesieniu do analizy sytuacji gospodarczej ważnym aspektem jest koncentracja na dziedzinach gospodarki charakterystycznych dla danego regionu i miasta. O ile wschodnia Polska, a szczególnie Lubelszczyzna jest regionem typowo rolniczym, o tyle w związku z bliskością wschodniej granicy Polski i Unii Europejskiej z Ukrainą w strukturze przedsiębiorstw jedynie 16 to przedsiębiorstwa sekcji A: Rolnictwo, łowiectwo i rybactwo, natomiast przeważającą liczbę stanowią przedsiębiorstwa sekcji G: handel hurtowy i detaliczny (oraz naprawa pojazdów samochodowych i motocykli). Kolejną grupę stanowią przedsiębiorstwa sekcji F: budownictwo, sekcji M: działalność profesjonalna naukowa i techniczna, sekcji Q: opieka zdrowotna i pomoc społeczna, sekcji H: transport i gospodarka magazynowa i w dalszej kolejności sekcji C przetwórstwo przemysłowe, sekcji S i T: pozostała działalność usługowa i gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników lub produkujące wyroby i świadczące usługi na własne potrzeby. Kolejną grupę pod względem liczebności podmiotów pomiędzy 110 a 50 stanowią przedsiębiorstwa sekcji P: edukacja, I: działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi, K: działalność finansowa i ubezpieczeniowa, L: działalność związana z obsługą rynku nieruchomości, J: informacja i komunikacja, R: działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją i N działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca. Najmniej liczną grupą są podmioty sekcji O; administracja publiczna i obrona narodowa oraz obowiązkowe ubezpieczenia społeczne, sekcji E: dostawa wody, gospodarowanie ściekami i odpadami oraz działalność związana z rekultywacją, sekcji D: wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz i parę wodną oraz gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych oraz sekcja B: górnictwo i wydobywanie.

Na kolejnym wykresie przedstawiono również podział przedsiębiorstw wg sekcji PKD z 2004 roku, należy jednak pamiętać, że symbole klasyfikacji PKD zmienione zostały rozporządzeniem w 2007 roku i porównywanie danych jedynie za pomocą porównania symboli PKD 2004 i PKD po 2007 roku bez pogłębionej analizy jest nieporównywalne. Jednakże znając rozszerzenia „starej klasyfikacji PKD” można zauważyć największy udział przedsiębiorstw sekcji handel hurtowy i detaliczny, pomimo znaczącego spadku liczby przedsiębiorstw ogółem dla sekcji G (w obu klasyfikacjach symbol sekcji jest identyczny), wciąż wysoki udział przedsiębiorstw sekcji budownictwo (w obu klasyfikacjach symbol F) czy podobny udział przedsiębiorstw sekcji przetwórstwa przemysłowego (sekcja D w klasyfikacji PKD 2004 i sekcja C w klasyfikacji PKD po roku 2007).

Wykres 18 Sytuacja gospodarcza – liczba podmiotów gospodarki narodowej według klasyfikacji sekcji PKD

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

Rynek pracy

Analizując rynek pracy miasta Tomaszów Lubelski istotne są dwie wielkości: liczba osób pracujących oraz liczba osób bezrobotnych. W odniesieniu do populacji osób w wieku produkcyjnym w roku 2004 pracujący stanowili 43,87% mieszkańców w wieku produkcyjnym, w tym 44,75% to pracujący mężczyźni i 43% to pracujące kobiety. W roku 2020 wskaźniki te są korzystniejsze i wynoszą 53,19% ogółu mieszkańców, w tym 51,60% mężczyźni i 54,99% kobiety. Bezrobotni stanowili natomiast w roku 2004 13,95% ogółu mieszkańców w wieku produkcyjnym, z czego 13,22% stanowili bezrobotni mężczyźni i 12,69% bezrobotne kobiety. W roku 2020 bezrobocie ogółem wyniosło 5,52%, z czego bezrobocie wśród mężczyzn 5,16% i wśród kobiet 5,92%. Najniższą stopę bezrobocia zanotowano w 2018 roku i wyniosła ona odpowiednio 3,93% ogółu, oraz 3,71% w przypadku mężczyzn i 4,18% w przypadku kobiet.

W przypadku dodania do liczby pracujących i bezrobotnych liczby osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą wynoszącą 18,93% ogółu osób w wieku produkcyjnym w roku 2004 i 21,90% ogółu osób w wieku produkcyjnym w roku 2020, otrzymujemy wartości od 24,19% w roku 2004 do 19,39% w roku 2020 osób pozostających poza statystyką – w tzw. szarej strefie, którą znaczącą część stanowią umowy zlecenia, o dzieło i faktyczna praca nierejestrowanej szarej strefy.

Wykres 19 Pracujący i bezrobotni mieszkańcy Tomaszowa Lubelskiego na tle mieszkańców w grupie osób w wieku produkcyjnym

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

Opieka w żłobkach i klubach dziecięcych

Samorządowi miasta Tomaszów Lubelski podlega jeden oddział żłobkowy, z 31 miejscami dla dzieci do lat 3. Na terenie miasta działa jeden niepubliczny żłobek dla 40 dzieci oraz 1 klub dziecięcy z 16 miejscami.

Źródłem finansowania opieki nad dziećmi w wieku do lat 3 w żłobkach, klubach dziecięcych i u dziennych opiekunów są przede wszystkim: środki własne gmin i innych jednostek samorządu terytorialnego oraz dotacje celowe z budżetu państwa.

Tworzenie i funkcjonowanie miejsc opieki dofinansowywane jest również ze środków europejskich (w ramach regionalnych programów operacyjnych). Od 2018 roku opieka nad dziećmi w wieku do lat 3 jest również finansowana ze środków Funduszu Pracy, a więc funduszu celowego z którego finansowane są między innymi wydatki związane z aktywnymi i pasywnymi politykami rynku pracy.

Zgodnie z ustawą o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3, gminy mogą otrzymywać dotacje celowe z budżetu państwa na dofinansowanie zadań własnych z zakresu organizacji opieki nad dziećmi w wieku do lat 3 na zasadach określonych w przepisach o finansach publicznych. Finansowanie żłobków w formie dotacji oznacza, że środki te podlegają szczególnym zasadom rozliczania. Mogą one być przeznaczone na finansowanie lub dofinansowanie realizacji konkretnie wskazanych zadań publicznych. Uzyskanie dotacji jest często warunkowane posiadaniem wkładu własnego.

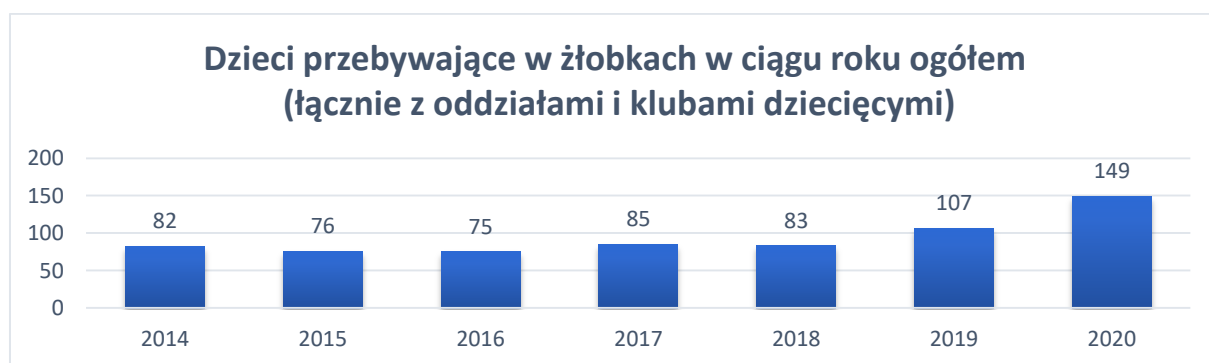
O dofinansowywanie, w formie dotacji celowej z budżetu państwa oraz o środki Funduszu Pracy, mogą ubiegać się również wszystkie inne podmioty działające na podstawie ustawy o opiece nad dziećmi w wieku do lat 3, tj.: jednostki samorządu terytorialnego, instytucje publiczne, osoby fizyczne, osoby prawne (w tym uczelnie) i jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej.

Dotacje te są udzielane w związku z realizacją resortowych oraz rządowych programów rozwoju instytucji opieki nad dziećmi w wieku do lat 3, które opracowuje oraz finansowo wspiera minister właściwy do spraw rodziny. Aktualnie takie możliwości stwarza program „MALUCH plus”.

Podmioty prywatne, prowadzące żłobek lub klub dziecięcy lub zatrudniające dziennych opiekunów mogą otrzymać na dziecko objęte opieką w żłobku lub klubie dziecięcym, bądź przez dziennego opiekuna dotacją celową z budżetu gminy. Wysokość i zasady ustalania oraz rozliczania dotacji celowej, w tym kategorii dzieci, na które przyznawana jest dotacja, określa rada gminy w drodze uchwały. W uchwale może zostać określone, że dotacja może zostać przyznana również na dzieci zamieszkałe na terenie innej gminy, niż gmina przyznająca dotację. W przypadku miasta Tomaszów Lubelski kwestie partycypowania miasta w opłatach za pobyt dziecka w żłobku reguluje Uchwała Nr XVII/177/2020 Rady Miasta Tomaszów Lubelski z dnia 28 lutego 2020 r. w sprawie wysokości, zasad ustalania oraz rozliczania dotacji celowej dla podmiotów prowadzących żłobki lub kluby dziecięce na terenie Miasta Tomaszów Lubelski. Zgodnie z postanowieniami uchwały dla podmiotów prowadzących żłobki lub kluby dziecięce na terenie Miasta Tomaszów Lubelski ustalono dotację w wysokości 250,00 zł miesięcznie na dziecko, zamieszkałe w mieście Tomaszów Lubelski i objęte opieką w wymiarze 10 godzin dziennie. Podmiotom zapewniającym opiekę nad dziećmi w wymiarze krótszym niż 10 godzin dziennie, dotację celową na dziecko ustalono w wysokości proporcjonalnej do czasu zapewnionej opieki.

Jak wynika z danych wykresu poniżej liczba dzieci objętych opieką żłobków i klubów dziecięcych systematycznie wzrasta i osiągnęła w roku 2020 149 dzieci.

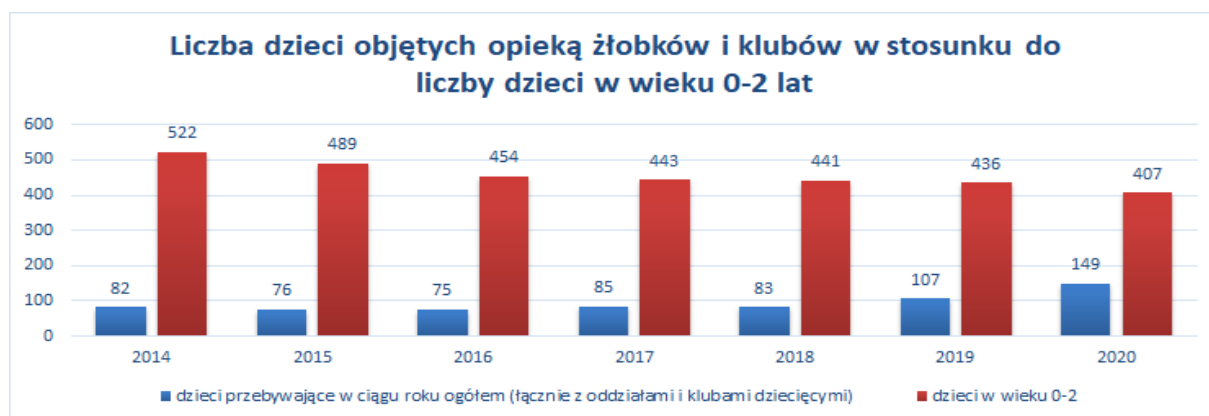
Wykres 20 Opieka nad osobami zależnymi – liczba dzieci w żłobkach

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

W stosunku do liczby dzieci w wieku do rozpoczęcia 3 roku życia udział miejsc w żłobkach, oddziałach żłobkowych i klubie dziecięcym wyniósł 36,61%, co w stosunku do roku 2004 (15,7%) jest wartością ponad dwukrotnie wyższą.

Wykres 21 Opieka nad osobami zależnymi – liczba dzieci objętych opieką żłobków i klubów dziecięcych w stosunku do liczby dzieci w wieku 0-2 lat

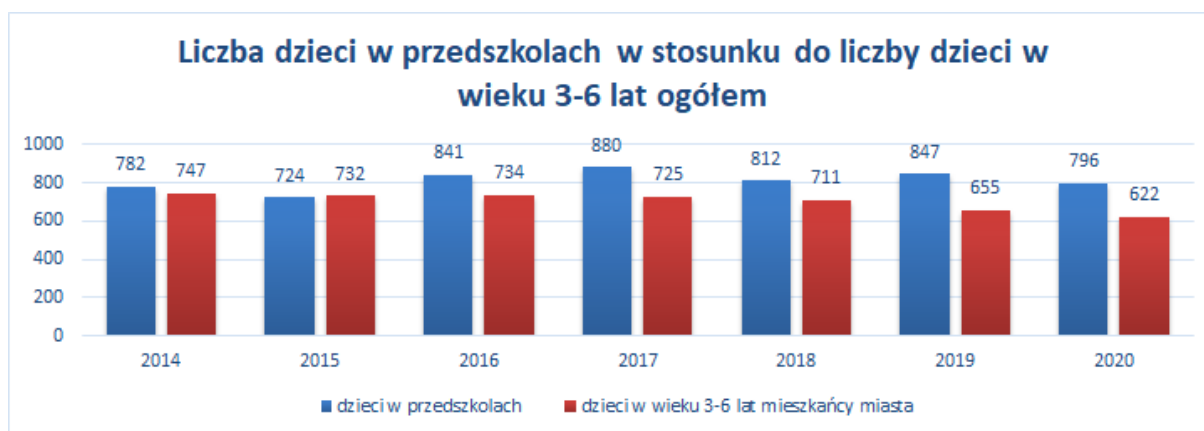
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

Edukacja przedszkolna

Podobnie jak w przypadku żłobków, również przedszkola publiczne podlegają finansowaniu przez samorząd gminny. W przypadku Tomaszowa Lubelskiego kwestie te reguluje Uchwała nr IX/93/2019 Rady Miasta Tomaszów Lubelski z dnia 19 czerwca 2019 r. w sprawie określenia wysokości opłat za korzystanie z wychowania przedszkolnego, a także warunków częściowego lub całkowitego zwolnienia z tych opłat w publicznych przedszkolach prowadzonych przez Miasto Tomaszów Lubelski. Zgodnie z uchwałą przedszkola publiczne prowadzone przez Miasto Tomaszów Lubelski zapewniają bezpłatne nauczanie, wychowanie i opiekę w wymiarze 5 godzin dziennie. Za kolejne rozpoczęte godziny (1 zł za każdą godzinę) i wyżywienie opłaty ponoszą rodzice, przy czym rodzice dzieci niepełnosprawnych posiadających orzeczenie o potrzebie kształcenia specjalnego wydane przez zespół orzekający, działający przy publicznej poradni psychologiczno-pedagogicznej, w tym poradni specjalistycznej, nie ponoszą opłat za pobyt (poza wyżywieniem).

Jak wynika z kolejnych wykresów infrastruktura opieki przedszkolnej i liczba miejsc w przedszkolach jest wystarczająca. Współczynnik liczby dzieci w przedszkolach w stosunku do liczby dzieci ogółem jest wyższy niż 1, co oznacza, że w 8 przedszkolach (w tym 2 specjalnych) prowadzonych przez samorząd gminny (3 przedszkola), samorząd powiatowy (1 przedszkole specjalne) i podmioty niepubliczne, zapewnione są miejsca nie tylko dla mieszkańców miasta, ale również mieszkańców gmin sąsiednich, w tym gminy wiejskiej Tomaszów Lubelski wschodzących w skład Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego Miasta Tomaszów.

Wykres 22 Edukacja przedszkolna – liczba dzieci w przedszkolach w stosunku do liczby dzieci w wieku 3-6 lat ogółem

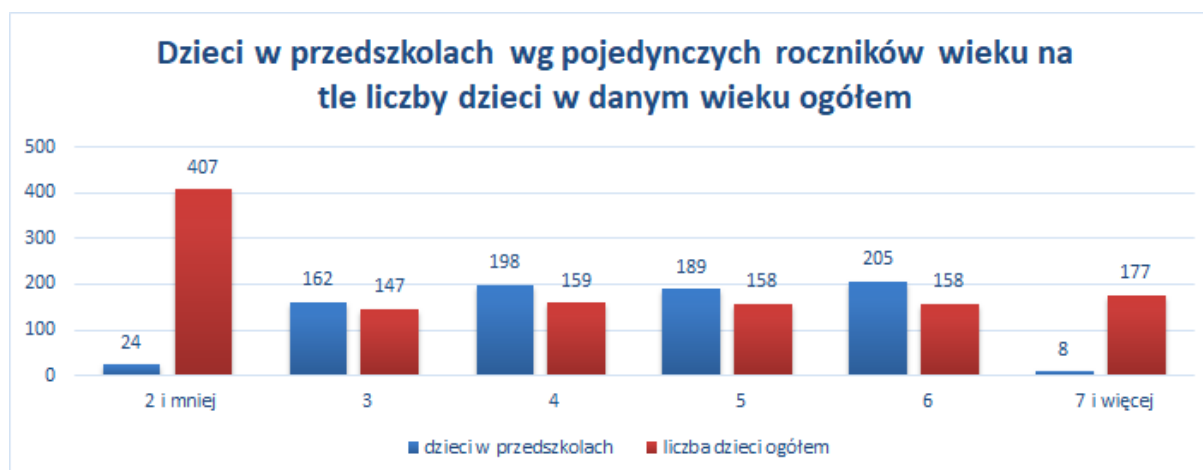

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

Jak wynika z kolejnego wykresu przedstawiającego szczegółowe dane dotyczące dzieci w przedszkolach w podziale na wiek, w każdej kategorii wiekowej nie brakuje miejsc w przedszkolach. Liczba dzieci w przedszkolach w rocznikach 3-6 lat jest wyższa niż liczba mieszkańców miasta w wieku 3, 4, 5 i 6 lat.

Dodatkowo wśród przedszkolaków 24 dzieci nie osiągnęło wieku 3 lat, a 8 dzieci w przedszkolach w roku 2020 kontynuowało edukację przedszkolną pomimo skończonych 8 lat.

Wykres 23 Edukacja przedszkolna – liczba dzieci w przedszkolach według pojedynczych roczników na tle liczby dzieci zamieszkałych w Tomaszowie Lubelskim w danym wieku ogółem

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

Edukacja w szkołach podstawowych

Miasto Tomaszów Lubelski jest organem prowadzącym dla trzech szkół podstawowych: Szkoły Podstawowej nr 1, Szkoły Podstawowej nr 2 i Szkoły Podstawowej nr 3. Dodatkowo w ramach systemu edukacji podstawowej na terenie miasta działają 2 szkoły prowadzone przez pozostałe organizacje, w tym Państwowa Szkoła Muzyczna.

Ze względu na reformę edukacji i likwidację szczebla szkolnictwa gimnazjalnego odstąpiono od analizy liczby uczniów ogółem w poszczególnych latach, ze względu na nieporównywalność danych liczbowych. W celu analizy usług edukacji w szkołach podstawowych przeanalizowano jedynie wskaźniki skolaryzacji. Relacja liczby osób uczących się (stan na początku roku szkolnego) na danym poziomie kształcenia (niezależnie od wieku) do liczby ludności (stan w dniu 31 XII) w grupie wieku określonej jako odpowiadająca temu poziomowi nauczania – to skolaryzacja brutto. Relacja liczby osób (w danej grupie wieku) uczących się (stan na początku roku szkolnego) na danym poziomie kształcenia do liczby ludności (stan w dniu 31 XII) w grupie wieku określonej jako odpowiadająca temu poziomowi nauczania – to skolaryzacja netto.

Jak wynika z kolejnego wykresu wskaźniki skolaryzacji przekraczają 100%, przy czym z roku na rok wartości są coraz większe. Oznacza to, że w roku szkolnym 2019/2020 ponad 33% wszystkich uczniów w danej grupie wiekowej stanowili uczniowie nie zamieszkujący miasta Tomaszów Lubelski. W przypadku skolaryzacji brutto wskaźnik ten był nieco wyższy i wyniósł 35,58%. Oznacza to, że 35,58% uczniów niezależnie od wieku (w tym osoby powtarzające klasę) nie było mieszkańcami miasta Tomaszów Lubelski.

Kolejne wskaźniki analizujące sytuację edukacji szkolnej na poziomie szkół podstawowych dotyczą liczebności uczniów w oddziałach. W roku szkolnym 2019/2020 było to 18 uczniów na oddział. Liczba ta w stosunku do roku 2014 jest znacząco mniejsza (o 4 osoby), co z jednej strony podnosi komfort nauczania, z drugiej jednak świadczy o depopulacji najmłodszych mieszkańców miasta.

Wskaźnik świadczący o edukacji języków obcych odnosi się do liczby uczniów uczących się języków obcych. Na 1867 uczniów, 1813 uczyło się w roku szkolnym 2019/2020 języka angielskiego, 397 uczniów uczyło się języka niemieckiego i 39 uczniów uczyło się języka hiszpańskiego.

Wykres 24 Wskaźniki skolaryzacji w szkołach podstawowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

Kultura i czytelnictwo

Miasto Tomaszów Lubelski jest organem nadzorującym działalność Tomaszowskiego Domu Kultury i Miejskiej Biblioteki Publicznej.

W zakresie kultury Tomaszów Lubelski dysponuje szerokim zasobem placówek, począwszy od muzeum, biblioteki i kina, a skończywszy na galeriach malarskich. w mieście odbywają się cyklicznie różne imprezy kulturalne.

Miejska Biblioteka Publiczna dysponuje 55 605 wolumenów pozycji książkowych i 13 ogólnodostępnymi komputerami. Na terenie miasta działa dodatkowo niepubliczna biblioteka, z księgozbiorem 35 684 wolumenów.

Wykres 25 Księgozbiór bibliotek na terenie miasta Tomaszów Lubelski

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

Jak wynika z przedstawionego powyżej wykresu od 2016 roku liczba pozycji książkowych w bibliotekach nieznacznie wzrasta, jednak w porównaniu do sumy księgozbiorów obu bibliotek z lat

2014-2015 jest to znaczący ubytek przełomu roku 2015/2016. Analizując księgozbiór samej biblioteki publicznej z liczby 73 891 książek w roku 2004 w obiegu jest o prawie 20 tysięcy książek mniej.

Analizując liczbę czytelników od roku 2014 średnio co 4 mieszkańiec korzysta z usług biblioteki publicznej. Z usług biblioteki niepublicznej korzysta nieco ponad 3% populacji mieszkańców miasta. Należy zauważyć, że w okresie pandemii (szczególnie w roku 2020) liczba czytelników i wypożyczeń spadła ze względu na ograniczenia epidemiologiczne, jednak poziom czytelnictwa oddaje wskaźnik wypożyczeń księgozbioru na 1 czytelnika w ciągu roku w woluminach, gdzie w 2020 roku wyniósł on 14,1 wolumenów na 1 czytelnika i był to najwyższy poziom od roku 2014 (wskaźnik wahał się od 13,4 do 13,8 wolumenów na 1 czytelnika rocznie).

W zakresie wydarzeń kulturalnych jednostką realizującą politykę kulturalną w mieście jest Tomaszowski Dom Kultury. Obiekt restaurowany dzięki środkom z Unii Europejskiej, jest dostosowany do potrzeb osób z niepełnosprawnościami, posiada salę widowiskową na 340 miejsc siedzących ze sceną o powierzchni 112m², gdzie mogą się odbywać koncerty, spektakle teatralne, przedstawienia, salę klubową o powierzchni 165m², w której mogą się odbywać szkolenia, zebrania itp.; sprzęt nagłaśniający, oświetlenie sceniczne oraz profesjonalną scenę estradową o wymiarach 10m x 12m.

W Tomaszowskim Domu Kultury działa jedyne kino, które po remoncie (i przed pandemią COVID 19) gromadziło prawie 25 tysięcy widzów w ciągu roku. Ograniczenia wynikające z pandemii wpłynęły na czterokrotne zmniejszenie zarówno widzów jak i liczby seansów. W związku z wystąpieniem tej sytuacji nadzwyczajnej odstąpiono od analizy danych statystycznych dotyczących mieszkańców korzystających z seansów filmowych i uczestnictwa w kulturze.

Aktywność społeczna i kulturalna skupiona w gmachu Tomaszowskiego Domu Kultury przejawia się w aktywności grup i zespołów. Wśród nich należy wymienić: Zespół Artystyczny Seniora "Harmonia", Zespół Artystyczny "Sonata", Tamburino, Tomaszowską Kapelę Podwórkową, warsztaty wokalne, Zespół Pieśni i Tańca "Roztocze", Zespół tańca nowoczesnego "New Wave Two"; Chór UTW "Camerata"; Amatorski Zespół Teatralny oraz Zespół wokально-taneczny "Złoty Tabor" krzewiący kulturę romską. W 2020 roku przy domu kultury działały 23 grupy artystyczne skupiające ponad 100 osób. Podobnie jak w przypadku bibliotek i kina rok 2020 przyniósł załamanie się trendów uczestnictwa w kulturze, warto jednak odnieść się do lat 2014-2018, gdzie średnio rokrocznie organizowano od 120 do 160 imprez rocznie, które skupiały od 33 tysięcy do prawie 45 tysięcy uczestników rocznie.

Sport i rekreacja

Jednostką podległą samorządowi miejskiemu świadczącą usługi w dziedzinie sportu i rekreacji jest OSiR Tomasovia.

Na obiekt sportowy w zarządzie OSiR Tomasovia składają się zewnętrzne boiska, korty tenisowe, boisko lekkoatletyczne, zadaszony obiekt sportowy oraz kryta pływalnia i tory wrotkarskie, trasy sportów zimowych biegnących również po terenie kompleksu leśnego.

Przy OSiR Tomasovia działają 3 sekcje sportowe: piłki nożnej, siatkówki i lekkoatletyki.

Bazę ogólnodostępnych gminnych obiektów sportu i rekreacji zarządzanych przez OSiR uzupełniają sale sportowe i boiska przy szkołach podstawowych.

Ponadto w ramach funkcjonowania szkół ponadpodstawowych dostępne są dla uczniów szkół i stowarzyszeń wynajmujących obiekty sportowe hale sportowe i boiska przy liceach ogólnokształcących, Zespole Szkół Techniczno-Zawodowych im. Macieja Rataja i Zespole Szkół Techniczno-Motoryzacyjnych im. Jana Dąbrowskiego.

W okresie zimowym Ośrodek dysponuje dobrymi warunkami do uprawiania biegów narciarskich w postaci tras o różnym stopniu trudności. W tej dyscyplinie sportu Tomaszów Lubelski jest jednym z wiodących ośrodków w kraju.

Ponadto, w mieście uprawianych jest wiele innych dyscyplin sportowych. Miłośnicy sportu spotykają się i trenują m.in. w następujących podmiotach:

- Tomaszowski Klub Sportowy TOMASOVIA,
- Tomaszowski Klub Karate Tradycyjnego,
- Tomaszowskie Towarzystwo Sportowe „TOP”,
- Sekcja szachowa Uczniowski Klub Sportowy „GIM DWÓJKA”,
- Lubelski Okręgowy Związek Narciarski,
- Klub Kolarstwa Górskiego „Roztocze”,
- Klub Karate Tradycyjnego Tomaszów Lubelski,
- TUKS RST „Roztocze” Tomaszów Lubelski,
- MULKS Grupa Oskar Tomaszów Lubelski.

Turystyka

Tomaszów Lubelski, stolica Roztocza Środkowego, stanowi ważne ogniwo przyrodnicze oraz centrum obsługi ruchu turystycznego Powiatu Tomaszowskiego i obszaru Roztocza. Występujące w tym regionie bogactwo flory i fauny stawia to miejsce w rzędzie najatrakcyjniejszych regionów Polski. Różnorodność krajobrazowa i przyrodnicza Roztocza jest efektem położenia na styku kilku regionów fizjograficznych i obszarów geobotanicznych. z uwagi na niepowtarzalne walory przyrodnicze regionu utworzono Roztoczański Park Narodowy, Parki Krajobrazowe oraz rezerваты (m.in. Sołokija czy Nad Tanwią, rezerwat modrzewia polskiego). Roztocze oddziela Wyżynę Lubelską i Wyżynę Wołyńską od Kotliny Sandomierskiej i Kotliny Naddniestrzańskiej. Tomaszów Lubelski położony jest w rejonie atrakcyjnym pod względem turystycznym i rekreacyjnym. W rejonie miasta można organizować wędrowki piesze, wycieczki rowerowe oraz grzybobranie. Okolica posiada także warunki sprzyjające rozwojowi agroturystyki i rolnictwa ekologicznego.

Atutem Tomaszowa Lubelskiego jest jego przeszłość historyczna, sięgająca początku XVII wieku i lokalizacji miasta na prawie magdeburskim.

Do najcenniejszych obiektów zabytkowych miasta Tomaszów Lubelski należą:

- czworoboczny rynek ze stylowymi kamienicami, Szkołą Muzyczną – dawną remizą strażacką, budynkiem drewnianej czajni, czyli herbaciarni, z 1895 r., a na obrzeżu rynku – cerkwią prawosławną z 1889 r.,
- barokowy kościół drewniany z 1727 r. z XVIII – wieczną dzwonnica, będące jednym z najcenniejszych obiektów sakralnych na Lubelszczyźnie;
- kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa z 1935 – 49 r., z ołtarzem bocznym z Uchnowa, zawierającym cudowny obraz Madonny z Dzieciątkiem, z XVIII w.;
- budynek Sejmiku Powiatowego z 1925 r., a obok współczesny mu budynek tzw. „Cybulówka”;

- pomniki świeckie i sakralne, min.: Konstytucji 3 Maja, Tadeusza Kościuszki, Józefa Piłsudskiego, Żołnierzy Września, figura św. Tekli z 1782r.

Ponadto turyści mają do dyspozycji sieć szlaków pieszych i rowerowych, które umożliwiają dobre poznanie Roztocza i sąsiednich krain.

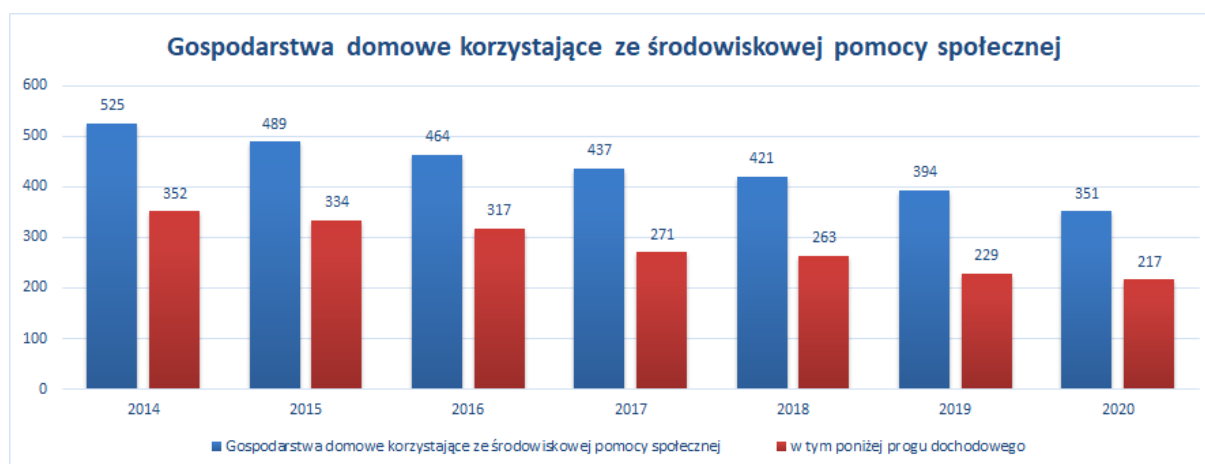
Zgodnie z danymi agregowanymi przez statystykę publiczną na terenie miasta Tomaszów Lubelski funkcjonują 4 obiekty noclegowe, z czego 3 to obiekty całoroczne i 1 obiekt świadczący sezonowo usługi noclegowe to szkolne schronisko młodzieżowe, dysponujące 219 miejscami noclegowymi, w tym 189 miejsc to miejsca w obiektach całorocznych.

Pod względem udzielonych noclegów turystom zagranicznym zauważalny jest znaczący spadek liczby turystów w ostatnich dwóch latach. W 2019 i 2020 roku liczba turystów zagranicznych spadła o niemal połowę w stosunku do lat 2017-2018. Największą liczbę udzielonych noclegów odnotowano w 2016 roku – było to 928 turystów zagranicznych, z czego prawie 90% stanowili turyści z Ukrainy. Spośród pozostałych narodowości najliczniejszą grupę stanowili: Niemcy (65 osób w 2020), Litwini (59 osób w 2014), Anglicy (16 osób w 2020), Włosi (15 osób w 2020), Francuzi (10 osób w 2020), Amerykanie (10 osób w 2015). Mniej niż 10 turystów rocznie odwiedza Tomaszów Lubelski z następujących krajów pochodzenia: Białoruś, Rosja, Belgia, Estonia, Portugalia, Holendrzy, Szwedzi, Węgrowie. W ostatnich 8 latach nie odnotowano wśród gości zagranicznych obywateli państw dosyć często odwiedzających Polskę, tj. Słowenii, Malty, Luksemburga, Japonii, Irlandii, Grecji czy Cypru.

Pomoc społeczna

Politykę społeczną w mieście realizuje Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej, działając na podstawie Strategii Rozwiązywania Problemów Społecznych Miasta Tomaszów Lubelski (obecna strategia obowiązuje do roku 2022).

Wykres 26 Gospodarstwa domowe korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

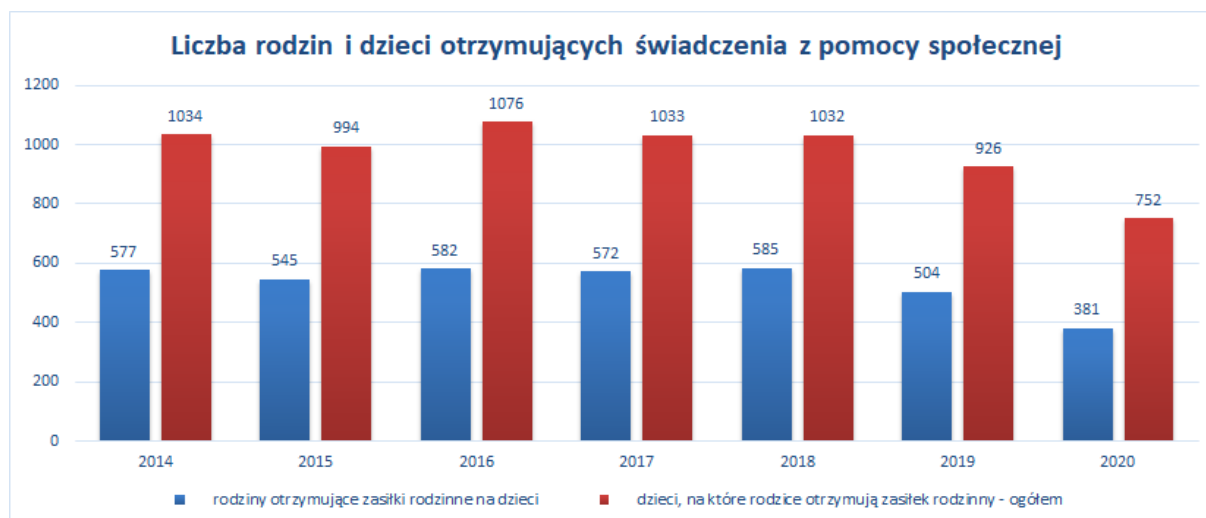
Ze środowiskowej opieki społecznej korzysta w mieście ponad 350 gospodarstw domowych, co stanowi około 5% wszystkich gospodarstw domowych. W ostatnich latach wyraźna jest tendencja spadkowa – w roku 2014 było to prawie 8% wszystkich gospodarstw. Istotny jest fakt, że ponad 3% gospodarstw w 2020 roku to gospodarstwa zamieszkałe przez osoby ubogie, w którym kryterium dochodowe nie przekracza 701 zł dla osoby samotnej i 528 zł na osobę w rodzinie.

W odniesieniu do ekonomicznych grup wieku w relacji liczby osób w rodzinach korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej do liczby mieszkańców miasta Tomaszów Lubelski sytuacja wygląda podobnie, przy czym różnią się nieznacznie wyniki. W 2020 roku 3,6% mieszkańców (683 osoby) korzystało ze wsparcia środowiskowej pomocy społecznej (5% gospodarstw), z czego 2,4% (446 osób) to mieszkańcy osiągający dochód niższy niż ustawowe kryterium dochodowe (3% gospodarstw). W porównaniu do roku 2014 widać tu wyraźny spadek – z 6,3% mieszkańców (1263 osób) korzystających ze wsparcia środowiskowej pomocy społecznej (8% gospodarstw), z czego 4,5% mieszkańców (888 osób) to osoby osiągające dochód niższy niż ustawowe kryterium dochodowe.

W odniesieniu do wskaźnika beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej na 10 000 ludności również spadek jest zauważalny z poziomu 635 osób/10 000 ludności w 2014 roku do 361 osób/10 000 ludności w roku 2020.

Kolejnym rodzajem pomocy społecznej są świadczenia na rzecz rodziny. Pomimo tendencji spadkowej liczby rodzin, wrasta ogólna kwota świadczeń, która w 2014 roku wynosiła 2 923 000 zł, a w 2020 wyniosła aż 4 433 000 zł – przy czym liczba rodzin otrzymujących zasiłki spadła z 577 w roku 2014 do 381 w roku 2020.

Wykres 27 Liczba rodzin i dzieci otrzymujących świadczenia z pomocy społecznej

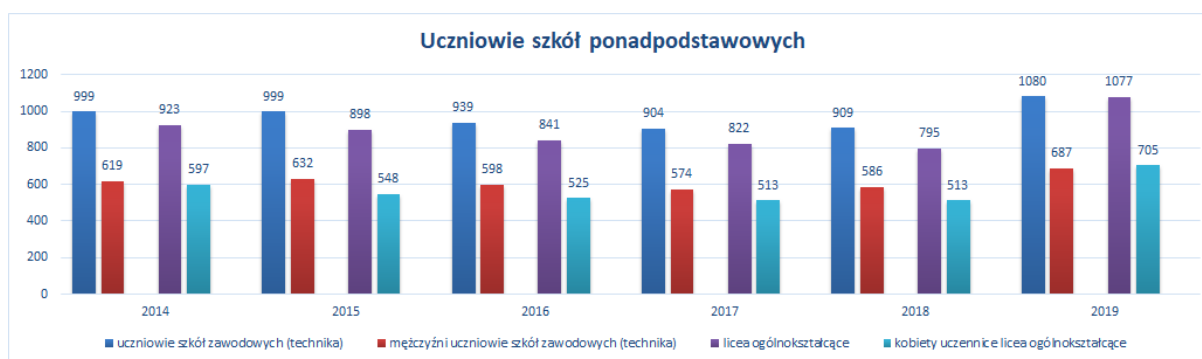
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

Usługi świadczone przez powiat - szkolnictwo ponadpodstawowe

Powiat tomaszowski jest organem prowadzącym następujące szkoły i placówki oświatowe:

- I Liceum Ogólnokształcące im. Bartosza Głowackiego w Tomaszowie Lubelskim,
- II Liceum Ogólnokształcące im. gen. Władysława Sikorskiego w Tomaszowie Lubelskim,
- Zespół Szkół Techniczno-Zawodowych im. Macieja Rataja w Tomaszowie Lubelskim,
- Zespół Szkół Techniczno-Motoryzacyjnych im. Jarosława Dąbrowskiego w Tomaszowie Lubelskim,
- Poradnia Psychologiczno- Pedagogiczna w Tomaszowie Lubelskim.

Wykres 28 Uczniowie szkół ponadpodstawowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

W strukturze uczniów szkół ponadpodstawowych widoczna jest rosnąca tendencja liczby uczniów w stosunku do roku 2014. Mniej więcej podobny procent uczniów i uczennic wybiera szkoły zawodowe – 50,06% w roku 2019 (nieznaczny spadek z 51,97% w roku 2014) i szkoły ogólnokształcące 49,9% w roku 2019 (nieznaczny wzrost z 48,02% w 2014 roku). Utrzymuje się też tendencja wyboru szkoły wg płci. Technika wybierają częściej mężczyźni - 63,6% uczniów technikum to uczniowie, natomiast licea ogólnokształcące częściej wybierają kobiety – 65,4% wszystkich uczniów to uczennice.

Jak wynika z analizy danych statystycznych w 2014 roku stosunek liczby mieszkańców w wieku 15-18 lat w stosunku do liczby uczniów szkół ponadpodstawowych wynosił 47,81%, w roku 2019 stosunek ten zmalał do 37,08%.

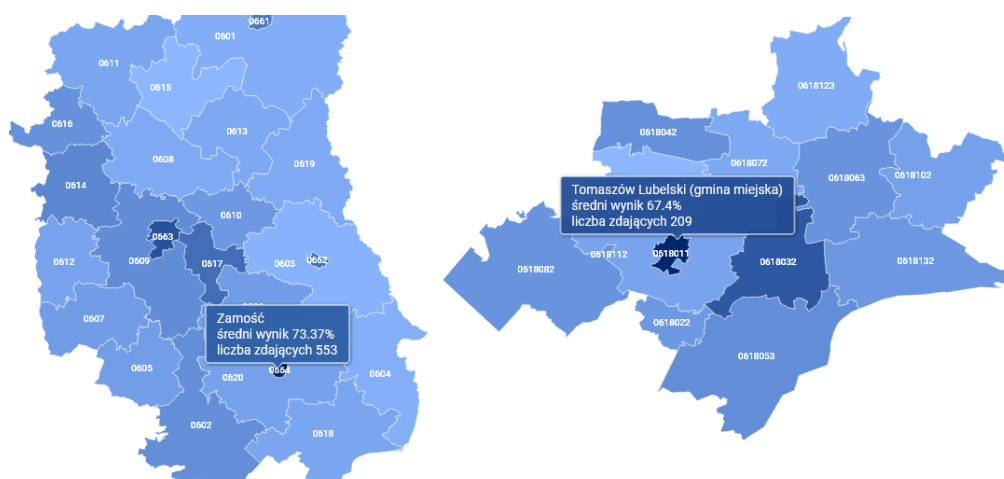
Wykres 29 Liczba uczniów szkół ponadpodstawowych w stosunku do liczby mieszkańców miasta w przedziale wiekowym 15-18 lat

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

Z jednej strony ma na to wpływ depopulacja mieszkańców miasta, z drugiej strony rysuje się wyraźna tendencja wyboru szkoły średniej w większych ośrodkach (np. w Zamościu), szczególnie sytuacja ta dotyczy osób, osiągających w szkołach podstawowych lepsze wyniki w nauce. Źródłem przekonania o lepszym poziomie nauczania są wyniki egzaminów maturalnych publikowanych przez Okręgową Komisję Egzaminacyjną w Krakowie, z drugiej strony odpływ najzdolniejszej młodzieży do szkół w Zamościu przekłada się na wyniki maturalne, które tylko w 2020 roku były lepsze w Zamościu niż w Tomaszowie o niecałe 6%

Mapa 6 Wyniki egzaminów maturalnych w Zamościu i Tomaszowie Lubelskim w 2021 roku

Źródło: Okręgowa Komisja Egzaminacyjna w Krakowie, <https://mapa.wyniki.edu.pl/MapaEgzaminow/>

W celu zatrzymania trendu odpływu zdolnej młodzieży do szkół w innych miastach planowane są inwestycje i przedsięwzięcia mające na celu wprowadzenia do szkół dodatkowych zajęć wspierających rozwój talentów, poprawę efektywności nauczania oraz możliwości realizowania pasji poza szkołą.

Szkolnictwo wyższe

Obecnie na terenie miasta Tomaszów Lubelski nie jest prowadzone szkolnictwo wyższe. Na bazie Wydziału Zamiejscowego Nauk Prawnych i Ekonomicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego utworzono w październiku 2015 r. Centrum Edukacyjno-Kongresowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Tomaszowie Lubelskim. Jednostka ta ma być kontynuacją obecności KUL w Tomaszowie Lubelskim, budowaną na bazie Wydziału Zamiejscowego Nauk Prawnych i Ekonomicznych, który zakończył swoją działalność.

Celem funkcjonowania Centrum jest realizowanie zadań edukacyjnych, naukowych oraz szkoleniowo-konferencyjnych w celu integracji obszaru nauki, biznesu i samorządu, w szczególności z wykorzystaniem współpracy transgranicznej. Do zadań Centrum należą w szczególności: prowadzenie nauczania języka polskiego dla cudzoziemców; prowadzenie nauczania języków obcych; prowadzenie studiów podyplomowych we współpracy z poszczególnymi wydziałami KUL; prowadzenie szkoleń i doradztwa dla przedsiębiorców, pracowników samorządowych, nauczycieli i pracowników oświaty, a także innych określonych grup zawodowych; organizacja konferencji i sympozjów; organizowanie i realizacja zadań o charakterze kulturalnym, społecznym i sportowym; organizowanie innych inicjatyw z obszaru współpracy nauki, biznesu i samorządu.

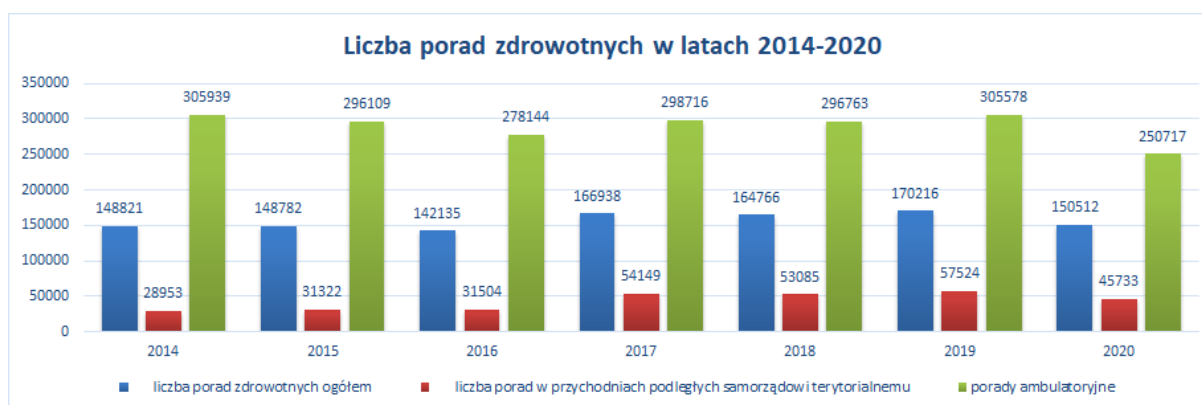
Celem przywrócenia szkolnictwa wyższego Miasto Tomaszów Lubelski prowadzi negocjacje z Katolickim Uniwersytetem Lubelskim i innymi uczelniami wyższymi.

Usługi świadczone przez powiat - zdrowie

Powiat tomaszowski jest organem prowadzącym Samodzielny Publiczny Zespół Opieki Zdrowotnej w Tomaszowie Lubelskim. Szpital prowadzi następujące oddziały szpitalne: Chirurgii Ogólnej i Urazowej z Pododdziałem Dziecięcym, Ginekologiczno-Położniczy, Wewnętrzny Dziecięcy, Internistyczno-Kardiologiczny, Reumatologiczny, Wewnętrzny z profilem geriatrycznym, Laryngologiczny, Gruźlicy i Chorób Płuc, Obserwacyjno-Zakaźny dla Dorosłych, Neurologii i Leczenia Padaczek, Obserwacyjno-Zakaźny Dziecięcy, Anestezjologii i Intensywnej Terapii, Noworodkowy oraz Szpitalny Oddział Ratunkowy. Ponadto szpital prowadzi Przychodnię Specjalistyczną, Poradnię Podstawowej Opieki Zdrowotnej i Nocną i Świąteczną Opiekę Zdrowotną.

Na terenie miasta działają również liczne niepubliczne zakłady opieki zdrowotnej: poradnie lekarzy rodzinnych, poradnie dermatologiczne, stomatologiczne, urazowo-ortopedyczne i rehabilitacyjne. Ogółem na terenie miasta działa 19 przychodni (wzrost o 4 podmioty w stosunku do roku 2014 i aż o 11 podmiotów w stosunku do roku 2004).

Wykres 30 Liczba porad zdrowotnych w latach 2014-2020

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS, Bank Danych Lokalnych, przekroje terytorialne, www.stat.gov.pl

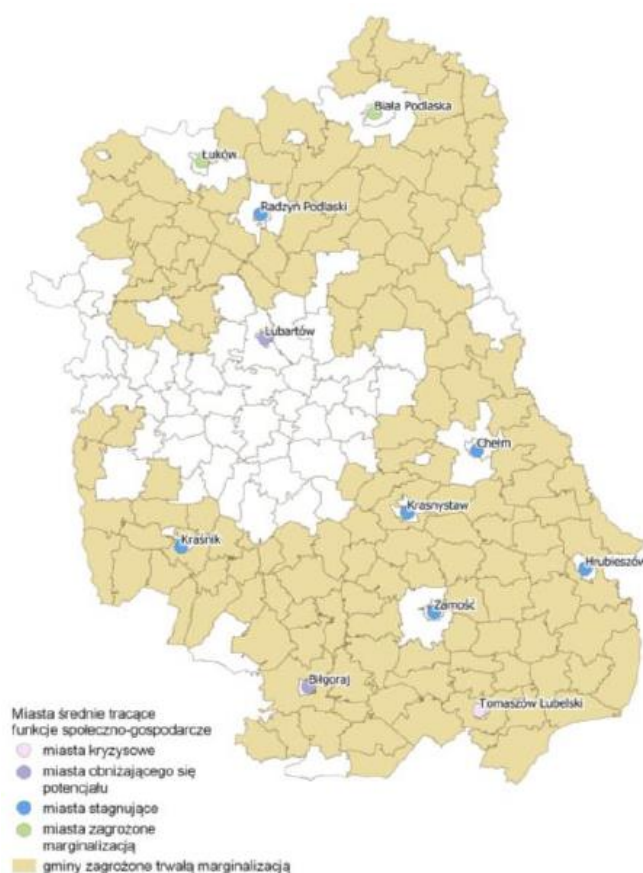
W związku ze świadczeniem usług zdrowotnych dla mieszkańców całego powiatu nie jest możliwe dokładne określenie liczby usług tylko dla mieszkańców Tomaszowa Lubelskiego. Możliwe jest natomiast określenie dostępności usług mierzonych liczbą osób przypadających na punkt apteczny (jest ich 18) i przychodnię (19 podmiotów). W przypadku miasta jest to około 1 000 osób, co jest bardzo dobrym wskaźnikiem – w porównaniu do wskaźnika dla województwa wynoszącym 2 835 osób na punkt apteczny wynik Tomaszowa Lubelskiego znacząco odbiega w rankingu.

Obszary strategicznej interwencji

Zgodnie z brzmieniem ustawy o zasadach prowadzenia polityki rozwoju, Obszar Strategicznej Interwencji to „określony w strategii rozwoju obszar o zidentyfikowanych lub potencjalnych powiązaniach funkcjonalnych lub o szczególnych warunkach społecznych, gospodarczych lub przestrzennych, decydujących o występowaniu barier rozwoju lub trwałych, możliwych do aktywowania, potencjałów rozwojowych, do którego jest kierowana interwencja publiczna łącząca inwestycje, w szczególności gospodarcze, infrastrukturalne lub w zasoby ludzkie, finansowane z różnych źródeł lub rozwiązania regulacyjne”.

Wyznaczenie OSI w dokumentach na poziomie krajowym i regionalnym ma być warunkiem skutecznej diagnozy terytoriów wymagających wsparcia i sprawnie funkcjonującej polityki rozwoju. Istotnym elementem jest tutaj rozpoznanie zasobów endogenicznych i potencjałów, które można wykorzystać do rozwoju, jak również określenia barier rozwojowych i obszarów, które powinny być wsparte. Takie podejście powinno prowadzić do większego zróżnicowania i lepszego dopasowywania interwencji w zależności od specyfiki danych terytoriów. W ten sposób możemy zidentyfikować różne typy obszarów wsparcia, w tym takie o szczególnym charakterze, czyli obszary strategicznej interwencji.

Mapa 7 OSI wyznaczone na poziomie krajowym

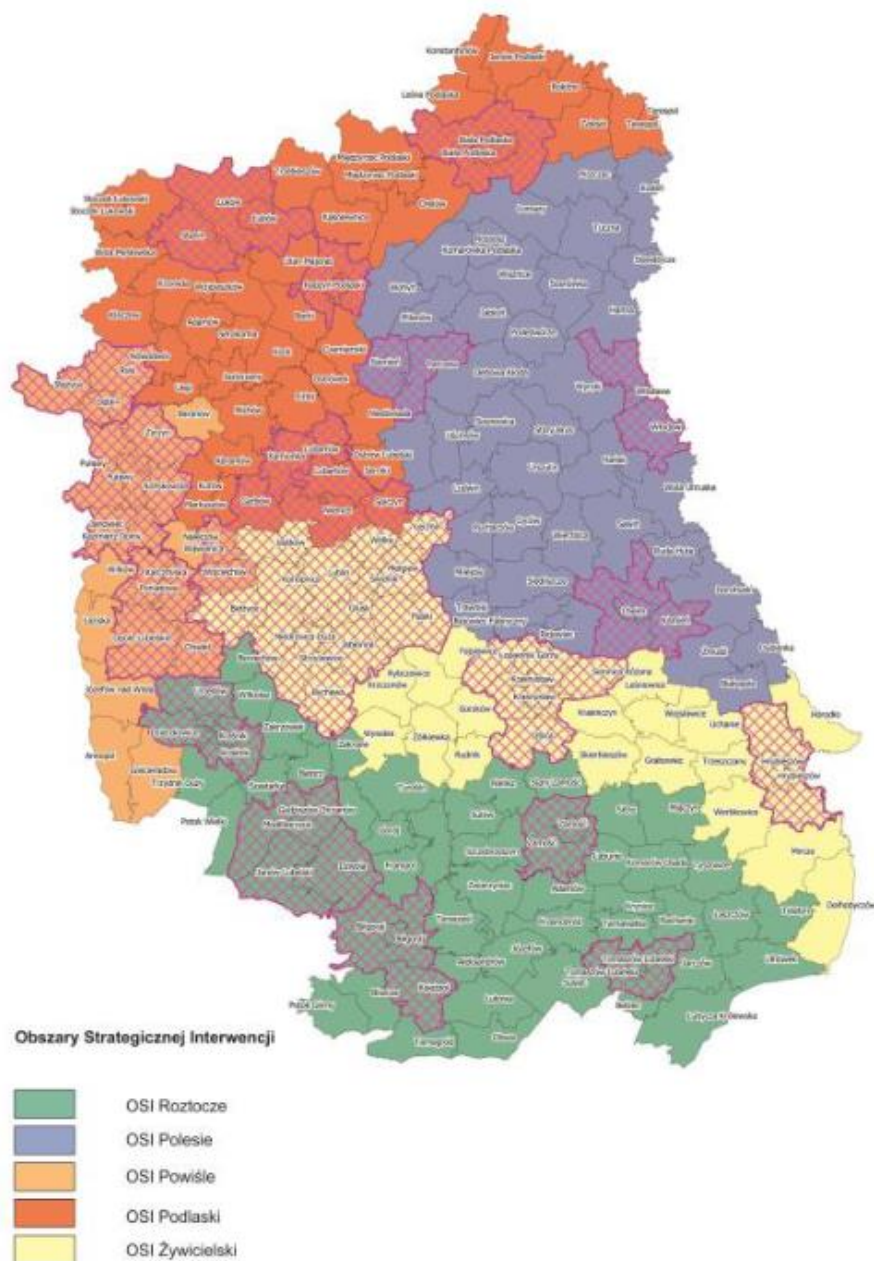
Źródło: Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 r.

Jeżeli chodzi o OSI na poziomie krajowym należy wśród nich wskazać główne obszary wymagające wsparcia z poziomu krajowego, które obejmują tereny o niekorzystnych warunkach rozwojowych.

Dlatego też, niezbędne jest wykształcenie zasobów służących eliminowaniu barier rozwojowych i pobudzeniu trwałego wzrostu. Na terenie województwa lubelskiego wyznaczono dwa rodzaje OSI krajowych:

- obszary zagrożone trwałą marginalizacją – obejmujące 140 spośród 213 JST w regionie,
- miasta średnie tracące funkcje społeczno-gospodarcze – 11 spośród 48 w regionie.

Mapa 8 OSI wyznaczone na poziomie regionalnym

Źródło: Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 r.

Obszary Strategicznej Interwencji na poziomie regionalnym zostały określone w dokumencie Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku. Są to obszary zagrożone trwałą marginalizacją. Zarówno mniejsze miasta jak i obszary wiejskie, które ze względu na występujące cechy problemowe wpływające na niekorzystną sytuację społeczno-gospodarczą zostały określone jako strefa opóźnienia urbanizacyjnego. Wśród oczekiwanych efektów podejmowanych działań wymienić należy np.: rozwój

lokalnych firm, wzrost liczby lokalnych miejsc pracy, wzrost dochodów mieszkańców oraz bazy dochodowej samorządów terytorialnych. Istotne będzie również wzmocnienie powiązań funkcjonalnych obszarów wiejskich z miastami, stanowiącymi lokalne ośrodki wzrostu, które zapewniają odpowiedni dostęp mieszkańców do rynku pracy.

Delimitacja OSI regionalnych jest wyrazem potrzeby szczególnego wsparcia realizacji wybranych kierunków działań SRWL na określonych obszarach województwa lubelskiego. Przyjmując wojewódzki model zrównoważonego rozwoju, w tym policentryczny rozwój sieci osadniczej, wskazano:

- OSI subregionalne – strefy funkcjonalne, charakteryzujące się wspólnymi uwarunkowaniami i celami rozwojowymi, na których przewiduje się współpracę w układach ponadlokalnych.
- Miejskie Obszary Funkcjonalne (MOF) – właściwe do wspólnego planowania rozwoju na poziomie ponadlokalnym (w miastach i obszarach powiązanych z nimi funkcjonalnie), w tym poprzez wykorzystanie instrumentu ZIT.

W Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego jako podstawę wyznaczania subregionalnych Obszarów Strategicznej Interwencji przyjęto zróżnicowane cechy przestrzeni i poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego, odzwierciedlone w waloryzacji funkcjonalnej województwa (Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Lubelskiego 2015) oraz regionalizacji fizycznogeograficznej Polski. Granice OSI wyznaczone były na podstawie granic administracyjnych gmin.

Miasto Tomaszów Lubelski należy do OSI Roztocze oraz OSI Miejskich Obszarów Funkcjonalnych (razem z gminą wiejską Tomaszów Lubelski).

OSI Roztocze w odniesieniu do obszaru miasta Tomaszów Lubelski przewiduje następujące kierunki interwencji:

- Zrównoważony rozwój systemów infrastruktury technicznej, w tym:
  - Poprawa regionalnych i międzyregionalnych powiązań komunikacyjnych z uwzględnieniem szkieletowego układu dróg ekspresowych (S19, S17 i S12) oraz planowanej autostrady A2, w tym budowa obwodnic miast;
  - Poprawa regionalnych i międzyregionalnych połączeń kolejowych z uwzględnieniem Programu Kolejowego CPK Centralny Port Komunikacyjny;
- Ochrona walorów środowiska, w tym ochrona wartości przyrodniczych, w tym krajobrazu, siedlisk i bioróżnorodności;
- Promocja i rozwój usług prozdrowotnych, uzdrowiskowych oraz gospodarki senioralnej, w tym rozwój funkcji i bazy lecznictwa uzdrowiskowego na obszarach występowania naturalnych warunków i czynników leczniczych;
- Innowacyjne wykorzystanie walorów przyrodniczo-kulturowych, rozwój sportu i usług wolnego czasu, w tym kreowanie i rozwijanie oferty ośrodków łączących funkcje edukacyjne, kulturalne i rekreacyjne, wykorzystujących nowe trendy w turystyce;
- Wzmocnienie współpracy transgranicznej i międzyregionalnej, w tym wspieranie działań na rzecz ochrony zasobów przyrodniczych na obszarach przygranicznych oraz rozwój zintegrowanej turystyki transgranicznej.

Szczególną kategorią OSI na poziomie regionalnym są tzw. Miejskie Obszary Funkcjonalne. Delimitacja MOF, tj. wyznaczenie obszaru budowania potencjału rozwojowego miast oraz wzmocniania powiązań funkcjonalnych ośrodków rdzeniowych z otoczeniem, uwzględnia również

określone w KSRR 2030 zasady polityki regionalnej. Wyznaczenie MOF dla Miasta Tomaszów Lubelski i gminy wiejskiej Tomaszów Lubelski pozwala na wykorzystanie środków w ramach instrumentu Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych, który będzie realizowany w miastach i ich obszarach funkcjonalnych. MOF został wskazany w strategii rozwoju województwa. Z tego powodu dla gmin wchodzących w jego skład pojawił się również obowiązek przygotowania strategii terytorialnej w rozumieniu rozporządzenia unijnego, nazywanej na gruncie polskim - Strategią Zintegrowanych Inwestycji Terytorialnych. Miejski Obszar Funkcjonalny Tomaszowa Lubelskiego, jako ośrodek lokalny pełni bardzo ważną rolę w ograniczaniu dysproporcji rozwojowych. Z uwagi na fakt, iż obszar doświadcza trudności zarówno w wymiarze gospodarczym, jak i społecznym, niezbędne jest podjęcie działań na rzecz zapewnienia wysokiej jakości życia, która coraz częściej jest czynnikiem przyciągającym do mniejszych ośrodków. Dlatego też należy zwrócić uwagę na połączenia funkcjonalne w ramach MOF. Bardzo istotna jest również kwestia lokalnej przedsiębiorczości, gospodarki i zapewnienie odpowiedniej ilości i jakości miejsc pracy. Ze względu na dynamiczny rozrost stref podmiejskich, niezwykle kluczowym zagadnieniem jest prowadzenie działań, które będą zapobiegać rosnącym kosztom ekonomicznym, społecznym i ekologicznym Miejskiego Obszaru Funkcjonalnego.

Analiza SWOT

Analiza strategiczna w niniejszym dokumencie została przeprowadzona z wykorzystaniem metodologii SWOT. Bazuje ona na najważniejszych wnioskach wynikających z przeprowadzonej diagnozy stanu wyjściowego w zakresie sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej. Na tej podstawie zidentyfikowano poszczególne elementy i cechy miasta Tomaszów Lubelski, na które składa się poniższa analiza.

Metoda ta umożliwia zebranie oraz usystematyzowanie informacji o wewnętrznym potencjale miasta, jak również dostrzeganych barierach, zwracając jednocześnie uwagę na pojawiające się w otoczeniu szanse oraz zagrożenia mające wpływ na jego działalność oraz rozwój. Należy również zwrócić uwagę na relacje zachodzące odpowiednio między poszczególnymi elementami analizy SWOT. Zestawienie silnych i słabych stron obszaru oraz określenie jego szans i zagrożeń rozwojowych daje możliwość przygotowania podstawy pod wyznaczenie wizji, celów strategicznych i rozwojowych oraz kierunków działań dla miasta Tomaszów Lubelski w perspektywie do 2030 roku.

Tabela 4 Analiza SWOT

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
▪ walory przyrodnicze i krajobrazowe ▪ dziedzictwo kulturowe i zabytki ▪ obiekty sportowo-rekreacyjne i liczne osiągnięcia lokalnych sportowców i młodzieży szkolnej ▪ wolne tereny inwestycyjne ▪ rosnąca aktywność społeczna ▪ przyjazny klimat dobrosąsiedzki ▪ wysoki poziom nasłonecznienia ▪ dostępność terenów możliwych do przekształcenia w tereny inwestycyjne ▪ sprawne organizacje pozarządowe ▪ wykorzystywany potencjał OZE ▪ dostępność usług medycznych zarówno dla mieszkańców miasta jak też mieszkańców powiatu i turystów sektora medycznego ▪ potencjał przedszkoli samorządowych zarówno w kwestiach edukacyjnych jak też rozwoju talentów wśród dzieci	▪ wciąż niewykorzystany potencjał turystyczny i niespełniająca oczekiwań mieszkańców i turystów infrastruktura turystyczna, w tym znaczna odległość do węzłów komunikacji kolejowej, niewystarczająca ilość ścieżek i tras rowerowych ▪ nieefektywna współpraca pomiędzy instytucjami i organizacjami pozarządowymi ▪ problemy społeczne oraz nieefektywna konsolidacja i koordynacja usług społecznych oferowanych przez różne instytucje na terenie miasta, ▪ niewystarczająca liczba dziennych ośrodków wsparcia dla seniorów, osób niepełnosprawnych, osób zagrożonych wykluczeniem społecznym ▪ niezadawalający poziom edukacji w szkołach podstawowych ▪ odpływ uzdolnionej młodzieży do szkół ponadpodstawowych w większych miastach, również ze względu na mało atrakcyjne oferty rynku pracy dla młodych i brak oferty szkół wyższych w mieście (filie zamiejscowe) ▪ zły stan bazy sportowej przy szkołach ▪ uboga oferta ośrodków wsparcia seniorów ▪ zaniedbane zabytki ▪ niska świadomość ekologiczna

SZANSE

- zwiększenie dostępności komunikacyjnej w związku z rządowymi inwestycjami, np. Centralny Port Komunikacyjny, Via Karpatia itp.
- zwiększenie dostępności komunikacyjnej w związku z planowanymi inwestycjami w sektorze kolejowym, w tym modernizacja stacji kolejowej
- nowe miejsca pracy, dostosowanie oferty rynku pracy do oczekiwań absolwentów
- rozbudowa przestrzeni dla aktywnego wypoczynku
- odpowiednia promocja obszaru
- rozwój infrastruktury drogowo-komunikacyjnej
- wykorzystanie walorów przyrodniczych
- podejmowanie wspólnych inicjatyw przez miasto i partnerów społeczno-gospodarczych
- powołanie Centrum Usług Społecznych
- rozwój turystyki i sportu
- popyt na produkty lokalne
- dalszy rozwój energii ze źródeł odnawialnych
- poprawa jakości przestrzeni publicznej
- rozwój oferty edukacyjnej i kulturalnej
- cyfryzacja usług
- utworzenie ośrodków wsparcia seniorów i zakładów opieki leczniczej
- nowe programy pomocowe oraz nowa oferta usług społecznych.

ZAGROŻENIA

- wzrost cen oraz wysoki koszt utrzymania budynków publicznych
- „starzenie się” społeczeństwa
- rosnąca ilość odpadów komunalnych
- długotrwałe zagrożenia związane ze stanem zdrowia ludzi i zwierząt (pandemia COVID-19, ASF, ptasia grypa)
- nieelastyczne warunki na rynku pracy
- niska aktywność społeczna nastawiona na współpracę i zrównoważony rozwój
- niszcząca infrastruktura drogowa
- niestabilność gospodarcza w skali całego kraju
- przestępczość, chuligaństwo, alkoholizm
- niestabilność przepisów prawa
- degradacja przestrzeni publicznej
- brak turystów
- zmiany klimatyczne
- migracja osób młodych
- niewystarczająca ilość dedykowanych środków zewnętrznych,
- napływ migrantów w związku z konfliktami zbrojnymi w Europie

Wizja obszaru

Analiza danych statystycznych oraz uzyskanych informacji pozwoliła na opracowanie diagnozy stanu obecnego z wykorzystaniem metody eksperckiej. Wnioski z dokonanej analizy były podstawą do identyfikacji mocnych i słabych stron oraz szans i zagrożeń rozwojowych jako czynników zewnętrznych. Tak sformułowane elementy analizy SWOT posłużyły jako jeden z etapów formułowania wizji obszaru, która ma zostać osiągnięta w wyniku realizacji działań strategicznych zaplanowanych

W 2030 ROKU MIASTO TOMASZÓW LUBELSKI BĘDZIE CENTRUM ROZWOJU GOSPODARCZEGO I CENTRUM ŚWIADCZENIA USŁUG WYŻSZEGO RZĘDU DLA MIESZKAŃCÓW MIASTA , OBSZARU FUNKCJONALNEGO I POWIATU TOMASZOWSKIEGO. BĘDZIE TEŻ STOLICĄ NARCIARSTWA I SPORTÓW WROTKARSKICH W POLSCE ORAZ DESTYNAcją TURYSTYCZNĄ DLA POLSKICH I ZAGRANICZNYCH TURYSTÓW ZAINTERESOWANYCH DZIEDZICTWEM KULTUROWYM, PRZYRODĄ , SPORTEM, ZDROWIEM I REKREACJĄ

w niniejszym dokumencie:

Tak sformułowana wizja rozwojowa, w bezpośredni sposób ma przedstawiać obraz Tomaszowa Lubelskiego jako nowoczesnego, rozwiniętego i atrakcyjnego miejsca do życia, edukacji i pracy dla wszystkich jego mieszkańców.

Rysunek 2 Schemat procesu wdrażania Strategii Rozwoju Miasta

Źródło: opracowanie własne.

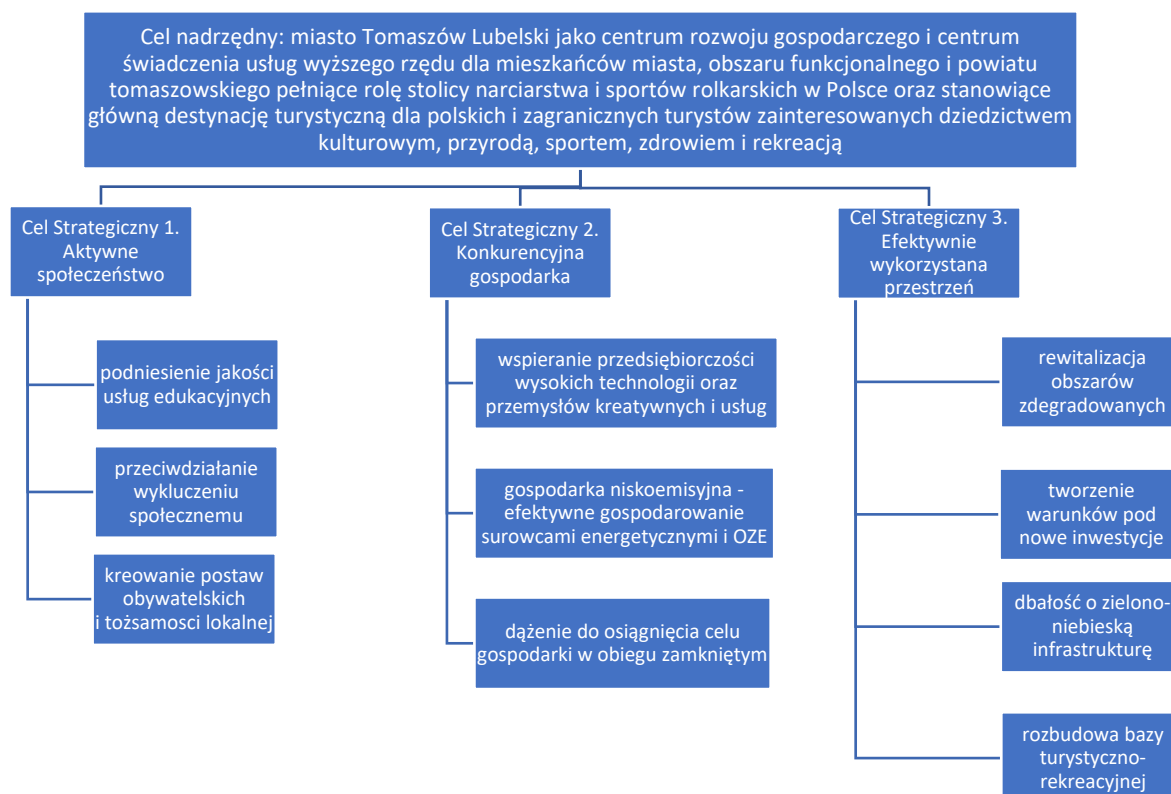
Wizja strategiczna, jest podstawą w procesie wdrażania Strategii Rozwoju. Wskazane na jej podstawie cele strategiczne i rozwojowe mają uszczegółowić sformułowaną uprzednio wizję. Kolejnym krokiem jest wskazanie kierunków działań pozwalających na osiągnięcie określonych celów. Ostatnim etapem cyklu są instrumenty realizacyjne i planowane projekty strategiczne. Realizacja poszczególnych etapów z powyższego schematu składa się na całość procesu wdrażania strategii rozwoju.

Cele rozwoju Miasta Tomaszów Lubelski

Cele strategiczne i rozwojowe mają na celu stworzenie ram dla działań prowadzących do osiągnięcia zakładanej wizji.

Zgodnie z metodologią zaproponowano trzy cele strategiczne oraz uszczegóławiające je cele rozwojowe. Cele określone są w wymiarze społecznym, gospodarczym i przestrzennym, wskazują drogę od stanu początkowego do stanu pożądanego, odpowiadają na potrzeby rozwojowe oraz mają stanowić odpowiedź zarówno na jego problemy jak i potencjały. Wskazanie najważniejszych efektów, jakich oczekuje się po realizacji postanowień dokumentu strategicznego w procesie realizacji założonych celów rozwojowych pozwoli na określenie najważniejszych kierunków działań, a następnie instrumentów realizacyjnych (w tym również projektów).

Należy zaznaczyć, że struktura celów określonych w Strategii Rozwoju układa się w spójny i logicznie powiązany system odpowiadający na poszczególne kategorie problemowe. Dlatego też, realizacja zaplanowanych kierunków działań powinna z jednej strony rozwiązywać konkretne problemy obszaru, a z drugiej zapewniać osiąganie celów niższej kategorii – celów rozwojowych. Natomiast ich realizacja przyczyni się do osiągania celów kategorii wyższej, czyli celów wskazanych jako strategiczne. Realizacja celów strategicznych pozwoli z kolei na osiągnięcie zakładanej wizji rozwoju. Kierunki działań, które zostały zaplanowane w ramach poszczególnych celów, wzajemnie się przenikają i uzupełniają. Niejednokrotnie będą mogły zostać zrealizowane dzięki zintegrowanym projektom partnerskim wzmocniając tym samym uzyskanie efektu synergii.

Kierunki działań

Warsztat strategiczny przeprowadzony przez ekspertów zewnętrznych jako jeden z pierwszych etapów prac nad dokumentem pozwolił na określenie najważniejszych obszarów potencjalnej działalności miasta i współpracy z otoczeniem społeczno-gospodarczym oraz na wskazanie kierunków działań możliwych do realizacji. Kierunki określają zatem zakres interwencji prowadzących do osiągnięcia zakładanych celów. Powinny być podejmowane wspólnie przez samorząd oraz jego partnerów publicznych, społecznych i gospodarczych. Wskazanie kierunków działań i pilotażowych projektów realizujących dane kierunki działań jest zatem bardzo istotnym elementem wspólnego dokumentu o charakterze strategicznym.

Cele i kierunki działań	
Cel 1.1 podniesienie jakości usług edukacyjnych	wspieranie równego dostępu do dobrej jakości, włączającego kształcenia i szkolenia oraz możliwości ich ukończenia, w szczególności w odniesieniu do grup w niekorzystnej sytuacji, od wczesnej edukacji i opieki nad dzieckiem przez ogólne i zawodowe kształcenie i szkolenie, po szkolnictwo wyższe, a także kształcenie i uczenie się dorosłych, w tym ułatwianie mobilności edukacyjnej dla wszystkich i dostępności dla osób z niepełnosprawnościami
Cel 1.2 przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu i cyfrowemu; czerpanie korzyści z cyfryzacji dla obywateli, przedsiębiorstw, organizacji badawczych i instytucji publicznych	- Realizacja programów społecznych - Wsparcie społeczności zagrożonej marginalizacją i wykluczeniem społecznym - zwiększanie równego i szybkiego dostępu do dobrej jakości, trwałych i przystępnych cenowo usług, w tym usług, które wspierają dostęp do mieszkań oraz opieki skoncentrowanej na osobie, w tym opieki zdrowotnej; modernizacja systemów ochrony socjalnej, w tym wspieranie dostępu do ochrony socjalnej, ze szczególnym uwzględnieniem dzieci i grup w niekorzystnej sytuacji; poprawa dostępności, w tym dla osób z niepełnosprawnościami, skuteczności i odporności systemów ochrony zdrowia i usług opieki długoterminowej
Cel 1.3 kreowanie postaw obywatelskich i tożsamości lokalnej	- Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury i dziedzictwa - Organizacja integracyjnych spotkań mieszkańców - Stwarzanie możliwości aktywnego uczestnictwa obywateli w podejmowaniu decyzji i propagowanie partycypacji społecznej
Cel 2.1 wspieranie przedsiębiorczości wysokich technologii oraz przemysłów kreatywnych i usług	- Wspieranie, motywowanie mieszkańców, organizacji do poszukiwania inspiracji i środków zewnętrznych na własny biznes. - Promocja przetwórstwa owocowo-warzywnego - Warsztaty i promocja produktów lokalnych - Szkolenia dla lokalnych liderów - wzmacnianie trwałego wzrostu i konkurencyjności MŚP oraz tworzenie miejsc pracy w MŚP, w tym poprzez inwestycje produkcyjne
Cel 2.2 gospodarka niskoemisyjna - efektywne gospodarowanie surowcami energetycznymi i OZE	- Wspieranie efektywności energetycznej i redukcji emisji gazów cieplarnianych, w tym: - Wymiana wysokoemisyjnych źródeł ciepła, stworzenie systemu ciepłowniczego, zwiększenie udziału odnawialnych źródeł energii, zwiększenie efektywności

energetycznej, ochrona obszarów generowania świeżego/chłodnego powietrza, poprzez m.in.: Tworzenie i rozwój instalacji odnawialnych źródeł energii; Wymianę kotłów zasilanych paliwem stałym w budynkach osób fizycznych na ekologiczne /pellet/, Montaż instalacji fotowoltaicznych na obiektach administracyjnych jednostek organizacyjnych, Montaż instalacji fotowoltaicznej na budynkach użyteczności publicznej, Poprawę efektywności energetycznej budynków publicznych oraz tworzenie projektów zachęcających do działań termomodernizacyjnych na terenie miasta; Ochronę obszarów generowania świeżego/chłodnego powietrza, Likwidację kotłowni węglowych w budynkach administrowanych przez miasto, Budowę elektrowni fotowoltaicznych, Stwarzanie mechanizmów dofinansowywania działań modernizacyjno-inwestycyjnych w systemach ogrzewania i c.w.u., Termomodernizacje budynków

- Stworzenie systemu komunikacji miejskiej w celu ochrony mieszkańców miasta przed zanieczyszczeniem i hałasem generowanym przez indywidualne środki transportu, zmniejszenie zanieczyszczenia komunikacyjnego, optymalizowanie transportu drogowego, w tym:
  - Stworzenie systemu komunikacji miejskiej, wprowadzenie systemu elektromobilności – elektryczna komunikacja miejska i okoliczna
  - Ograniczenie ruchu pojazdów indywidualnych w centrum miasta,
  - Przywilejowanie pojazdów zasilanych alternatywnymi źródłami energii oraz podejmowanie działań prowadzących do wyłączenia z użytkowania pojazdów niepełniające wymogów bezpieczeństwa i/lub ochrony środowiska,
  - Odpowiednie zarządzanie ruchem w mieście,
  - Budowa i modernizacja dróg, rozwój terenów zielonych wzdłuż dróg,
  - Rozwój systemu monitorowania hałasu i zanieczyszczenia komunikacyjnego,
  - Wdrażanie Inteligentnych Systemów Zarządzania Ruchem oraz mechanizmów wspomagających zarządzanie ruchem i transportem, jak: punkty przesiadkowe, plany centrów logistycznych na obrzeżach miast, BUSpasy, poprawa oznakowania dróg, strefy ograniczonego ruchu pojazdów w miastach.
  - Uwzględnienie w planach rozwoju transportu działań mających wpływ na jakość powietrza, poprzez m.in. upłynnienie ruchu pojazdów, budowę połączeń drogowych oraz wprowadzanie ograniczeń w ruchu pojazdów ciężkich na drogach,
  - Przygotowanie infrastruktury komunikacyjnej do obsługi samochodów elektrycznych (m.in. punktów ładowania samochodów).
  - Wprowadzenie systemu elektromobilności – wypożyczalnia urządzeń elektrycznych
  - Budowa ścieżek rowerowych
  - Rozwój i modernizacja ciągów pieszych

Cel 2.3 dążenie do osiągnięcia celu gospodarki w obiegu zamkniętym

- Rozwój gospodarki o obiegu zamkniętym
- Modernizacja infrastruktury odbioru, przetwarzania i utylizacji odpadów – udrożnienie systemu
- Przystosowania się do zmian klimatu i zapobiegania ryzyku związanemu z klęskami żywiołowymi i katastrofami, a także odporności, z uwzględnieniem podejścia ekosystemowego
- zrównoważona gospodarka wodna, w tym:
  - modernizacja oczyszczalni ścieków –wymiana urządzeń
  - modernizacja i rozbudowa oczyszczalni ścieków
  - kontrole opróżniania zbiorników bezodpływowych,
  - monitoring sieci kanalizacyjnej oraz odbiorników oczyszczonych ścieków

Cel 3.1 rewitalizacja obszarów zdegradowanych

- Realizacja projektów wynikających z Gminnego Programu Rewitalizacji
- Fizyczna regeneracja i bezpieczeństwo przestrzeni publicznych
- Odnowienie zabytków i ich promocja
- Scalenie gruntów
- Melioracja gruntów
- Budowa/rozbudowa i przebudowa infrastruktury drogowej i komunikacyjnej
- Rozbudowa ciągów pieszych i rowerowych.

Cel 3.2 tworzenie warunków pod nowe inwestycje

- Wyznaczenie nowych terenów inwestycyjnych
- Uzbrojenie terenów inwestycyjnych
- Aktualizacja dokumentów planistycznych

Cel 3.3 dbałość o błękitno-zieloną infrastrukturę

- Tworzenie ścieżek i szlaków rowerowych oraz pieszych
- Ochrona, rozwój i promowanie zasobów turystycznych i dziedzictwa naturalnego obszaru
- Rozbudowa systemu wodno-kanalizacyjnego oraz zagospodarowanie wód deszczowych, tworzenie zbiorników retencyjnych
- Budowa i rozwój systemu ochrony przeciwpowodziowej
- Melioracja terenów zalewowych wraz z zakupem sprzętu do obsługi instalacji odprowadzenia wód opadowych
- Zakup sprzętu i wyposażenia zapobiegającego i usuwającego skutki negatywnych warunków atmosferycznych i klęsk żywiołowych oraz przeciwdziałania wypadkom i ich następstw
- Wzmacnianie ochrony i zachowania przyrody, różnorodności biologicznej oraz zielonej infrastruktury, w tym na obszarach miejskich
- Remont zbiornika wodnego Leliszka wraz z konserwacją gruntowną rz. Sołokija w km 71+660-71+692, 72+030-75+930
- Rozwój i pielęgnacja terenów zielonych;
- Staranny dobór gatunków roślinności dla nasadzeń miejskich (rośliny rodzime, odporne, niewymagające częstego podlewania itd.)
- Przeznaczenie nowych obszarów pod zieleń miejską,
- Stworzenie użytku ekologicznego
- Wykonanie ekologicznej pasieki – przeciwdziałanie występowania zgnilca amerykańskiego
- Cięcia pielęgnacyjne (trzebieże) wykonywane na powierzchni 46 ha w drzewostanach pozostających w zarządzie Nadleśnictwa Tomaszów, a zlokalizowanych na gruntach miasta Tomaszów Lubelski (oddz. leśny: 340, 341). Prace wykonywane są na podstawie Planu Urządzenia Lasu sporządzonego na lata 2020-2029.

Cel 3.4 rozbudowa bazy turystyczno-rekreacyjnej

- rozbudowa bazy OSIR Tomasovia – inwestycje w trasy biegowe i rolkostrady oraz infrastrukturę turystyczno-rekreacyjną
- wyznaczenie nowych szlaków i tras turystycznych
- budowa sali sensorycznej
- modernizacja i budowa sal gimnastycznych przy obiektach edukacyjnych

Wskaźniki monitoringowe i oczekiwane rezultaty działań

Tabela 5 Wskaźniki monitoringowe strategii

Cel	Wskaźnik rozwojowy	Wartość bazowa	Oczekiwany trend	Źródło danych
Cel Strategiczny 1 – Aktywne społeczeństwo	Liczba beneficjentów projektów społecznych	0	↗	Dane JST
	Liczba organizacji pozarządowych realizujących projekty w ramach programu współpracy z organizacjami pozarządowymi oraz wartość wsparcia	0	↗	Dane JST
	Liczba organizacji pozarządowych	83	↗	BDL GUS
Cel Strategiczny 2 – Konkurencyjna gospodarka	Liczba wspartych przedsiębiorstw	0	↗	Dane JST
	Liczba inwestycji w zakresie ochrony środowiska	0	↗	Dane JST
	Powierzchnia zrewitalizowanych obszarów	0	↗	Dane JST
	Liczba przedsiębiorstw na 1 000 mieszkańców	161	↗	BDL GUS
Cel Strategiczny 3 – Efektywne wykorzystanie przestrzeni	Długość wybudowanych lub zmodernizowanych ścieżek i szlaków rowerowych	0	↗	Dane JST
	Powierzchnia zrewitalizowanych obszarów	0	↗	Dane JST
	Liczba i powierzchnia nowych obiektów przeznaczonych na cele turystyczne, rekreacyjne, sportowe	0	↗	Dane JST

Źródło: opracowanie własne.

Model struktury funkcjonalno-przestrzennej

Model struktury funkcjonalno-przestrzennej został wskazany w ustawie o samorządzie gminnym jako niezbędny element strategii rozwoju. Dodatkowym elementem w procesie kształtowania modelu jest również określenie ustaleń i rekomendacji w zakresie kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej na terenie obowiązywania strategii.

Należy również zaznaczyć, że akty prawne regulujące kwestię modeli, wskazują również na konieczność ich zgodności na różnych szczeblach wdrażania. W przypadku niniejszej strategii niezbędne było określenie jej zgodności ze Strategią Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku, w tym również w zakresie modelu struktury funkcjonalno-przestrzennej.

Model wojewódzki stanowi trwałą podstawę wytyczania kierunków rozwoju społeczno-gospodarczego obszaru współpracy ponadlokalnej uwzględniając jednocześnie zasadę zrównoważonego rozwoju. Określa on przestrzenne ramy planowanych w strategii wojewódzkiej działań rozwojowych w regionie. Jednocześnie stanowi płaszczyznę koordynacji przedsięwzięć w przenikających się układach funkcjonalnych, tj. układzie naturalnym, transportowym i antropogenicznym. Uwzględniając występujące zasoby i potencjały oraz zagospodarowanie terenu w ramach PZPWL wskazuje podstawowe elementy struktury funkcjonalno-przestrzennej, dla których określa się elementy rozwojowe oraz określa działania służące utrzymaniu i wzmocnieniu ich funkcji. Istnieje zatem potrzeba wzmocnienia spójności i rozwijania powiązań funkcjonalnych w wymiarze regionalnym w ramach modelu struktury funkcjonalno-przestrzennej województwa lubelskiego.

Do najważniejszych postanowień modelu struktury funkcjonalno-przestrzennej województwa lubelskiego należą trzy rekomendacje z nim związane. Pierwsza z nich to wzmocnienie policentrycznego układu sieci osadniczej – poprzez rozwój i koncentrację funkcji społeczno-gospodarczych w: ośrodku metropolitalnym, ośrodkach subregionalnych, ośrodkach ponadlokalnych, ośrodkach lokalnych. Drugą jest wzmocnienie powiązań transportowych poprzez rozwój i poprawę parametrów technicznych i funkcjonalnych szlaków komunikacyjnych, w tym: transeuropejskich sieci transportowych TEN-T, krajowych oraz regionalnych, międzyregionalnych powiązań drogowych i powiązań kolejowych. Ostatnia rekomendacja dotyczy ochrony wartości i powiązań przyrodniczych w węzłach układu naturalnego – ostojach przyrody, korytarzach ekologicznych.

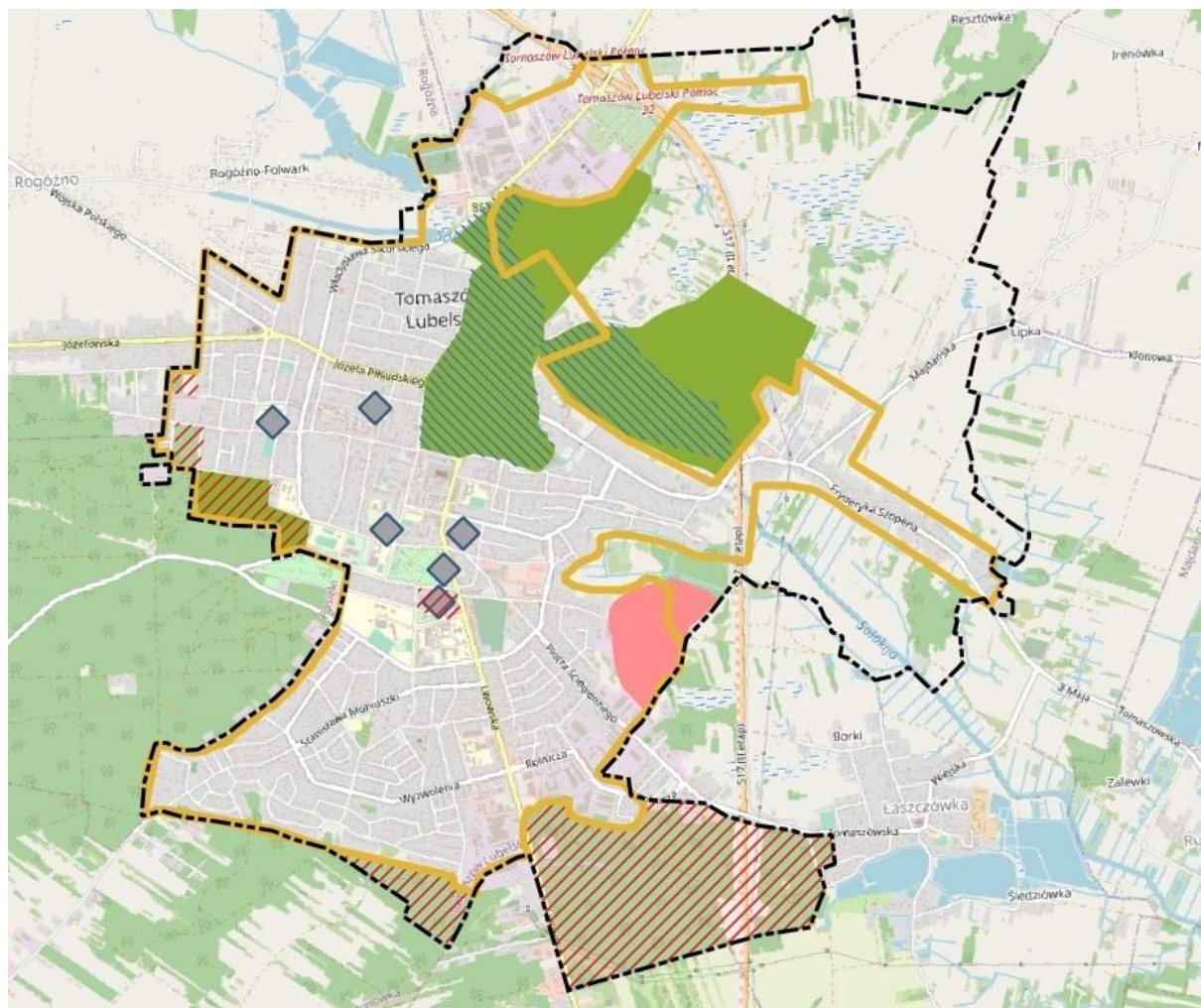
Struktura funkcjonalno-przestrzenna tworzy swoisty system zróżnicowanych i powiązanych ze sobą elementów zagospodarowania, które w konsekwencji tworzą spójny obraz.

Model przedstawia długookresową strategiczną wizję rozwoju obszaru wynikającą z uwarunkowań związanych z położeniem przestrzennym, zasobami naturalnymi, infrastrukturą i trendami rozwojowymi. Składają się na niego takie elementy jak:

- struktura użytkowania terenów, tj. zachowanie właściwych proporcji między różnymi rodzajami tego użytkowania, zarówno w skali lokalnej, jak i ponadlokalnej,
- zapewnienie funkcji społeczno-gospodarczych i poszczególnych inwestycji publicznych oraz prywatnych z uwzględnieniem interesów podmiotów gospodarczych oraz nadrzędnych interesów społecznych,
- warunki do efektywnego działania podmiotów gospodarczych, głównie przez rozbudowę systemów infrastruktury technicznej i społecznej,
- wykorzystanie otaczającej przestrzeni przyrodniczej z zachowaniem zasady racjonalnego gospodarowania zasobami naturalnymi i antropogenicznymi oraz zachowania walorów środowiska przyrodniczego i kulturowego,

- eliminacja lub minimalizacja potencjalnych konfliktów przestrzennych powstających między funkcjami społeczno-gospodarczymi i poszczególnymi podmiotami gospodarczymi na tle wykorzystywania ograniczonej przestrzeni i jej zasobów.

Mapa 9 Model funkcjonalno-przestrzenny realizacji Strategii Rozwoju miasta Tomaszów Lubelski

Legenda:

- Granica miasta
- Obszar oddziaływanie zadań nieinwestycyjnych (projekty edukacyjne i społeczne)
- Obszar przeznaczenia sportowo-turystyczno-rekreacyjnego
- Obszar rewitalizacji
- Obszar inwestycji środowiskowych (modernizacja oczyszczalni ścieków)
- Tereny przeznaczone na błękitno-zieloną infrastrukturę, zagospodarowanie wód opadowych i mitygację
- Obiekty publiczne przewidziane do interwencji

Źródło: Opracowanie własne na podstawie uzgodnień w trakcie partycypacyjnego procesu przygotowania Strategii i konsultacji

Ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania polityki przestrzennej

Ustalenia i rekomendacje w zakresie kształtowania polityki przestrzennej są istotnym elementem kształtowania modelu struktury funkcjonalno-przestrzennej. Ich zadaniem jest wskazanie najważniejszych warunków jego realizacji. Chodzi tutaj zarówno o ustalenia o charakterze inwestycyjnym, jak i zasady jakimi należy się kierować przy planowaniu lub realizacji działań. Należy pamiętać, że wskazane procesy powinny być kształtowane w sposób zrównoważony. Należy zwrócić uwagę, że ustalenia i rekomendacje wskazują przewidywane lub pożądane działania związane z kształtowaniem i prowadzeniem polityki przestrzennej obszaru Funkcjonalnego. Zawierają one najważniejsze potrzeby w zakresie: planowania wielofunkcyjnych przestrzeni, zapewnienia terenów dla prowadzenia aktywności gospodarczej, określenia stref inwestycyjnych oraz wykluczonych z aktywności gospodarczej, utrzymania terenów rolnych i leśnych objętych ochroną, ochrony krajobrazu kulturowego. Zidentyfikowane ustalenia i rekomendacje sygnalizują działania niezbędne lub pożądane do realizacji strategii. Należy jednak pamiętać, że ich zakres jest w każdym przypadku fakultatywny i będzie ustalany indywidualnie, w zależności od charakteru gmin, wizji rozwoju czy też zapisów dokumentów planistycznych. Dla modelu opracowane zostały wynikające z niego ustalenia i rekomendacje w stosunku do obszarów i ośrodki koncentracji funkcji społeczno-gospodarczych, obszarów i sieci powiązań przyrodniczych oraz sieci powiązań infrastrukturalnych i transportowych dla wyznaczonych stref i obszarów. Sformułowane wskazania dzięki swojej powszechności obowiązywania mają za zadanie kształtować w przyszłości zrównoważony ład przestrzenny obszaru funkcjonalnego. Należy również zaznaczyć, iż jako uwarunkowanie zewnętrzne w kształtowaniu wniosków wzięto pod uwagę ustalenia i rekomendacje modeli na poziomie kraju i województwa, wyznaczone w odpowiednich dokumentach strategicznych, wyznaczone w nich OSI oraz rezerwy terenu potrzebne na realizację inwestycji. Mając na uwadze elementy sieciowe i obszary tworzące strukturę funkcjonalno-przestrzenną określa się ustalenia i rekomendacje dotyczące lokalnych polityk przestrzennych.

W zakresie kształtowania obszarów i ośrodków koncentracji funkcji społeczno-gospodarczych:

1. Dla zachowania terenów cennych przyrodniczo i terenów rolnych sugeruje się ich ochronę przed postępującą degradacją oraz minimalizowania negatywnych skutków ekonomicznych związanych z postępującymi procesami suburbanizacji m.in. poprzez:
  - ograniczanie nowych terenów zabudowy poza istniejącymi lub w ich najbliższym sąsiedztwie, tak aby tworzyć zabudowę zwartą w całym obszarze funkcjonalnym,
  - zachowanie dotychczasowych terenów cennych przyrodniczo i terenów rolnych,
  - eliminację potencjalnych konfliktów przestrzennych poprzez kształtowanie prawidłowych relacji pomiędzy terenami zabudowanymi a niezabudowanymi.
2. Należy wzmocnić ośrodki powiatowe i gminne jako obszary koncentracji funkcji społeczno-gospodarczych w regionie.
3. Za główne elementy składowe dla wzmożonego rozwoju funkcji społeczno-gospodarczych w przestrzeni uznaje się wyznaczone w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego tereny przeznaczone na ten cel.
4. Należy zadbać o planowanie lokalizacji terenów aktywności gospodarczej w obszarach istniejącym lub zaplanowanym pełnym uzbrojeniem terenów inwestycyjnych umożliwiającym osiągnięcie wysokich standardów zagospodarowania.
5. Najistotniejsze strefy rozwoju gospodarczego wskazane jako atrakcyjne inwestycyjnie dla rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej zidentyfikowano na terenach podmiejskich i w ośrodkach gminnych posiadających dostęp do głównych powiązań transportowych.

6. Podczas planowania terenów mieszkaniowych, usługowych i innych należy zapewnić ochronę przestrzeni otwartych, dając jednocześnie możliwość tworzenia nowych przestrzeni publicznych (zieleńców, parków, placów zabaw, pasaży handlowych, terenów sportowo-rekreacyjnych itp.) przy zachowaniu historycznych założeń, układów urbanistycznych i przestrzeni publicznych.
7. Podczas planowania struktury sieci osadniczej należy zadbać o uwzględnienie historycznego znaczenia funkcjonalnego poszczególnych terytoriów.
8. Podczas planowania stref aktywności uciążliwych dla społeczeństwa lub środowiska należy zwrócić szczególną uwagę na odpowiednie oddalenie planowanych inwestycji od stref sieci osadniczej oraz przyrodniczej.

W zakresie obszarów i sieci powiązań przyrodniczych:

1. Ograniczenie presji inwestycyjnej na obszarach o szczególnym znaczeniu dla zachowania zasobów przyrodniczych.
2. W celu ochrony walorów sieci przyrodniczej i ekologicznej wskazane jest minimalizowanie negatywnego oddziaływania na krajobraz obiektów kubaturowych poprzez ograniczenie zajmowanej przez nie powierzchni oraz wysokości obiektów.
3. Walory przyrodnicze obszaru powinny mieć znaczenie nadrzędne w procesie planowania inwestycji i rozwoju obszaru funkcjonalnego.
4. Należy wykorzystać sieć przyrodniczą i ekologiczną jako podstawę rozbudowy atrakcyjnej oferty turystycznej.
5. Systemy Przyrodnicze Gmin powinny być ze sobą spójne i uwzględniać najważniejsze elementy regionalnej sieci ekologicznej.
6. W procesie zagospodarowania obszarów cennych przyrodniczo należy: utrzymywać przestrzenie wolne od zabudowy, zapewnić odpowiednie rozwiązania przestrzenne umożliwiające migrację zwierząt oraz kształtować spójne, połączone obszary przyrodnicze i ekologiczne.
7. Należy uwzględnić zwiększanie ciągłości leśnych korytarzy ekologicznych poprzez zalesienia jednocześnie zapewniając możliwość przeznaczania lasów na cele rekreacyjne, z uwzględnieniem utrzymania funkcji ekologicznej.
8. Bezwzględna ochroną uregulowanych obszarów cennych przyrodniczo (np. obszarów Natura 2000).

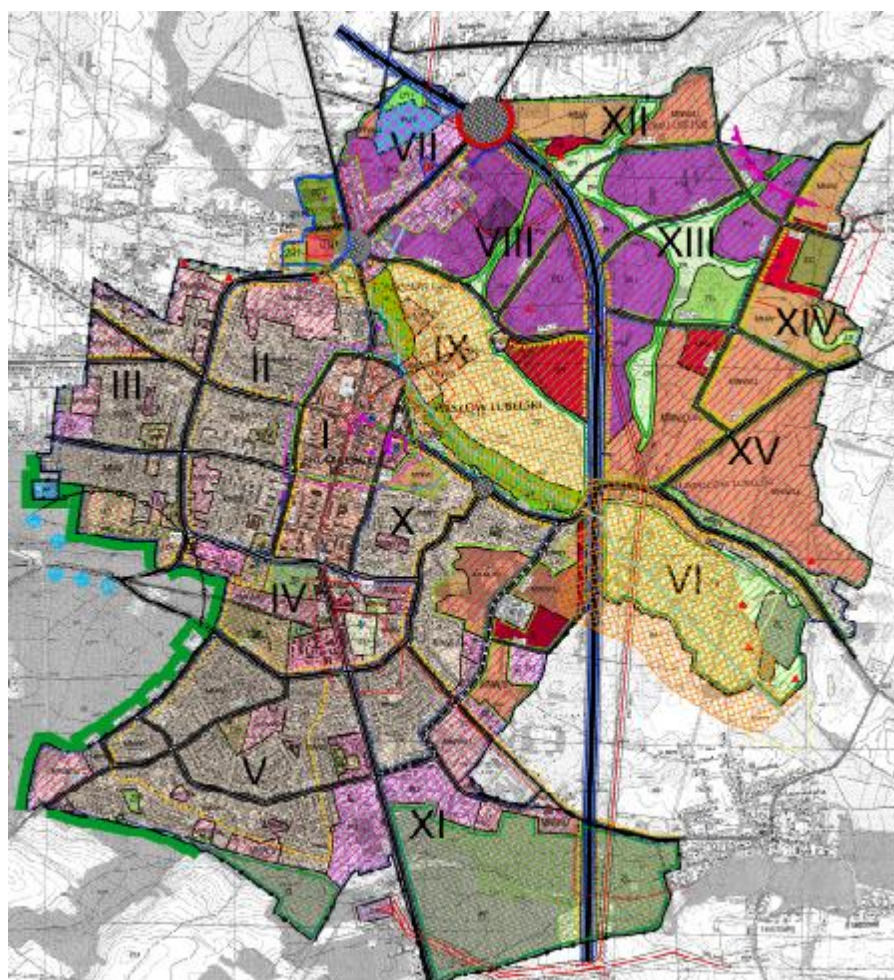
W zakresie kształtowania elementów sieci powiązań infrastrukturalnych i transportowych:

1. Najważniejsze zamierzenia inwestycyjne wpływające na poprawę funkcjonowania układu sieci energetycznej związane są z poprawą dostępności i stabilności zaopatrzenia w energię z wykorzystaniem źródeł odnawialnych.
2. Lokalizacja inwestycji w zakresie rozwoju zielonej energii powinna być uzależniona od warunków naturalnych dających możliwość efektywnej realizacji inwestycji.
3. W celu poprawy jakości powiązań transportowych oraz poprawy sprawności i bezpieczeństwa ruchu wskazuje się wyznaczenie terenowych niezbędnych do realizacji kluczowych w tym zakresie zamierzeń inwestycyjnych.
4. Inwestycje w zakresie kształtowania elementów sieci transportowej powinny być realizowane zgodnie z zasadami zrównoważonej mobilności, a tym samym poszanowaniem terenów cennych pod kątem ekologicznym.
5. Realizacja przedsięwzięć infrastrukturalnych nie powinna naruszać równowagi w systemie sieci osadniczej ani powodować znaczących uciążliwości dla mieszkańców.
6. Dla zapewnienia dostępności dla mieszkańców, ośrodków obsługi skupiających funkcje społeczno-gospodarcze, usługowe, edukacyjne i zdrowotne oraz w celu zwiększenia mobilności mieszkańców

lokalne polityki przestrzenne powinny uwzględniać przywrócenie i usprawnienie powiązań komunikacyjnych miejscowości wiejskich z ośrodkami gminnymi i powiatowymi.

Wszystkie kierunki działań i projekty zaplanowano w zgodzie z zapisami Studium Uwarunkowań i Zagospodarowania Przestrzennego Miasta Tomaszów Lubelski – zarówno pod względem przeznaczenia obszaru jak też uwarunkowań przyrodniczych.

Mapa 10 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Tomaszów Lubelski

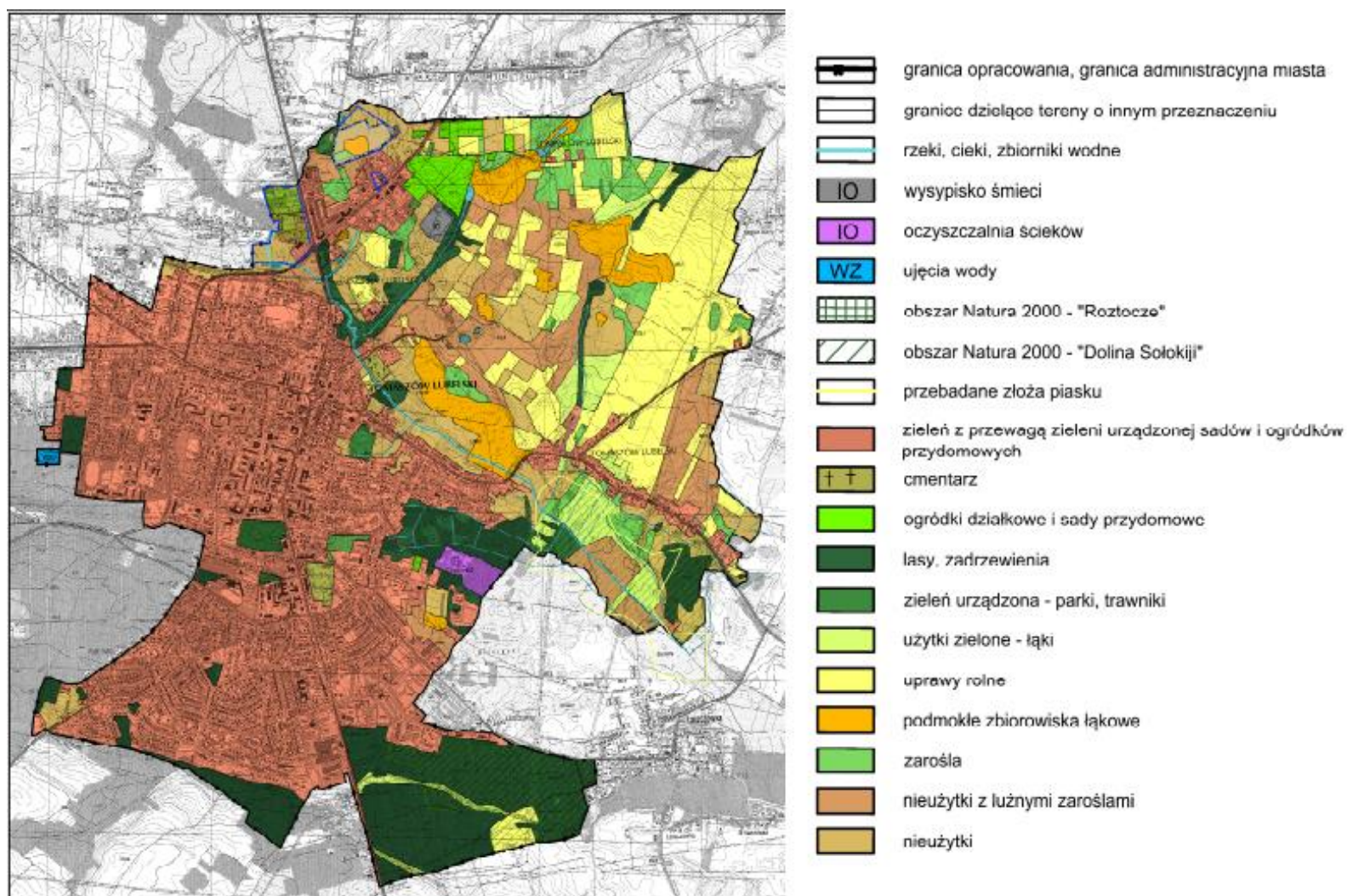

	strefa śródmiejska		tereny umiarkowane
	tereny o dominującej funkcji mieszkaniowej z dopuszczeniem funkcji usługowej		nowe tereny oświatowe
	nowe tereny o dominującej funkcji mieszkaniowej z dopuszczeniem funkcji usługowej		tereny zieleni naturalnej wyłączona spod nowej zabudowy
	tereny o dominującej funkcji mieszkaniowo - usługowej		tereny urządzeń zaopatrzenia w wodę
	nowe tereny o dominującej funkcji mieszkaniowo - usługowej		istniejąca oczyszczalnia ścieków
	tereny usług komercyjnych		tereny urządzeń elektroenergetycznych
	nowe tereny usług komercyjnych		tereny parkingów
	tereny usług publicznych		teren przestrzeni publicznej - plac
	tereny usług kultury religijnej		strefy funkcjonalne o ukształtowanej strukturze urbanistycznej - granice i oznaczenie podziału
	nowe tereny usług kultury w zieleni urządzonej		strefy funkcjonalne o częściowo ukształtowanej strukturze urbanistycznej - granice i oznaczenia podziału
	tereny usług oświaty		strefy funkcjonalne o ukształtowanej strukturze urbanistycznej - granice i oznaczenia podziału
	tereny usług nauki		granice terenów wskazanych do opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego
	nowe tereny usług nauki		obszar Natura 2000 - "Roztocze"
	tereny usług sportu i rekreacji		obszar Natura 2000 - "Dolina Solokij"
	tereny o dominującej funkcji produkcyjno - przemysłowo - usługowej		dolina rzeki Solokij - korytarz ekologiczny
	nowe tereny o dominującej funkcji produkcyjno - przemysłowo - usługowej		pomnik przyrody
	tereny zieleni urządzonej		rzeka Solokija
	nowe tereny zieleni urządzonej		bulwar spacerowy w zieleni urządzonej
	nowe tereny zieleni urządzonej i usług sportu i rekreacji		przebudowane złoża piasku
	nowe tereny zorganizowanych ogródków działkowych		
	tereny lasów wyłączone spod nowej zabudowy		

Źródło: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Tomaszów Lubelski:
https://umtomaszowlubelski.bip.lubelskie.pl/upload/pliki/Uchwala_XXXIV_345_2021.pdf

Mapa 11 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Tomaszów Lubelski – uwarunkowania przyrodnicze

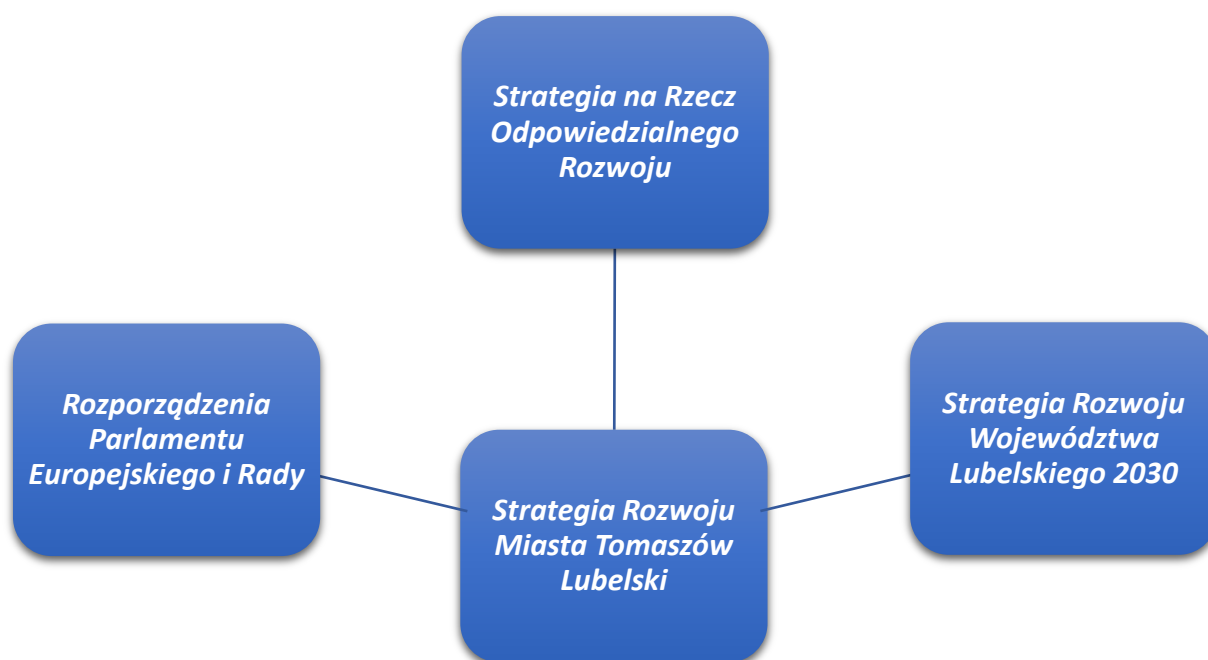
Źródło: Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Tomaszów Lubelski:
https://umtomaszowlubelski.bip.lubelskie.pl/upload/pliki/Uchwala_XXXIV_345_2021.pdf

Zgodność postanowień strategii z celami na poziomie europejskim, krajowym i regionalnym

Jednym z warunków prawidłowego wdrażania strategii rozwoju jest jej zgodność z odpowiednimi dokumentami wyższego szczebla. Wskazane w niniejszym rozdziale dokumenty strategiczne i wykonawcze stanowią warunki brzegowe dla Strategii Rozwoju, która została przygotowana w pełnej zgodności z tymi dokumentami. Dlatego też wszelkie działania określone w Strategii odpowiadają równocześnie wyzwaniom na poziomie europejskim i krajowym zidentyfikowanym w obszarach wsparcia współfinansowanych z Europejskich Funduszy Strukturalnych i Inwestycyjnych.

Mając na uwadze rozpoczynającą się nową perspektywę finansową UE na lata 2021 – 2027 dołożono wszelkich starań, aby strategia spełniała również wszystkie wymagania stawiane przez akty prawne szczebla regionalnego i krajowego.

Rysunek 3 Zgodność Strategii z dokumentami nadrzędnymi

Źródło: opracowanie własne.

Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady

Komisja Europejska w projektach Rozporządzeń Parlamentu Europejskiego i Rady przedstawiła zakres nowej Polityki Spójności na lata 2021-2027. Pakiet rozporządzeń obejmuje przede wszystkim: Rozporządzenie ogólne, Rozporządzenie w zakresie Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego oraz Rozporządzenie w zakresie Europejskiego Funduszu Społecznego. Jednym z elementów ww. dokumentów jest przedstawienie podstawowych założeń i Celów Tematycznych dla Polityki Spójności oraz proponowanych zasad funkcjonowania programów operacyjnych w perspektywie 2021–2027. Jednym z istotniejszych dla OF jest Cel Tematyczny nr 5 – Europa bliżej obywateli dzięki wspieraniu zrównoważonego i zintegrowanego rozwoju obszarów miejskich, wiejskich i przybrzeżnych w ramach inicjatyw lokalnych w całej UE, który jest podstawą

ustanowienia Instrumentów Terytorialnych w perspektywie 2021 – 2027. Należy jednak zaznaczyć, że zaplanowane w ramach strategii działania wpisują się również w pozostałe Cele Polityki Spójności.

Strategia na Rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju, jako najważniejszy dokument krajowy wskazuje, że zrównoważony rozwój społeczny i regionalny to rozwój skierowany na terytorialną różnorodność oraz jej atuty, a jednocześnie dbający o zapewnienie całemu społeczeństwu wysokiej jakości życia. Strategia określa podstawowe uwarunkowania, cele i kierunki rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, regionalnym i przestrzennym w perspektywie roku 2020 i 2030. SOR przedstawia nowy model rozwoju – rozwój odpowiedzialny oraz społecznie i terytorialnie zrównoważony. Niniejszy dokument został opracowany w pełnej zgodności z powyższymi zasadami. W szczególności jest to widoczne w obszarze Rozwój Zrównoważony Terytorialnie. Oznaczający rozwój wszystkich terytoriów przez wzmacnianie ich potencjałów endogenicznych i czynników rozwoju oraz likwidację barier i włączenie w procesy rozwojowe regionów zmagających się z trudnościami o charakterze restrukturyzacyjnym i adaptacyjnym obszarów wiejskich wraz z ich lokalnymi ośrodkami miejskimi oraz średnich miast tracących funkcje społeczno-gospodarcze. Oznacza to m.in. prowadzenie skutecznej polityki regionalnej dostosowanej do specyfiki danego terytorium i obejmującej działania służące aktywizacji gospodarczej, rozwojowi lokalnych rynków pracy i mobilizacji zawodowej mieszkańców, czy poprawie dostępu do usług publicznych z wykorzystaniem potencjałów lokalnych i na poziomie gospodarek, jak również własnych zasobów. Inicjatywa opracowania wspólnej strategii rozwoju jednostek samorządu terytorialnego, które zostały zidentyfikowane w SOR jako tracące funkcje społeczno-gospodarcze i zagrożone trwałą marginalizacją doskonale wpisuje się zatem w krajową politykę rozwoju regionalnego.

Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego 2030

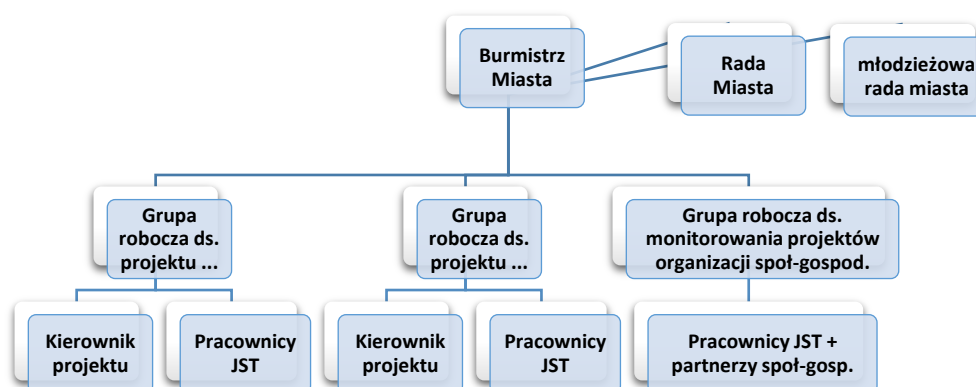
Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego 2030, przyjęta przez Sejmik Województwa Lubelskiego Uchwałą nr/XXIV/406/2021 z dnia 29 marca 2021 r. w sprawie przyjęcia Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku jest najistotniejszym dokumentem poziomu regionalnego mającym bezpośredni wpływ na zapisy Strategii Rozwoju Miasta. Zgodność dokumentów w zakresie sposobu uwzględnienia ustaleń i rekomendacji dot. kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej w województwie określonych w strategii rozwoju województwa jest wymogiem ustawowym. Należy jednak zaznaczyć, że niniejszy dokument wpisuje się także w poszczególne cele strategiczne operacyjne SRWL. W szczególności są to CS2: Wzmocnienie powiązań i układów funkcjonalnych, CS3: Innowacyjny rozwój gospodarki oparty o zasoby i potencjały regionu oraz CS4: Wzmacnianie kapitału społecznego. W Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego przyjęto model rozwoju stymulowany strategicznymi wyborami jako: zrównoważony, integrujący zasoby i potencjały, ukierunkowany na wysoką jakość życia. Aby realizować kierunki założone w Strategii Rozwoju Województwa zastosowano wymiar terytorialny poprzez skoncentrowanie działań na wykorzystaniu potencjałów rozwojowych na określonym obszarze, tzw. obszarze strategicznej interwencji.

Wdrażanie strategii oraz dokumenty wykonawcze

Wdrażanie dokumentu Strategii będzie procesem stałym, który wymaga bieżącego monitoringu. Zadaniem Urzędu Miasta Tomaszów Lubelski oraz jednostek podległych i partnerów społeczno-gospodarczych będzie cykliczna weryfikacja postanowień dokumentu oraz zmian jakie postępują w wyniku jego realizacji. Proces ten wymaga zaangażowania i współpracy wszystkich jednostek oraz lokalnych interesariuszy zaangażowanych w realizację strategii. Gwarantem sukcesu jest tutaj współpraca oparta na partnerskich relacjach, zgodnych z wypracowanymi zasadami. Samorząd, mieszkańcy, przedsiębiorcy i organizacje pozarządowe są jednocześnie adresatami celów strategicznych i przypisanych im priorytetów działania, jak również istotnym partnerem w ich realizacji. Dlatego też niezbędne jest wskazanie najważniejszych elementów składających się na system realizacji strategii, w tym również dokumentów wykonawczych.

Należy zwrócić uwagę, że determinantą sukcesu wdrażania Strategii Miasta będzie realna współpraca Partnerów. Najważniejszym zadaniem Stowarzyszenia, będzie pozyskiwanie środków zewnętrznych, w tym unijnych na zidentyfikowane w strategii projekty o charakterze strategicznym. Realizacja projektów kluczowych powinna stać się podstawą do budowania wspólnej zintegrowanej oferty głównie turystycznej, ale także promocyjnej, czy oferty pozwalającej identyfikację obszaru jako spójnej przestrzeni publicznej. Dlatego też, wyłącznie od odpowiedniego poziomu zaangażowania wszystkich Partnerów w sprawy związane ze stałym rozwojem Partnerstwa, zależy końcowy sukces w zakresie wdrażania Strategii.

Rysunek 4 Podmioty zaangażowane we wdrażanie strategii

Źródło: Opracowanie własne.

Sugeruje się organizację cyklicznych spotkań kierownictwa jednostek organizacyjnych Miasta Tomaszów Lubelskich, aby na poziomie decyzyjnym planować i weryfikować kierunki rozwojowe. Kompetencją Burmistrza, współpracującego z Radą Miasta i Młodzieżową Radą Miasta może być również powoływanie grup roboczych ds. realizacji przedsięwzięć wynikających ze Strategii. Grupy robocze będą wprost odpowiedzialne za realizację wszelkich działań związanych z realizacją projektów wynikających ze Strategii. W celu zapewnienia sprawnej współpracy pomiędzy jednostkami, grupy robocze będą powoływane już na etapie przygotowania projektów. Grupy robocze powinny być złożone z pracowników bezpośrednio zaangażowanych w przygotowanie

wniosku aplikacyjnego danego przedsięwzięcia oraz następnie jego realizację i utrzymanie trwałości przedsięwzięcia (zarządzanie majątkiem i efektem inwestycji). Spośród pracowników zaangażowanych w realizację poszczególnych projektów, każdorazowo wyznaczony będzie Kierownik Projektu. Członkowie grup roboczych będą mieli zadane przede wszystkim:

- sprawne przygotowanie i realizację projektów strategicznych,
- monitorowanie postępu wskaźników realizacji przedsięwzięć,
- informowanie Burmistrza i Rady Miasta Tomaszów Lubelski o postępach prac, zidentyfikowanych ryzykach oraz napotkanych problemach we wdrażaniu Strategii.

Postanowienia Strategii Rozwoju będą w znacznej mierze wdrażane poprzez tzw. instrumenty realizacyjne oraz dokumenty wykonawcze. Zgodnie z zapisami projektu programu Fundusze Europejskie dla Lubelskiego 2021-2027 przewiduje się możliwość wykorzystania trzech form instrumentów terytorialnych:

- Zintegrowane Inwestycje Terytorialne Miejskich Obszarów Funkcjonalnych (OSI wyznaczone w Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku);
- Inny Instrument Terytorialny dla obszarów zagrożonych trwałą marginalizacją (OSI wyznaczone w Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030) – instrument nie dotyczy wprost wdrażania niniejszej Strategii ;
- Inny Instrument Terytorialny dotyczący rewitalizacji obszarów miejskich i wiejskich (obszar ustalony na podstawie Gminnych Programów Rewitalizacji).

Beneficjentami poszczególnych instrumentów będą wybrane w trybie konkursowym lub niekonkurencyjnym (dla ZIT) jednostki samorządu terytorialnego uprawnione do wnioskowania w ramach działań programu Fundusze Europejskie dla Lubelskiego 2021-2027. Jednak instrumenty wskazane powyżej nie będą mogły być źródłem finansowania wszystkich przedsięwzięć wskazanych w Strategii. Dlatego też niezbędne będzie aplikowanie o środki również do programów na poziomie krajowym, finansowanych zarówno ze środków europejskich jak i krajowych (np. Polski Ład, programy poszczególnych ministerstw).

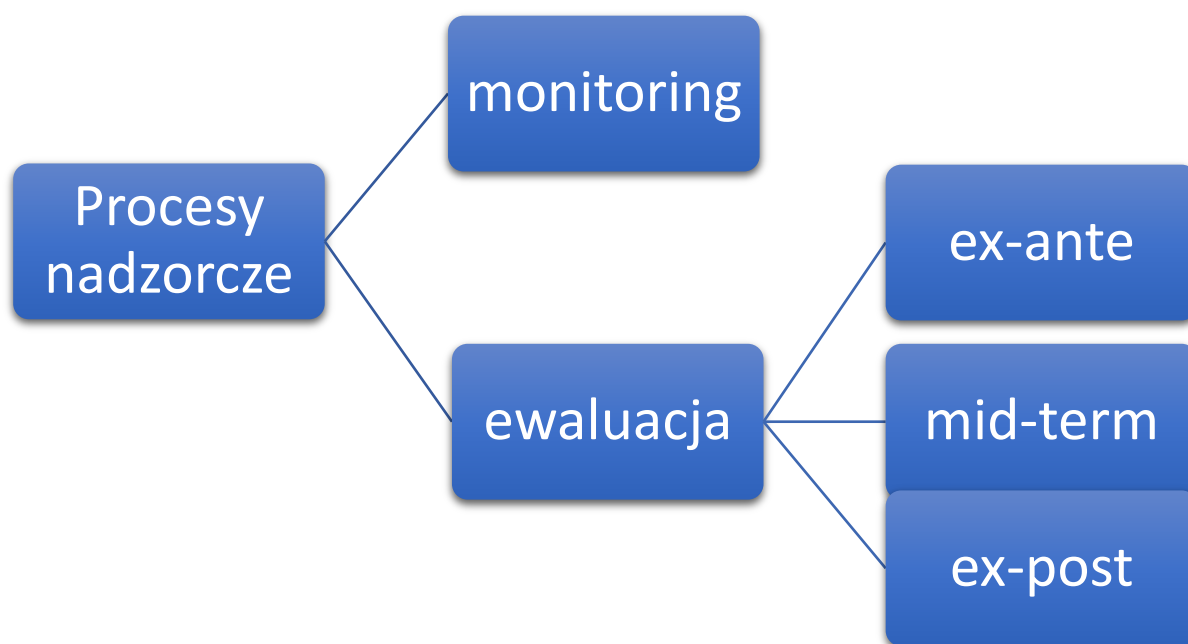
Należy zaznaczyć, że możliwe jest także opracowywanie przez Miasto dokumentów o charakterze sektorowym. Wymienić wśród nich należy m. in. Gminny Program Rewitalizacji, Plan Gospodarki Niskoemisyjnej, Strategię Rozwoju Elektromobilności, Miejski Plan Adaptacji do Zmian Klimatu, Strategia marketingowa oraz programy wymagane w ramach ustaw i rozporządzeń, np. programy ochrony powietrza, programy współpracy z organizacjami pozarządowymi, program polityki społecznej itp. Należy pamiętać, że dokumenty o charakterze wdrożeniowym powinny zostać opracowane zgodnie z wytycznymi i przepisami zawartymi w dokumentach i aktach prawnych szczebla regionalnego i krajowego oraz być w pełni zgodne z postanowieniami niniejszej Strategii. Wymienione dokumenty zawierają zazwyczaj krótką charakterystykę gminy, z uwzględnieniem jej przewag konkurencyjnych oraz listę przedsięwzięć o charakterze indywidualnym, które powinny wpisywać się także w cele strategiczne i rozwojowe niniejszej strategii. Tak opracowany system dokumentów o charakterze strategicznym, stanowił będzie podstawę do ubiegania się o środki zewnętrzne przy realizacji projektów zarówno partnerskich jak i indywidualnych prowadzących do zrównoważonego rozwoju całego obszaru objętego strategią.

Monitoring postanowień strategii i procesy nadzorcze

W odniesieniu do procesów nadzorczych związanych z planowaniem strategicznym należy w tym miejscu wskazać na monitoring i ewaluację postanowień Strategii. Są one niezbędne do prawidłowej i skutecznej realizacji zaplanowanych działań.

W zakresie ewaluacji strategii, w ustawie określono obowiązek realizacji uprzedniej ewaluacji trafności, przewidywanej skuteczności i efektywności realizacji (ewaluacja ex-ante). Ewaluację taką należy przygotować przed formalnym przyjęciem dokumentu. Bardzo dobrym rozwiązaniem jest włączenie ewaluatorów w prace nad strategią, wówczas ewaluacja jest bardziej skuteczna. Zaproponowane na tym etapie wnioski ewaluacyjne należy przewidzieć do rozpatrzenia jako cenne spostrzeżenia ekspertów mogące znacząco poprawić jakość zaplanowanej interwencji. Ewaluacja ex-ante jest próbą znalezienia odpowiedzi na pytanie, czy działania planowane w ramach strategii przyniosą zakładane efekty przy użyciu dedykowanych im instrumentów i zasobów. Ocena ta ma posłużyć poprawie jakości planowanej do uruchomienia interwencji. Przedmiotem oceny ex-ante jest kilka elementów strategii. Po pierwsze, weryfikuje się: kompletność, poprawność, adekwatność, trafność i ewentualnie aktualność wniosków wynikających z diagnozy. Po drugie, ewaluacja ta ocenia, czy cele są dobrze wyznaczone i możliwe do osiągnięcia wskutek realizacji zaplanowanych działań oraz czy te działania są możliwe do zrealizowania przy wykorzystaniu dostępnych zasobów. Innymi słowy, na tym etapie zostają ocenione powiązania między diagnozą (obserwacje dotyczące deficytów lub potencjałów) a działaniami, w tym alokowanymi zasobami i celami. Tej części ewaluacji powinno towarzyszyć oszacowanie przewidywanego wpływu realizacji celów na sferę rozwoju lokalnego, której one dotyczą. Trzecim przedmiotem oceny ewaluacji ex-ante jest weryfikacja jej założeń wobec zapisów dokumentów wyższego rzędu. Przeprowadzona po przygotowaniu projektu niniejszej strategii ewaluacja ex-ante, została zrealizowana z uwzględnieniem najważniejszych zasad i dobrych praktyk związanych z opracowaniem tego typu procesów. Raport ewaluacyjny stanowi odrębny dokument, opracowany w procesie przygotowania Strategii.

Rysunek 5 Procesy nadzorcze w Strategii

Źródło: Opracowanie własne.

W procesie realizacji postanowień Strategii zasadne jest zaplanowanie fakultatywnych procesów ewaluacji strategii, tj. w połowie (mid-term) oraz na koniec okresu realizacji (ex-post). Proces ewaluacji pozwoli na określenie stopnia realizacji postanowień strategii. Badania te mają charakter fakultatywny i mogą zostać przeprowadzone również przez podmiot zewnętrzny.

Ewaluacja mid-term jest prowadzona w celu diagnozy stopnia, w jakim udało się osiągnąć zakładane wskaźniki rezultatu w połowie realizacji Strategii (tj. po roku 2024). Badania ewaluacyjne ma za zadanie dostarczyć cenne wnioski, pozwalające na określenie prawdopodobieństwa osiągnięcia wskaźników strategicznych, mając na uwadze dotychczas podjęte działania i zrealizowane projekty. Dzięki przeprowadzonym analizom można zidentyfikować obszary wymagające usprawnień, po czym podjąć aktywność w celu ich wdrożenia. Badanie ewaluacyjne mid-term pozwala więc zwiększyć skuteczność i efektywność interwencji, uwzględniając zmieniający się kontekst społeczny oraz instytucjonalny. Może być również wykorzystane jako przesłanka do aktualizacji zapisów Strategii.

Ewaluacja ex-post jest społeczno-ekonomicznym badaniem oceniającym znaczenie przeprowadzonej interwencji w zakresie realizacji potrzeb, na które miała odpowiadać, jak również oceniającym jej niezamierzone efekty. W ramach tego typu badania, należy dokonać całościowej oceny interwencji, dlatego też ewaluację ex-post często określa się mianem ewaluacji podsumowującej. Specyfika ewaluacji ex-post polega na tym, że w badaniu uwzględnione zostają realne efekty wprowadzonych interwencji. Poprzez porównanie tego, co powinno zostać osiągnięte dzięki określonym działaniom z tym co faktycznie osiągnięto, możliwa jest odpowiedź na pytanie: czy cele interwencji zostały zrealizowane, a jeżeli tak, to w jakim stopniu. Weryfikowana jest tym samym przyjęta na etapie programowania wizja Obszaru Funkcjonalnego.

Monitorowanie postanowień strategii powinno następować poprzez ocenę realizacji wskazanych w niej postanowień. Podmiotem odpowiedzialnym za koordynację procesu monitorowania jest Burmistrz Miasta Tomaszów Lubelski. Jednocześnie należy wskazać pełną współodpowiedzialność kierowników wszystkich jednostek organizacyjnych oraz kierownictwa partnerów społeczno-gospodarczych za niniejszy proces. Wszystkie jednostki realizujące działania wynikające ze Strategii (szczególnie projekty z dofinansowaniem środków europejskich) zobowiązane są do gromadzenia danych dotyczących wskaźników monitoringu - wskaźników produktu i rezultatu określonych dla poszczególnych projektów. Ocena postępów we wdrażaniu Strategii dokonywana w cyklu maksymalnie dwuletnich będzie bazowała na: wskaźnikach statystycznych BDL GUS, danych dostępnych w bazach publicznych tj. KRS, CEIDG, CEPIK, danych pozyskanych od realizatorów projektów strategicznych. Raport będzie również przekazywany do wiadomości wszystkich mieszkańców miasta (publikacja w Biuletynie Informacji Publicznej).

Nieskomplikowany proces ciągłego monitoringu postanowień strategii będzie gwarantem skutecznej oceny realizowanych działań zarówno pod kątem osiągnięcia zakładanych wskaźników jak i efektywnego wydatkowania środków publicznych przeznaczonych na działania strategiczne. Należy również zaznaczyć, że projekty realizowane w ramach niniejszej strategii z udziałem środków zewnętrznych, będą podlegać monitoringowi instytucji nadrzędnych zgodnie z umową o dofinansowanie i wytycznymi w ramach poszczególnych programów operacyjnych.

Ramy finansowe i źródła finansowania

Działania określone w Strategii są poparte możliwościami i chęcią ich realizacji przez poszczególne JST również w kontekście zapewnienia ich finansowania. Szczególnie istotna jest różnorodność potencjalnych źródeł finansowania. Do realizacji zaplanowanych działań zostaną wykorzystane środki

własne JST, środki krajowe w formie dedykowanych funduszy i programów, fundusze unijne i inne zagraniczne oraz środki prywatne, kredyty bankowe i pożyczki. Wyznaczenie ram finansowych jest niezbędne do oceny możliwości realizacji strategii. Należy również zaznaczyć, iż realizacja przedsięwzięć strategicznych może mieć także różnorodne formy finansowania przedsięwzięć. Perspektywa finansowa UE 2021-2027 daje możliwość wykorzystania zarówno instrumentów finansowych jak i dotacji oraz subwencji bezzwrotnych. Istnieje również możliwość wykorzystania finansowania w formie partnerstwa publiczno-prywatnego.

Rysunek 6 Zakres programów krajowych na lata 2021-2027

Programy krajowe 2021-2027

Infrastruktura i Środowisko	25,1 mld €	największe inwestycje infrastrukturalne, drogi, koleje, transport publiczny, ochrona środowiska
Inteligentny Rozwój	8,0 mld €	przedsięwzięcia, innowacje, współpraca nauki i biznesu
Wiedza, Edukacja, Rozwój	4,3 mld €	nauka, edukacja, żłobki, kapitał ludzki, sprawy społeczne
Polska Wschodnia	2,5 mld €	środki wsparcia dla rozwoju województw Polski Wschodniej
Polska Cyfrowa	2,0 mld €	cyfryzacja, sieci szerokopasmowe
Europejska Współpraca Terytorialna	0,56 mld €	wsparcie współpracy transgranicznej i transnarodowej oraz międzyregionalnej UE
Pomoc Techniczna	0,5 mld €	wsparcie dla instytucji wdrażających fundusze UE
Sprawiedliwa Transformacja	4,4 mld €	wsparcie w transformacji regionów górniczych
Rybacktwo i Morze	0,5 mld €	wsparcie rybactwa i rybołówstwa oraz rozwój lokalnych społeczności rybackich
Pomoc Żywnościowa	0,2 mld €	wsparcie osób doświadczonych ubóstwem

Źródło: <https://nowedotacjeunijne.eu/programy-2021-2027/>

W 2021 roku na poziomie krajowym trwały prace nad układem programów polityki spójności. Prezentowany powyżej wykaz stanowi potencjalne źródła finansowania części przedsięwzięć zaplanowanych do realizacji w ramach niniejszej strategii. Szczególnie istotne dla Miasta Tomaszów Lubelski mogą być następujące programy:

- Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS) – następca Programu Infrastruktura i Środowisko. Program przyczyni się do rozwoju gospodarki niskoemisyjnej, ochrony środowiska oraz przeciwdziałania i adaptacji do zmian klimatu. FEnIKS wesprze

również inwestycje transportowe oraz dofinansuje ochronę zdrowia i dziedzictwo kulturowe. Planowany budżet to: ponad 25 mld euro.

- Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki (FENG) – program jest kontynuacją dwóch wcześniejszych programów: Innowacyjna Gospodarka 2007-2013 (POIG) oraz Inteligentny Rozwój 2014-2020 (POIR). FENG będzie wspierał realizację projektów badawczo-rozwojowych, innowacyjnych oraz zwiększających konkurencyjność polskiej gospodarki. Z programu będą mogli skorzystać m.in. przedsiębiorcy, instytucje z sektora nauki, konsorcja przedsiębiorstw oraz instytucje otoczenia biznesu, ośrodki innowacji. Planowany budżet to ok 7,9 mld euro.
- Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021-2027 (FERS) - następca Programu Wiedza Edukacja Rozwój (POWER). Główne obszary działania FERS to: praca, edukacja, zdrowie oraz dostępność. Program będzie wspierał projekty z zakresu: poprawy sytuacji osób na rynku pracy, zwiększenia dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami, zapewnienia opieki nad dziećmi, podnoszenia jakości edukacji i rozwoju kompetencji, integracji społecznej, rozwoju usług społecznych i ekonomii społecznej oraz ochrony zdrowia.
- Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy (FERC) - jest następcą programu Polska Cyfrowa (POPC), który w latach 2014-2020 wspierał cyfryzację w Polsce. FERC będzie koncentrował się przede wszystkim na: zwiększeniu dostępu do ultraszybkiego internetu szerokopasmowego, udostępnieniu zaawansowanych e-usług, zapewnieniu cyberbezpieczeństwa, rozwoju gospodarki opartej na danych, wykorzystującej najnowsze technologie cyfrowe, wsparciu rozwoju zaawansowanych kompetencji cyfrowych, w tym również w obszarze cyberbezpieczeństwa dla jednostek samorządu terytorialnego (JST) i przedsiębiorców. Planowany budżet FERC to ok. 2 mld euro.
- Fundusze Europejskie dla Polski Wschodniej (FEPW) – nowy program dla makroregionu Polski Wschodniej będzie koncentrował się na czterech głównych obszarach: wzmocnienie konkurencyjności i innowacyjności przedsiębiorstw, energia i ochrona klimatu, spójna sieć transportowa i zwiększenie dostępności transportowej oraz aktywizacja kapitału społecznego, rozwój turystyki i usługi uzdrowiskowe. Województwa objęte wsparciem: lubelskie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie, województwo mazowieckie bez Warszawy i dziewięciu otaczających ją powiatów. w puli FEPW jest ok. 2,5 mld euro.
- Fundusze Europejskie dla Lubelskiego (FEL) – główne źródło finansowania Strategii. Program będzie składał się z 10 osi tematycznych, w które wpisują się poszczególne cele niniejszej strategii. Planowany budżet programu to około: 2,3 mld euro.

Nie należy zapominać również o innych zewnętrznych źródłach finansowania. Na podstawie ogłoszonego w maju 2020 r. Europejskiego Planu Odbudowy i jego filaru pn. Instrument na rzecz Odbudowy i Zwiększania Odporności w Polsce został przygotowany Krajowy Plan Odbudowy (KPO), który będzie uzupełniał interwencje polityki spójności w okresie 2021-2027. Celem interwencji w ramach KPO będzie przede wszystkim odbudowa potencjału rozwojowego gospodarki utraconego w wyniku pandemii COVID-19. Przewiduje się, że w ramach KPO będą m.in. inwestycje związane z zieloną gospodarką, cyfryzacją, innowacyjnością gospodarki, zatrudnieniem, działalnością badawczo-rozwojową, sektorem ochrony zdrowia oraz projekty w obszarze transportu i energetyki.

Ważnym źródłem finansowania mogą być również programy bezpośrednio zarządzane przez Komisję Europejską np. LIFE, Horyzont, międzynarodowe programy sieciowe (np. Interreg) i Mechanizm Finansowy EOG i Norweski Mechanizm Finansowy oraz programy współpracy transgranicznej.

Rysunek 7 Układ osi Programu FEL 2021-2027

Źródło: <https://www.rpo.lubelskie.pl>

Podstawowym i najważniejszym źródłem finansowania przedsięwzięć wskazanych w niniejszej strategii będzie program regionalny – Fundusze Europejskie dla Lubelskiego na lata 2021-2027. W jego ramach bardzo ważną rolę będą pełniły instrumenty terytorialne oraz środki na rewitalizację. To właśnie z tych instrumentów powinni korzystać przedstawiciele Obszaru Funkcjonalnego Powyższy rysunek przedstawia schematyczne zestawienie osi programu w podziale na Cele Polityki UE.

Źródła finansowania w podziale na obszary wsparcia i programy operacyjne przedstawia tabela poniżej.

Tabela 6 Źródła finansowania przedsięwzięć na podstawie projektów programów operacyjnych w perspektywie finansowej 2021-2027

	KPOiZO	FEnIKS	FERC	FENG	FERS	FEPW	Terytorialny Plan Sprawiedliwej Transformacji dla Województwa Lubelskiego	RPO WL
projekty w przedsiębiorstwach	granty A1.2.1			Priorytet 1 Wsparcie dla przedsiębiorców (koniecznie z modułem B+R)		Priorytet 1. Przedsiębiorczość i innowacje	obszar Gospodarka	Priorytet i Badania naukowe i innowacje
projekty instytucji w obszarach wsparcia biznesu				Priorytet 2. Środowisko sprzyjające innowacjom (głównie projekty realizowane przez IOB)			obszar Gospodarka	Priorytet i Badania naukowe i innowacje
instrumenty zwrotne dla osób zamierzających rozpocząć działalność gospodarczą, w tym łączenie ze wsparciem bezzwrotnym					Oś 1, cel szczegółowy a)			
opracowanie i pilotaż koncepcji indywidualnych bonów na kształcenie ustawiczne w branżach kluczowych dla gospodarki					Oś 1, cel szczegółowy b)			
szkolenia i doradztwo dla pracowników przedsiębiorstw i pracodawców					Oś 1, cel szczegółowy d)			
tereny inwestycyjne o kluczowym znaczeniu dla gospodarki	granty A1.2.2						obszar Gospodarka	
inkubacja MŚP i promocja gospodarcza								Priorytet II Transformacja gospodarcza i cyfrowa regionu
dywersyfikacja i skracanie łańcucha dostaw produktów rolnych i spożywczych	granty A1.4.1							

rozbudowa i wyposażenie centrów kompetencji (specjalistyczne ośrodki szkoleniowe, wsparcia wdrożeń, centra monitorowania) oraz infrastruktura do zarządzania ruchem bezzałogowych statków powietrznych	granty A2.3.1							
inwestycje w rozbudowę potencjału badawczego	granty A2.4.1.							
efektywność energetyczna budynków (mieszkalnych, użyteczności publicznych, przemysłowych)		cel szczegółowy: 2.1						Priorytet IV Efektywne wykorzystanie energii
oszczędność energii w przedsiębiorstwach	pożyczki komponent B							Priorytet IV Efektywne wykorzystanie energii
instalacje w OZE (w tym przebudowa sieci, magazyny energii, edukacja - jedynie jako elementy projektu)		cel szczegółowy: 2.2					obszar Energetyka i ciepłownictwo	Priorytet IV Efektywne wykorzystanie energii
wsparcie inwestycji w magazyny energii;	pożyczki komponent B							
sieci gazowe		cel szczegółowy 2.3						
sieci energetyczne		cel szczegółowy 2.3				Priorytet 2. Energia i klimat (pozakonkursowe)		
budowa lub modernizacja sieci ciepłowniczych i chłodniczych (wysokosprawna kogeneracja)		cel szczegółowy: 2.1						Priorytet IV Efektywne wykorzystanie energii
budowa instalacji do produkcji biopaliw, biopłynów i biometanu,								Priorytet IV Efektywne wykorzystanie energii

wsparcie na budowę i modernizację infrastruktury niezbędnej do ujęcia, uzdatniania, magazynowania i dystrybucji wody do spożycia w uzasadnionych przypadkach, w tym m.in. działań związanych z ograniczaniem strat wody, zarządzaniem oraz zapewnieniem właściwego bezpieczeństwa dostarczania wody		cel szczegółowy 2.5						
inwestycje w zrównoważoną gospodarkę wodną na obszarach wiejskich;	pożyczki komponent B							Priorytet III Ochrona zasobów środowiska i klimatu
sieci kanalizacyjne, deszczowe, przydomowe oczyszczalnie ścieków, modernizacja systemów zaopatrzenia w wodę								Priorytet III Ochrona zasobów środowiska i klimatu
rozwój infrastruktury i wyposażenia podmiotów świadczących kompleksowe usługi sanatoryjne, uzdrowiskowe						Priorytet 4. Kapitał społeczny, turystyka oraz usługi uzdrowiskowe		
inwestycje w neutralizację zagrożeń oraz odnowę wielkoobszarowych terenów zdegradowanych	pożyczki komponent B						Obszar: Przestrzeń	Priorytet III Ochrona zasobów środowiska i klimatu
drogi rowerowe							Obszar: Przestrzeń	Priorytet V Zrównoważony system transportu
szlaki turystyczne							Obszar: Przestrzeń	
obiekty kulturalne, biblioteki, GOKi, obiekty zabytkowe i prace konserwatorskie								Priorytet VI Rozwój infrastruktury społecznej i zdrowotnej
energooszczędne oświetlenie uliczne i drogowe								Priorytet IV Efektywne wykorzystanie energii

rewitalizacja, bezpieczeństwo przestrzeni publicznych, rozwój obszarów o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych								Priorytet X Rozwój zrównoważony terytorialnie
gospodarka w obiegu zamkniętym - sortownie odpadów, powtórne wykorzystanie		cel szczegółowy 2.6					Obszar: Przestrzeń	Priorytet III Ochrona zasobów środowiska i klimatu
Natura 2000 - odtwarzania zdegradowanych siedlisk i ich zachowania oraz wzmacniania populacji zagrożonych gatunków, w tym w ekosystemach wodnych i od wód zależnych		cel szczegółowy: 2.7						
bioróżnorodność i rozwój zieleni i niebieskiej infrastruktury poza obszarami Natura 2000								Priorytet III Ochrona zasobów środowiska i klimatu
Internet szerokopasmowy			Priorytet I: Zwiększenie dostępu do ultraszybkiego Internetu szerokopasmowego					
e-usługi publiczne			Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe					Priorytet II Transformacja gospodarcza i cyfrowa regionu
udział partnerów społecznych w procesach stanowienia oraz monitorowaniu prawa i polityk publicznych w zakresie rynku pracy					Oś 1, cel szczegółowy d)			
pilotaż systemu Indywidualnych Kont Rozwojowych (IKR) [dla pracowników administracji]					Oś 1, cel szczegółowy d)			

wsparcie inwestycji w sieć 5G;	pożyczki komponent C							
programy wsparcia inwestycyjnego umożliwiające w szczególności rozwój działalności, zwiększenie udziału w realizacji usług społecznych, podniesienie jakości reintegracji w podmiotach ekonomii społecznej	granty A4.3.1.							
inwestycje związane z doposażeniem pracowników/przedsiębiorstw umożliwiającym pracę zdalną	granty A4.4.1.							
wsparcie programów dofinansowania miejsc opieki nad dziećmi 0-3 lat (żłobki, kluby dziecięce i dzienni opiekuni) w ramach MALUCH+	granty A4.2.1.				Oś II, cel szczegółowy c)		obszar Społeczeństwo	
tworzenie przedszkoli, inwestycje w tworzenie infrastruktury szkolenia ogólnego, zawodowego, ustawicznego, szkolnictwa wyższego								Priorytet VI Rozwój infrastruktury społecznej i zdrowotnej Priorytet IX Lepsza edukacja
rozwój cyfrowego otoczenia procesu wychowania przedszkolnego i kształcenia;	pożyczki komponent C				Oś 1, cel szczegółowy e)			Priorytet VI Rozwój infrastruktury społecznej i zdrowotnej
wsparcie rozwoju nowoczesnego kształcenia zawodowego, szkolnictwa wyższego oraz uczenia się przez całe życie	granty A3.1.1.				Oś 1, cel szczegółowy e)		obszar Społeczeństwo	Priorytet VI Rozwój infrastruktury społecznej i zdrowotnej Priorytet IX Lepsza edukacja
szkolenia kadr oświaty					Oś 1, cel szczegółowy e)			
poradnictwo psychologiczno-pedagogiczne					Oś 1, cel szczegółowy f)			
wsparcie dla NGOs realizujących usługi publiczne					Oś 1, cel szczegółowy			

					k)			
działania profilaktyczne, prozdrowotne					Oś IV, cel szczegółowy d)			Priorytet VI Rozwój infrastruktury społecznej i zdrowotnej Priorytet VII Zwiększanie spójności społecznej
formy opieki dziennej dla osób starszych					Oś IV, cel szczegółowy k)		obszar Społeczeństwo	Priorytet VII Zwiększanie spójności społecznej
infrastruktura dla środowiskowych form wsparcia osób starszych i z niepełnosprawnościami oraz mieszkania chronione i wspomagane								Priorytet VI Rozwój infrastruktury społecznej i zdrowotnej Priorytet VII Zwiększanie spójności społecznej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie projektów dokumentów do konsultacji: <https://www.funduszeuropejskie.gov.pl/strony/o-funduszach/fundusze-na-lata-2021-2027/konsultacje-programow/> oraz www.lubelskie.pl

Partycypacja społeczna w procesie opracowania Strategii

Proces opracowania strategii realizowano z poszanowaniem celów, zasad i dobrych praktyk partycypacji społecznej zapewniając możliwość aktywnego uczestnictwa interesariuszy w procesie planistycznym, uzyskania szerszej reprezentacji i poparcia społecznego dla decyzji planistycznych, którego celem jest zmniejszenie dużej ilości występujących konfliktów przestrzennych lub społecznych.

Istotą procesu partycypacji było poznanie opinii partnerów społecznych dotyczących barier, problemów i kierunków rozwoju obszaru współpracy ponadlokalnej oraz rekomendacji w zakresie przedsięwzięć, które mają być realizowane w ramach strategii. Kierowano się zasadą poszukiwania takich rozwiązań, które pomogą władzom publicznym podejmować decyzje w największym stopniu realizujące zasadę dobra wspólnego w danej społeczności.

Już na etapie tworzenia założeń strategii przyjęto partycypacyjny model przygotowywania dokumentu. Pozwala to na wykorzystanie potencjału lokalnych ekspertów, wiedzy pracowników urzędów gmin, radnych oraz doświadczeń mieszkańców w określaniu silnych stron, budowaniu celów i przygotowaniu planów konkretnych działań na najbliższe lata. Daje to szansę na akceptację przygotowanego dokumentu przez lokalne środowiska. W momencie prowadzenia konsultacji społecznych wymaganych przez ustawę podmioty wyrażające opinie czują się współautorem przedstawionych zapisów, a później w trakcie realizacji konkretnych projektów będą je wspierać. Zmniejsza to także ryzyko protestów społecznych, które mogłyby się pojawić w przyszłości oraz pozwala rozwiać obawy związane ze zmianami, a wynikające najczęściej z braku wiedzy o planowanych przedsięwzięciach. Działania były realizowane wielotorowo – prowadzono spotkania i warsztaty z kierownikami jednostek organizacyjnych i pracownikami Urzędu, w lutym 2022 roku przesłano projekt dokumentu Strategii do Zarządu Województwa Lubelskiego, Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Lublinie oraz do Lubelskiego Państwowego Inspektora Sanitarnego w Lublinie.

W dniu 21 marca 2022 roku otrzymano pismo Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska w Lublinie nr WSTIII.410.17.2022.KŁ. w sprawie odstąpienia od przeprowadzenia strategicznej oceny oddziaływania na środowisko projektu dokumentu pn. „Strategia Rozwoju Miasta Tomaszów Lubelski na lata 2021-2027 z perspektywą do roku 2030”. Zgodnie z wnioskiem Burmistrza Miasta Tomaszów Lubelski, Regionalny Dyrektor Ochrony Środowiska w Lublinie potwierdził, że *„jest to dokument strategiczny, który może być zaliczony do programów sektorowych wyszczególnionych w art. 46 ust 1 pkt 2 ustawy z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (t. j. Dz. U. z 2021 r. poz. 2373 ze zm.), tj. „2 polityk, strategii, planów lub programów w dziedzinie przemysłu, energetyki, transportu, telekomunikacji, gospodarki wodnej, gospodarki odpadami, leśnictwa, rolnictwa, rybołówstwa, turystyki i wykorzystywania terenu, opracowywanych lub przyjmowanych przez organy administracji, wyznaczających ramy dla późniejszej realizacji przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko;”* wymagających przeprowadzenia oceny oddziaływania na środowisko, tylko w przypadku, jeżeli wyznaczają ramy dla przedsięwzięć mogących znacząco oddziaływać na środowisko. W związku z art. 48 ust. 1 ww. ustawy organ opracowujący projekt dokumentu, o którym mowa w art. 46 ust. 1 pkt 1 i 2 oraz projekt zmiany takiego dokumentu, może,

po uzgodnieniu z właściwym organem, o którym mowa w art. 57, odstąpić od przeprowadzenia strategicznej oceny oddziaływania na środowisko, jeżeli stwierdzi, że realizacja postanowień takiego dokumentu albo jego zmiany nie spowodują znaczącego oddziaływania na środowisko, w tym na obszary Natura 2000". W związku z powyższym, Regionalny Dyrektor Ochrony Środowiska w Lublinie, działając na podstawie art. 48 ust. 1 oraz art. 57 ust. 1 pkt. 2 ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko, uzgodnił „*odstąpienie od przeprowadzenia strategicznej oceny oddziaływania na środowisko dla projektu dokumentu pn. „Strategia Rozwoju Miasta Tomaszów Lubelski na lata 2021-2027 z perspektywą do roku 2030”*”.

Podobnie Lubelski Państwowy Wojewódzki Inspektor Sanitarny, w dniu 25 marca 2022 roku pismem nr DNS-NZ.7016.33.2022. Zgodnie z wnioskiem Burmistrza Miasta Tomaszów Lubelski, Lubelski Państwowy Wojewódzki Inspektor Sanitarny stwierdził, że „*realizacja przedsięwzięć w ramach Strategii Rozwoju Miasta Tomaszów Lubelski na lata 2022-2027 z perspektywą do roku 2030 będzie miała pozytywny wpływ na poprawę stanu środowiska, a tym samym na zdrowie ludzi*”. Zgodnie z przepisami art. 48 ust. 3 ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko, Lubelski Państwowy Wojewódzki Inspektor Sanitarny stwierdził, że „*zachodzą przesłanki do odstąpienia od przeprowadzonej oceny oddziaływania na środowisko*”.

Równocześnie w dniu 22 marca 2022 roku Zarząd Województwa Lubelskiego uchwałą nr CCCXLVIII/6062/2022 w sprawie wyrażenia opinii dotyczącej projektu Strategii Rozwoju Miasta Tomaszów Lubelski, pozytywnie zaopiniował projekt dokumentu w zakresie „*sposobu uwzględnienia ustaleń i rekomendacji dotyczących kształtowania i prowadzenia polityki przestrzennej województwa określonych w Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego do 2030 roku przyjętej uchwałą nr XXIV/406/2021 Sejmiku Województwa Lubelskiego z dnia 29 marca 2021 roku*”.

W maju 2022 po uzyskaniu pozytywnych opinii, o których mowa powyżej, Burmistrz Miasta Tomaszów Lubelski rozpoczął konsultacje z mieszkańcami oraz gminami ościennymi i stowarzyszeniami, których miasto Tomaszów Lubelski jest aktywnym członkiem. Równocześnie zamieszczono ankiety konsultacyjne na stronie internetowej Miasta oraz przeprowadzono spotkanie konsultacyjne w mieszkańcami.

W trakcie 35 dniowych konsultacji, w tym w trakcie spotkania konsultacyjnego w dniu 9 czerwca 2022 roku nie wpłynęły uwagi do dokumentu Strategii. Przed posiedzeniami Rady Miasta Tomaszów Lubelski poddano dokument jedynie korekcie edytorskiej,

Istotny wpływ na zakres działań partycypacyjnych w procesie opracowania niniejszej strategii miały rygory sanitarne wynikające z sytuacji epidemiologicznej COVID-19 oraz napływ imigrantów w związku z wybuchem wojny w Ukrainie. Wprowadzone obostrzenia utrudniły realizację procesu konsultacji zgodnie z harmonogramem – stąd w pierwszej kolejności uzgodniono projekt dokumentu z Zarządem Województwa oraz Regionalnym Dyrektorem Ochrony Środowiska i Lubelskim Państwowym Inspektorem Sanitarnym, i dopiero po zniesieniu obostrzeń wynikających z pandemii COVID-19 oraz zapewnieniem potrzeb pierwszego rzędu grupie migrantów, rozpoczęto ostatni etap konsultacji. Niemniej jednak dołożono starań, aby stopień zaangażowania społecznego w proces opracowania strategii pozwolił na właściwe wypracowania założeń dokumentu, tj. zasad i obszarów współpracy samorządu, identyfikacja problemów, potencjałów oraz propozycji przedsięwzięć.

Spis tabel

Tabela 1 Wybrane wskaźniki benchmarkingowe dotyczące sfery społecznej miast rdzeni Miejskich Obszarów Funkcjonalnych ośrodków o znaczeniu lokalnym	10
Tabela 2 Wybrane wskaźniki benchmarkingowe dotyczące sfery gospodarczej miast rdzeni Miejskich Obszarów Funkcjonalnych ośrodków o znaczeniu lokalnym	11
Tabela 3 Wybrane wskaźniki benchmarkingowe dotyczące obszaru ochrony środowiska miast rdzeni Miejskich Obszarów Funkcjonalnych ośrodków o znaczeniu lokalnym	14
Tabela 4 Analiza SWOT.....	49
Tabela 5 Wskaźniki monitoringowe strategii	56
Tabela 6 Źródła finansowania przedsięwzięć na podstawie projektów programów operacyjnych w perspektywie finansowej 2021-2027	73

Spis map

Mapa 1 Kierunki rozwoju – struktura funkcjonalno-przestrzenna południowej części województwa Lubelskiego	7
Mapa 2 Mapa poglądowa Miasta Tomaszów Lubelski.....	15
Mapa 3 Obiekty ochrony przyrody na terenie i w najbliższych okolicach miasta Tomaszów Lubelski.	16
Mapa 4 Obiekty ochrony przyrody w dalszych okolicach miasta Tomaszów Lubelski.....	17
Mapa 5 Układ sieci osadniczej miasta Tomaszów Lubelski	19
Mapa 6 Wyniki egzaminów maturalnych w Zamościu i Tomaszowie Lubelskim w 2021 roku	43
Mapa 7 OSI wyznaczone na poziomie krajowym	45
Mapa 8 OSI wyznaczone na poziomie regionalnym.....	46
Mapa 9 Model funkcjonalno-przestrzenny realizacji Strategii Rozwoju miasta Tomaszów Lubelski ..	58
Mapa 10 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Tomaszów Lubelski.....	62
Mapa 11 Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta Tomaszów Lubelski – uwarunkowania przyrodnicze	63

Spis wykresów

Wykres 1 Liczba mieszkańców miasta Tomaszów Lubelski w roku 2004 i latach 2014-2020.....	20
Wykres 2 Piramida wieku mieszkańców miasta Tomaszów Lubelski w roku 2004 i roku 2020.....	21
Wykres 3 Wskaźniki obciążenia demograficznego – dane dla roku 2004 i 2020	22
Wykres 4 Odsetek osób w wieku 65+ w populacji mieszkańców Tomaszowa Lubelskiego ogółem.....	22
Wykres 5 Udział ludności wg ekonomicznych grup wieku, dane dla roku 2004 i 2020	23
Wykres 6 Saldo migracji i przyrost naturalny jako czynniki depopulacji miasta	24
Wykres 7 Sytuacja mieszkaniowa – liczba mieszkań na 1000 mieszkańców	25
Wykres 8 Sytuacja mieszkaniowa – liczba mieszkań na terenie miasta.....	25
Wykres 9 Sytuacja mieszkaniowa – liczba budynków mieszkalnych na terenie miasta	26
Wykres 10 Sytuacja mieszkaniowa – dostępność instalacji w mieszkaniach	26
Wykres 11 Zasoby infrastruktury sieciowej – długość sieci rozdzielczej na 100 km ² powierzchni miasta Tomaszów Lubelski.....	27
Wykres 12 Efektywność wykorzystania zasobów sieciowych na 1 użytkownika/odbiorcę	28
Wykres 13 Sytuacja gospodarcza – liczba podmiotów gospodarki narodowej ogółem w latach 2004-2020.....	28
Wykres 14 Sytuacja gospodarcza – liczba podmiotów gospodarki narodowej w sektorze prywatnym	29

Wykres 15 Sytuacja gospodarcza – wskaźniki dotyczące gospodarki narodowej na 1000 mieszkańców	29
Wykres 16 Sytuacja gospodarcza – wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej w odniesieniu do liczby mieszkańców	30
Wykres 17 Sytuacja gospodarcza – podmioty wg klas wielkości w odniesieniu do liczby mieszkańców	31
Wykres 18 Sytuacja gospodarcza – liczba podmiotów gospodarki narodowej według klasyfikacji sekcji PKD	32
Wykres 19 Pracujący i bezrobotni mieszkańcy Tomaszowa Lubelskiego na tle mieszkańców w grupie osób w wieku produkcyjnym.....	33
Wykres 20 Opieka nad osobami zależnymi – liczba dzieci w żłobkach	34
Wykres 21 Opieka nad osobami zależnymi – liczba dzieci objętych opieką żłobków i klubów dziecięcych w stosunku do liczby dzieci w wieku 0-2 lat.....	34
Wykres 22 Edukacja przedszkolna – liczba dzieci w przedszkolach w stosunku do liczby dzieci w wieku 3-6 lat ogółem	35
Wykres 23 Edukacja przedszkolna – liczba dzieci w przedszkolach według pojedynczych roczników na tle liczby dzieci zamieszkałych w Tomaszowie Lubelskim w danym wieku ogółem	36
Wykres 24 Wskaźniki skolaryzacji w szkołach podstawowych.....	37
Wykres 25 Księgozbiór bibliotek na terenie miasta Tomaszów Lubelski	37
Wykres 26 Gospodarstwa domowe korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej	40
Wykres 27 Liczba rodzin i dzieci otrzymujących świadczenia z pomocy społecznej	41
Wykres 28 Uczniowie szkół ponadpodstawowych.....	42
Wykres 29 Liczba uczniów szkół ponadpodstawowych w stosunku do liczby mieszkańców miasta w przedziale wiekowym 15-18 lat	42
Wykres 30 Liczba porad zdrowotnych w latach 2014-2020	44

Spis rysunków

Rysunek 1 Minimalny zakres Strategii rozwoju gminy	5
Rysunek 2 Schemat procesu wdrażania Strategii Rozwoju Miasta	51
Rysunek 3 Zgodność Strategii z dokumentami nadrzędnymi.....	64
Rysunek 4 Podmioty zaangażowane we wdrażanie strategii.....	66
Rysunek 5 Procesy nadzorcze w Strategii.....	68
Rysunek 6 Zakres programów krajowych na lata 2021-2027.....	70
Rysunek 7 Układ osi Programu FEL 2021-2027	72